92. SZÁM

SZENT ISTVÁN KÖNYVEK

92. SZÁM

HIT TUDOMÁNY LELKIÉLET

NEVELÉS IRODALOM

BÖLCSELET JOG

FÖLDRAJZ TERMÉSZETTUDOMÁNY

TÖRTÉNELEM SOCIOLOGIA

ÉLETRAJZ UTIRAJZ

DR. MESZLÉNYI ANTAL

A MAGYAR JEZSUITÁK A XVI. SZÁZADBAN

BUDAPEST
SZENT ISTVÁN TÁRSULAT KIADÁSA

A MAGYAR JEZSUITÁK A XVI. SZÁZADBAN

IRTA

Dr. MESZLÉNYI ANTAL

EGYETEMI M. TANÁR

SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT

AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA

BUDAPEST, 1931.

Nihil obstat.

Dr. Michaël Marczell
censor dioecesanus.

Nr. 2840.

Imprimatur.

Strigonii, die 17. Septembris 1930.

Dr. Julius Machovich
vicarius generalis.

STEPHANEUM NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ R. T.
Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28. — Nyomdaigazgató: Kohl Ferenc.

ELŐSZÓ.

ozzi András, a kiváló jezsuita festő, művészi lelkével szinte megelevenítően lehelte rá a római s. Ignazio-templom mennyezetére szent Ignác megdicsőülésének nagyszerű jelenetét. Hatalmas méretű s távlatokban gazdag freskóját Krisztus Urunk következő szavaival magyarázza: Tüzet jöttem bocsátani a földre; és mit akarok mást, mint hogy már felgyulladjon. (Luk. 12, 49.) Hamarjában nem tudnék találóbb mondatot stilizálni, amellyel tömörebben lehetne kifejezni a Jézustársaság lelkét. Eleme tényleg a krisztusi tűz kigyujtása az élet minden vonalán s a világ mind négy táján. Az a század hozta létre, mely tagadni akarta a római egyház élesztési jogát s új fókusokat akart számára teremteni. E szerzet vállalta magára azt a feladatot, hogy a veszélyeztetett részeket védje és oltalmazza. Eljött hozzánk is Magyarországba, hogy a legteljesebb krisztusi programmal gyuitsa ki a római egyház hitvilágának a tüzét. Ez a kis könyvecske itt időzése első szakának változatos, de kath. vallási és kulturális eredményekben gazdag történetét szándékozik megrajzolni.

Róma, 1930 jan. 24.

Dr. Meszlényi Antal

BEVEZETÉS.

1. *A jezsuitarend.*

XVI. SZÁZAD alapjaiban akarta megrengetni a kath. egyházat. A nagy vallási vihar meglehetős károkat is okozott, azonban az alapokat s a rajta nyugvó épületet nem tudta rommá zúzni, mert isteni alkotója kősziklára építette s ezen a pokol kapui sem tudnak erőt venni.

A történelem folyamán ez nem volt új jelenség. Az egyház már átélt ily viharverte időket s azokat mindig ki tudta heverni. Arzenáljából olyan fegyverek és erők kerültek ki, melyek nemcsak védelmet tudtak nyujtani, hanem még nagyságának az emeléséhez is hozzájárultak. S ezeket a fegyvereket oly bátor lelkek forgatták, akik az Isten egyházáért nemcsak élni tudtak, de ha kellett, meg is halni. Igaz, hogy fegyvereik nem éles pengékből kovácsolódtak, hanem az Evangélium örökérvényű elveiből és igazságaiból. Ezeknek köszönhető, hogy a római világ háromszázados bárdjai eltompultak, de az egyház megmaradt. A népvándorlás mindent elnyeléssel fenyegető hullámai is elültek, de a katholicizmus a *benediktinus regula* követői által új virágzásnak indult. Diadalmaskodott a középkori szociális eretnekségek felett is, mert *szent Ferenc és Domonkos* rendje az Evangéliumban oly varázserőkre talált, melyek a kor beteg társadalmának újra visszaadták egészségét.

A XVI. század nagy aposztáziájának is megvolt az ellengátja. A reneszánsz és a humanizmus átértékelt

világa több emberi szabadságra vágyakozott. Életfilozófiáját a római és görög bölcselők emlőin akarta nagyra duzzasztani. Szabadulni akart azoktól a hitbeli és erkölcsi lekötésektől, melyeket az egyház elvei előírtak. Az emberi szellem individuális fensőségét hirdette, melynek a lelkiek terén sincs szüksége külön kalauzokra. Egy szilárd pontot ismert el s ez a Szentírás volt, melyet azonban a maga egyéniségére akart rászabni.

A római egyház ezt a felfogást nem helyeselhette. A tanítás joga őt illette s mert sokan ezt nem ismerték el, inkább elszakadtak s a vallás világában új vágányokra tértek át. Szíve mélyéből szánta az elpártoltakat, de elveiből még így sem tudott engedni. Lehet, hogy ezért merevnek ítélték, de ereje épen ebben rejlett. A *tridenti zsinaton* tehát még határozottabb formulákba öntötte hitbeli, erkölcsi és fegyelmi tételeit. Nagyon helyesen következtetett, amikor ezek szigorú megtartásától várta a saját megerősödését.

De még mielőtt a tridenti zsinat egybe jött és határozatait meghozta volna, az isteni Gondviselés adott olyan fáklyahordókat, akik messzire világítottak s rámutattak arra az útra, mely a legbiztosabban vezet el az örök üdvösségre.

A XVI. század három elhatároló sávot húzott Európa vallási térképére. Az egyik az északi, ide tartoztak az *északnémetek, a skandinávok s az angolok*. Itt minden akadály nélkül vertek gyökeret az új tantételek. A középsőn, *a francia, a vallon, holland, német, osztrák, cseh, magyar és lengyel* területeken csak hosszú küzdelmek, állandó paktumok árán birtak polgárjogot nyerni. Míg a déli részek, *Spanyol- és Olaszország* elzárkózott a vallási újítás elől s megmaradt a katholicizmus ősi tradiciói mellett. E kettő lett az egyház erős vára, ahonnan megindulhatott a kath. restauráció nagy munkája. A gondolatot Olaszország adta, de a harcos sereg bátor vezérét Spanyolország. Neve

Don Inigo Lopez de Recaldo volt, akit lelke erényeiért és nagy szolgálataiért ma a *loyolai szent Ignác* nevével tisztelünk meg. Ő alapította a *Jézustársaságot*, mely hatalmas erővel verte vissza a megindult támadásokat s nagy része volt benne, hogy az egyház egységben tudott maradni s nem hullott szét, miként ellentábora, a protestantizmus.

Élete földi szempontokat tekintve nagy karriérnek igérkezett. 1491-ben született *Loyola* várában ősnemes szülőktől. Felnövekedvén, katholikus Ferdinánd király (1479—1516) egyik kedvelt emberének, Don Juan Velasquez de Cuellárnak udvarába került, hogy mint apród megalapítsa jövőjét. Később a navarrai alkirály seregébe lépett s itt biztosan ívelődött volna pályája fölfelé, ha az isteni Gondviselés más és magasztosabb irányt nem szab életének. Mint fiatal tiszt részt vett V. Károly császár és I. Ferenc francia király közt kitört háborúban s itt annyira kitünt vitézségével, hogy ő rá bízták 1521-ben *Pamplona* védelmét. Hősiesen állta a franciák támadását, azonban egy golyó lábát találta és sebével kórházba került. Életének fordulópontja itt következett be. A lábtörés ugyanis sokáig gyógyult s a betegágy unalmas óráit a szentek életének olvasásával enyhítette. Ezek hatása alatt fogamzott meg benne az a gondolat, hogy a nemzeti harcot felcseréli Krisztus országáért folyó harccal.

Felgyógyulása után tehát oldaláról leoldotta tiszti kardját s azt a *montserrati* boldogságos Szűz oltárára helyezte. Utána elvonult Manréza csendjébe s itt szigorú aszkézis és elmélkedés között tervezgette jövő programmját. Kedvenc gondolata volt, hogy a Szentföldre megy s a pogányok megtérítésén munkálkodik. Ennek azonban az alapfeltétele volt, hogy rendelkezzék kora *filozófiai és theológiai* felkészültségével. Ignácban pedig mindkettő hiányzott. Vasakarata azonban ezen is segített. Mint

33 éves érett férfiú beiratkozott a *barcelonai iskolába*, hogy elsajátítsa a latin tudást. Utána pedig végigjárta az *alkalai*, *szalamankai* és *párisi* egyetemeket, hogy a szükséges ismereteket megszerezhesse. Párisban megismerkedett és barátságot kötött Fáber Péterrel, Xavér Ferenccel, Lainez Jakabbal, Salmeron Alfonzzal, Bobadilla Alfonzzal és Rodriguez Simonnal.[1] Velük is közölte jövő tervét s igyekezett őket ennek megnyerni.

Közösen megállapodtak abban, hogy szerzetesrendbe tömörülnek s feladatukul a Szentföld megtérítését választják. Ha azonban ez nem sikerülne, úgy a pápa rendelkezésére bocsátják szolgálatukat. 1534-ben a *montmartei szent Dénes* kápolnájában le is tették szerzetesi fogadalmukat s azután még három évig Párisban maradtak s csak 1537-ben indultak el a Szentföldre. Azonban Velencéig juthattak el, a török háború megakadályozta további útjukat. S nem is nyilt kilátás arra, hogy ezt egyelőre folytatni tudják. Ezért a hét jóbarát még ugyanezen évben pappá szenteltette magát s Ignác Lainez és Fáber társaságában Rómába ment, hogy fogadalmuknak megfelelően felajánlják szolgálatukat az egyház fejének. III. Pál pápa (1534—1541) szívesen fogadta őket s 1540 szept. 27-iki *Regimini militantis ecclesiae* kezdetű bullájával megerősítette Ignác rendjét, a Jézustársaságot.[2]

Ignác most a szervezéshez fogott. Az *Institutum Societatis Jesu*-n bár éveken át dolgozott, teljesen még sem tudott vele elkészülni. Azonban így is olyan alapokat fektetett le benne, melyek a rend belső életének és sikeres külső tevékenységének biztos zálogát nyujtották. A rend hierarchiáját nem merev formákból építette ki, hanem a kor és a hely követelményeinek megfelelő szabályokból. Van benne *monarchikus*, *arisztokratikus*, de van *demokratikus* elem is. A társaság élén az egyetemes káptalan által

[1] Balanyi György: A szerzetesség története. 252. l.
[2] Jablonkay Gábor: Loyolai szent Ignác élete és működése. I. 305. l.

az életfogytiglan megválasztott *generális* áll. Hozzáfutnak a rendi élet összes szálai. Az ő kezében van letéve a legfőbb hatalom. Kormányoz és rendelkezik alattvalóival. Segítségére vannak az *asszistensek* és az *admonitorok*. A társaság a könnyebb kormányzás végett provinciákra oszlik, élén a *provinciálissal*, akit munkájában a *consultorok* segítenek. Az egyes rendházakat pedig a *superiorok* vezetik. Az egész külső szervezet sejtszerűleg épül fel. A kisebb alárendeltje a nagyobbnak s az egész a generálisnak. Sőt a szent alapító külön is sürgette a közvetlen kapcsolatot a rendfő és a tagok közt.

E külső katonás keretnek megfelelő volt a belső élet is. A társaság, mint a jóváhagyó bulla kezdő szavai is elárulják, valóban *ecclesia militans*-nak indult. Jó harcos azonban csak az lehet, aki bátor és edzett lélek. A konstituciók tehát nagy gondot fordítottak arra, hogy aki a társaságba lép, azt felvértezzék a lélek és a szellem erőivel. Hosszú az az út, ami a jezsuiták ünnepélyes, örök fogadalmához elvezet. Először két évig *noviciusnak kell* lennie, hogy ráeszméljen, mire is határozta el magát. Ha elég erőt érez magában a szerzetesi életre, a két év leteltével leteszi az egyszerű fogadalmát és *skolasztikussá* lép elő. Mint ilyen három éven át alapos filozófiai kiképzést nyer s utána egy ideig a rendi kollégiumokban vagy konviktusokban tanít, illetőleg felügyel. Ezután következik a theológia elvégzése, mely után pappá szentelik. Ezt követi egy újabb noviciátusi év, az ú. n. *tertiatus*, melynek célja a hitbuzgalmat minél magasabbra felfokozni az ifjú levitában. Ha ezt is kiállta, leteheti nyilvános utolsó fogadalmát és *professzussá*, illetve *koadjutorrá* válik. Ezt az utat, bár más előkészülettel és munkakörrel, a laikus fráterekeknek is meg kell tenni. De az áldozópapokra még egy negyedik fogadalom is vár. A professzusok ugyanis kötelezik magukat, hogy ellenmondás és vonakodás nélkül mindenüvé elmennek, ahová a pápa küldi

őket. Azonkívül megigérik, hogy a szegénységet illetőleg semmiféle újítást, lazítást nem fognak megengedni és hogy sem a társaságban, sem azonkívül méltóságot nem fogadnak el, sem utána nem törekednek.[1] Csak ezen ünnepélyes és örök fogadalom avat teljes jogú jezsuitaszerzetessé. Ez oly önlemondással jár, ami csak a hősi lelkeknek szokott a tulajdona lenni. De akik eljutottak erre a tökéletességre, azok az *ecclesia militans*-nak oly harcosaivá lesznek, akikre az egyház minden körülmények közt számíthat.

A katholikus vallásnak egyetemes a jellege, ezt írta zászlajára Loyolai szent Ignác is. Rendjét azért alapította, hogy belekapcsolódjék az egyház munkájába és és segítse célkitűzéseinek az elérésében. Tagjai mentek oda, ahova a pápa küldte s végezték azt a feladatot, amit a felsőség rájuk bízott. Helyben sohasem válogattak. Socherus szerint, mint *sidera errantia*[2] tűntek fel az egyház egén, sokszor ott, ahol legsötétebben gomolyogtak a vihartjósló felhők. A pápa egyetlen szavára könnyű lovasságként, fürge tisztekként vágtattak oda, ahol legtöbb a veszély s legsűrűbben kell a férfikar: nagyvárosok előkelő szószékeire vagy Afrika hősivatagjaira, egyetemi katedrákra vagy falusi templomok gyóntatószékeibe, japán boncokkal vitázni vagy a szabadgondolkodók áltudományát leleplezni. Készen lenni a vértanuságra, ha kell vagy lassan vérezni el a csendes egyhangúságban és észrevétlen, igénytelen, jutalmazatlan s elismeretlen kötelességteljesítés mezején.[3] Ez természetesen heroikus feladat. De a társaság úgy nevelte s úgy képezte tagjait, hogy meg tudjanak vele barátkozni.

[1] Balanyi György i. m. 258. l.

[2] Socherus Antonius: Historia Provinciae Austriae Soc. Jes. In. Praefatione.

[3] Bangha Béla :. S. J.: A jezsuitarend és ellenségei. 9. l.

A reneszánsz és a humanizmus ugyanis nagy lökést adott a tudományos életnek. Új világok keletkeztek új meglátásokkal s ez egyeseket annyira elkápráztatott, hogy az életet az eddigiektől egészen elütő sinpárra akarták rávezetni. A régiből még a jót is elvetették s ez eredményezte a XVI. század vallásvilágának a megbomlását s azt a benső egyensúlyozatlanságot, amely nem tudott szilárd támpontot találni. A szent alapító a kettő között összhangot iparkodott teremteni. Nagyrabecsülte a tudományt, de nem kevesebbre a lelki erők kiművelését. E kettő harmónikus együttműködésétől várta az igazi boldogulást. A hit világát többek közt a lelkigyakorlatokkal gyujtogatta, hogy az magasan lobogjon úgy rendjében, mint pedig a társadalmi életben. A lelkigyakorlat nem volt új gondolat az egyházban, de ez a forma, amit szent Ignác az *Exercitia Spiritualia*-ja adott neki, újdonság volt. Hatását magán próbálta ki először, amikor félrevonult Manréza magányába s aszkézis és ima közben egyengette jövő életútját. Itt oly örömök lepték meg, hogy állítása szerint sohasem voltak boldogabb napjai, mint amiket manrézai hegyi magányában töltött.[1] Oly világosságok villantak át benne, melyek fénye mellett felismerte a krisztusi hősök útját oly erőket nyert, melyek képessé tették, hogy az *ecclesia militans* vezére lehessen.

A vezér mindig elül jár, katonái pedig követik. Nekik szintén át kellett esni ezen az iskolán, hogy a fáradt lelkeket fel tudják villanyozni a krisztusi életre, az elpártoltakat pedig visszahódítani. Ennek az iskolának szent Ignác szerint az volt az alaptörvénye, hogy az ember győzedelmeskedni tudjon önmaga felett s úgy rendezze életét, hogy az semmiféle rendetlen vágyakhoz ne tapadjon. S ha e szavakat tovább akarnók elemezni, akkor a bol-

[1] Holzwarth F. J.: Világtörténet. VI. 289. l.

dogemlékű Prohászka püspök színes retorikájához kellene fordulnunk, mely szerint szent Ignác lelkigyakorlatainak nem volt más célja, mint a bűnös vagy legalább rossz hajlamokkal telt léleknek megtörése ; a petyhüdt, fáradt vagy megkövült szívnek átöntése egy Isten akarata szerinti életformába ; a bukott vagy elsavanyodott embernek kivetkőztetése a szellemi pangás rongyaiból, hogy a lelkes, törekvő, szenvedő és megdicsőült Krisztust öltse magára ; a sokat tapasztalt, lelkesülésében sokszor lehűtött, nemesebb fellendüléseiben sokszor porba rántott embernek kiemelése a lemondás lapályaiból ; a sikertelen küzködött és csalódott szívnek elszakítása Illés borókafájától, mely alatt meghúzta magát s várta a megváltó halált ; szóval ez a nagy cél egy szerencsés törés, szakítás azzal, ami avult és beteges — ismételt új kiindulás, a természetfeletti élet bőségesebb és magasabb bírására való áhitozás ; az Istent kereső új utak feltalálása vagy a hozzávezető s már feltalált jó ösvényeken való gyorsabb kilépés, mit mondjak még? Az exerciciumok célja élet, új élet, felvillanyozottabb élet, bőségesebb, gazdagabb, derültebb, elevenebb élet.[1]

Ez az élet azonban csak úgy fakadhat ki, ha az egyénnek személyi elsőségét a közösségnek, az egyetemességnek érdekei váltják fel. Szent Ignác katonásan fegyelmezett rendjében tehát el kell halkulnia az egyéni önkénynek s az elüljáróban megtestesült isteni akaratnak kell kifejezésre jutnia. A jezsuitának katonásan kell engedelmeskednie,[2] nem szabad sem indulatainak, sem érzelmeinek, sem belátásának engednie.[3] Az egyéni törekvések beleolvadnak a világot átfogó, egységesen irányított feladatok szolgálatába.

[1] Schütz Antal: Prohászka O. összegyüjtött munkái. VIII. 263. l.
[2] B. P. Ignatii Loyolae: Exercitia Spiritualia, pag. 136.
[3] U. o. pag. 54.

Csak így lehetett *mindent Isten nagyobb dicsőségére* végezni, mint ahogy ezt szent Ignác rendje jelmondatául választotta. Igaz, hogy ez az életfilozófia, melyet a fogadalom szent esküje is megpecsétel, szöges ellentétben állt a humanizmus felfogásával. De épen azért kellett ezt az életformát választani, hogy az egyéni szabadság szertelenségének gátat vehessen, megállítsa a XVI. század vallási bomlásának az árját s visszaterelje régi medrébe a hitéletet.

Ez olyan szilárd alap volt, mely nem süppedt le a túlságos szabadságot hirdető humanizmus terhe alatt. Ellenkezőleg, még tökéletesebbé és tartalmasabbá tette az embert. S Jézustársaságának az előnye a század felvilágosultjaival s vezetőivel szemben épen abban állott, hogy míg ezek elvetették a régi tradiciók egy részét, addig amaz ragaszkodott hozzá s a tudás új fegyvereivel védte a régi igazságokat. A *pietas*-t szépen összeegyeztette a *scientia*-val, ami kultúrális téren is ragyogó helyet biztosított számára.

De elsősorban nem ez volt a fontos, hanem az Isten dicsősége, a lelkek üdve s az egyház java. Ennek elérésére koncentrálta a társaság minden erejét. A XVI. század Európa nagy aposztáziájának az időszaka volt. S bár a társaság nem kimondottan ennek meggátlására alakult, mégis az egyház veszélyeztetése miatt elsősorban erre a frontra került. S a támadásokat nemcsak sikerrel verte vissza, hanem még az elfoglalt területekből is sokat visszahódított. Diadalmasan ment előre s köszönhette ezt annak a tervszerű és egységes programmnak, melyet a szerzetesi regula megadott s mely minden jezsuita lelkét eltöltötte. A templom, az iskola és a sajtó volt az a három szilárd pont, ahol a jezsuiták lábukat megvetették s a katholikus igazságok, meg nagy tudásuk a fegyverek, melyekkel Krisztus országáért harcoltak.

Az isteni igazságok új színt nyertek ajkukon. Oly erő-

vel zúgtak le a szószékekről, hogy a hallgatóság közönyének fel kellett olvadnia s mélyülni a katholikumnak. Minden társadalmi réteg megtalálta bennük a maga stílusát. Voltak ragyogó szónokaik, kiket püspökök, főurak és uralkodók hallgattak. De tudtak a nép nyelvén is beszélni s missziói alkalmával mérföldekről keresték őket fel, hogy hallgassák az Isten igéjét. Polémiákba csak szükség esetén bocsátkioztak, de ekkor azután kérlelhetetlenül rámutattak az igazságra. Céljuk mindig a kath. hit mélyítése volt s erre a szószék mellett főképen a gyóntatószéket használták fel. A töredelem-szentségében kezük alatt olyanná vált a lélek, mint a puha viasztábla, melyre könnyűszerrel lehet ráírni a kath. élet szabályait. Buzgóságuk és tudásuk megszámlálhatatlan lelket nyert meg az egyháznak.

Ez azonban csak az első lépés volt. Rajta voltak, hogy a megtértekben ápolják a hithűséget. Erre szolgáltak az általuk megalapított *Mária-kongregációk*. Ide tömörültek azok a világi katholikusok, akik már az apostolkodásban is részt kértek. S a Mária-*k*ongregációk a kath. reformációnak oly jelentős tényezői lettek, hogy világi tagjaik a hitélet helyreállítása és nevelése szempontjából helyenkint többet értek el, mint maguk a rendtagok.[1]

Szent Ignác azonban nemcsak azt tűzte ki a társaság feladatául, hogy megtartsa és lelkileg segítse a katholikusokat, hanem, hogy az elszakadtakat is visszavezesse az az egyház anyai keblére s az üdvösség útjára.[2] S mi volt itt a metodikájuk? Amit a szent alapító előírt, elsősorban az Istenbe vetett bizalom, a nagylelkű önfeláldozás, az erényes élet s a tettekben mutatkozó őszinte szeretet.[3] Szerinte ezek a tényezők vezetnek a legbiztosabban a sikerre. Meghagyta fiainak, hogy az eretnekségek ellen

[1] Bangha Béla i. m. 38. lap.
[2] Jablonkay Gábor S. J. i. m. II. 522. l. [3] U. o.

szálljanak buzgón síkra, de magukkal az eretnekekkel szemben mutassák ki szeretetüket, részvétüket és az üdvösségük igazi vágyát. Nyilvános előadásaikban latinul vagy az anyanyelven tartott prédikációikban ne annyira a tévedők és hamis tanok megcáfolására törekedjenek, mint inkább a kath. hittételek bebizonyítására. Ekkép egyrészt nem idegenítik el maguktól az embereket, másrészt a kath. tanok megerősödése eléggé kideríti az ellentétes állítások hamisságát. A hallgatók iránti szeretet s az igazsághoz való ragaszkodás sugározzék ki beszédeikből. Így kerülve a viszálykodást, még az eretnekek is fogékonnyá válnak az igazság iránt ; ellenkezőleg a nyilt támadás még jobban elidegeníthetné őket. Ha vitás kérdéseket is kell tárgyalni, mutassák ki az egyház igaz tanítását olyképen, hogy az esetleg jelenlevő máshitűek is érezzék ki a szeretet s az igazi szerénységet. Minden sértő szótól vagy megvetés tanításától tartózkodjanak. Legyenek azonban alapos tudással felvértezve a hamis tanok ellen, hogy a maga idején és helyén ügyesen és szeretettel tudjanak megfelelni reájuk s az embereket a kath. hit szerinti gondolkodásra vezetni.[1] Ezeket az elveket nem is tévesztették szem elől s áldásos hatásuk itt is, ott is mutatkozott.

Akié az ifjúság, azé a jövő. Ezt az igazságot a Jézustársaság felismerte s magáévá tette. Jezsuitaíró mondotta a gyermeknevelés a világ felújítása.[2] Loyolai szent Ignác a krisztusi világot akarta felújítani s így természetes, hogy az iskolát is belekapcsolta programmjának a körébe. Már a konstituciók is intézkedtek róla. A század közepe óta számos határozat, elvi döntés, rendelet gondoskodott felmerült esetek alkalmával az iskolai élet rendezéséről.[3] Azonban egy fél századnak kellett elmulnia, míg ezekből

[1] Jablonkay Gábor : i. m. II. 524. l.
[2] Fináczy Ernő : A renaissancekori nevelés története. 243. l.
[3] U. o. 246. l.

megszülethetett a jezsuitaiskolák kódexe, a *Ratio atque Institutio Studiorum Societatis Jesu.* (1599.) Az egész annyira az elvek magaslatán mozog, hogy Eötvös méltán nevezte mesterműnek.[1]

A nevelés terén is a tervszerű egység uralkodott. A konviktusok és a kollégiumok szervezete, a tanulmányi és fegyelmi rend, az oktatás anyaga és menete, a metodikai eljárás, a tankönyvek mindenütt egyformák voltak. Emberek jöttek, emberek mentek, de a szellemnek maradnia kellett s ez nem lehetett más, mint a százszázalékos katholikum. Ezt kelett kisugároznia a jezsuita nevelésnek a világ minden táján egyformán.

Megérezték ők azt is, hogy a kor kultúrájára a humanizmus ütötte rá a bélyegét. A haladást mindenki ettől várta s ennek ismereteivel igyekezett szellemét kimű-velni. Nem zárkóztak el előle ők sem, hanem elfogadták s oly magasra fejlesztették, hogy kollégiumaik minta-szerű humanista intézetekké váltak. Nemcsak a katholikus szülők gyermekei keresték fel nagy számban, hanem még a protestánsoké is; s a közvéleménynek adott kifejezést *Verulami Baco,* midőn így szólt : ami a nevelés dolgát illeti, egész röviden azt mondhatom : kérj tanácsot a jezsuitaiskoláktól, mert a gyakorlatban nincsen semmi, ami ezeknél jobb volna.[2] Iskoláik a korszerű műveltségnek a csarnokai lettek s a katholikumnak olyan fellegvárai, honnan a jezsuitaszellem az ifjú nemzedékeken át széles körben áradt át nemzetekre és országokra.

Nagyot alkottak ők a tudomány terén is. S talán itt imponáltak legjobban azoknak, kik a szellem egyeduralmát hirdették. Már a XVI. század szellemtörténetében is kiváló nevekkel szerepeltek. A tudásnak nem volt oly területe, melyen mély barázdákat ne szántottak volna

[1] Br. Eötvös József összes munkái. (Révai-kiad.) XIV. 218. l.
[2] Fináczy Ernő : i. m. 251. l.

s nem volt oly kultúrmegmozdulás, melyből a társaság ki ne vette volna a részét. Nagy hittudós hirében állott *Lainez, Salmeron, Toletus, Suarez, Lugo, Bellarmin.* A természettudomány terén kitűnt *Clavius, Kircher Athanáz, Schall, Grimaldi;* a szónoklat terén *Sharga, Segneri, Bourdalou* s bontogatta szárnyait a magyar *Pázmány.* A hithirdetők legkiválóbbjai voltak *Xavéri szent Ferenc, Kláver szent Péter, Anchicta, de Nobili, Ricci;* az aszketikában kivált maga az alapító szent Ignác, azután *Rodriguez, de Ponte, Lancicius;* a pedagógia terén pedig *Kanizius, Leucus és Aquaviva* jeleskedtek.[1] Ezek oly súlyos egyéniségek voltak s oly irodalmat teremtettek, hogy kortársaikat, akár jóbarátok voltak, akár ellenségek, bámulatba ejtették.

A jezsuiták tehát úgy jelentek meg, mint a XVI. század modern apostolai. Az egy akol és az egy pásztor elvének a megvalósításán fáradoztak a megengedett eszközök és módok változatos skálájával. A jezsuitizmus nem volt más, mint a katholikus egyházi orthodoxia feléledése. Szép kifejezést nyer ez a prot. Macaulay szavaiban, midőn így nyilatkozik: Jézus-társasága rendjében koncentrálva van a katholikus szellem kvintesszenciája s a jezsuiták története nem egyéb, mint a nagy katholikus visszahatás története. E társulat egyszerre minden csarnokot elfoglalt, ahonnét a közszellem irányt vesz : a szószéket, sajtót, gyóntatószéket s az akadémiák csarnokait. Ahol egyszer jezsuita prédikált, a templom szűk volt a hallgatók befogadására. Ha valamely könyv címlapján jezsuita neve állt, biztosítva volt kelendősége. A jezsuiták fülébe sugdosták be a nagyok életük titkait. Jezsuiták vezetése alatt neveltetett a felső és középosztály ifjúsága gyermekkorától kezdve férfi koráig, az elemi oktatástól kezdve

[1] A későbbi századok nevesebb jezsuita íróit és tudósait lásd Bangha B. i. m. 36—37. l.

egész a szónoklati és bölcsészeti tanfolyamig. Költészet és tudományok, melyek kevéssel előbb még a hitetlenség és az eretnekség szolgálatában álltak, most szövetségesei lőnek az orthodoxiának. A hatalmas rend, miután Dél-Európában lábát megvetette, csakhamar hódítva terjedt tovább. A világtenger és a sivatag psuztasága, éhség és döghalál, kémek és ellenrendszabályok, rablánc és kínzások, akasztófa és vérpad, mindez nem volt akadály, a jezsuiták mindenféle alakban és minden országban voltak találhatók; mint tudósok, orvosok, kereskedők, szolgák mindenütt léteztek; ott voltak a svéd udvarban, ott Chesshire ős nemesi fészkeiben s Connaught szegényes kalyibáiban, vitatkozva, tanítva, vigasztalva, jóra intve az ifjúságot, bátorítva a csüggedőket s vigasztalva a haldoklókat az Üdvözítő keresztjével.[1]

Ha a protestáns író ily elismerőleg nyilatkozik róluk, akkor egész természetesnek kell találnunk, hogy a katholicizmus megmaradt nagyságai úgy lelkesedtek értük, mint hajdan *hét város Homérért*. III. Pál pápa először csak hatvanban korlátozta a felvehető tagok számát. De csakhamar megszünt ez a korlátozás, hogy számban és területben szabadabb érvényesülést nyerjen az önfeláldozó jezsuita lélek. Alig van szerzetesrend, mely rövid idő alatt oly hatalmas erővel bontakozott volna ki, mint az övéké. Ihletet nyertek tőlük a bíbor viselői és a szegények, a koronás hercegek és az egyszerű lelkek. Jöttek, hogy ők is tagjai lehessenek ennek az új rendnek s boldogok voltak, ha magukra öltheték szent Ignác egyszerű szerzetesruháját A szent alapító halálakor már 1500-ra növekedett a tagok száma, pedig a rend virágzása csak ezután következett be.

A pápáktól nagy kiváltságokat élveztek, a katholikus fejedelmek bizalmukkal ajándékozták meg s rajta voltak,

[1] Holzwarth F. J. i. m. VI. 294. l.

hogy országuknak megnyerjék őket. A rend első házai Olaszországban keletkeztek. Ezeket követték a spanyol, portugál és a belga házak. Németország földjére elsőnek *Fáber* jött 1540-ben, de végleg csak 1544-ben telepedtek meg. Ausztriában 1551-ben alakult meg első kollégiumuk Bécs székhellyel. Ezidőtájt fogadta be őket Lengyelország is. De a többi országok is megnyitották előttük kapuikat, úgyhogy hihetetlen gyorsasággal terjedtek el Európa földjén. Már az első időszakban az egyik rendtartomány megalakulását követte a másik.

Megjelentek az idegen világrészekben is. Indiában 1542 óta, Japánban 1549, Kínában 1563, a Fülöp-szigeteken 1594 óta, az afrikai Kongóban 1547, Abesszíniában 1555-ben, a kafferek között 1559-ben telepedtek le az első jezsuiták; Braziliában 1549-ben, Peruban 1568-ban, Mexikóban 1572-ben, Paraguayban 1586-ban, Csilében 1591-ben.[1] Ez a kis statisztika még nagyobb arányokat öltött a következő századokban. Elkerültek a négy világtáj minden részébe, az evangélium igazságait elvitték mindenüvé, mint hajdan az apostolok Krisztus parancsára: in mundum universum. Megjelenésük talán épen ott hirdette a leghangosabban az egyház sziklaszilárdságát, ahol a kath. hitet még nem ismerték vagy pedig veszni hagyták.

A katholicizmus hazánkban is válságos idejét élte s így a jobb lelkekben felsírt a vágy, hogy az isteni Gondviselés küldje el hozzánk is a Jézustársaság munkásait.

[1] Bangha Béla i. m. 33. l.

I. RÉSZ.

A királyságbeli jezsuiták.

2. *Vallási viszonyaink Mohács után.*

TÖRTÉNELMÜNK egyik legkatasztrófálisabb időszaka az volt, amely Mohácsot követte. A nagy csata után hazánk képe oly megrendítőleg hatott, mint az a százados tölgyóriás, mely a magasból a völgybe omlott, mert gyökereit szuvak rágták, derekát pedig a villámsújtotta. Életének alig maradt idegszála, mely meg ne roncsolódott volna. A legtöbbje megsérülten kapaszkodott valami életerő után. Már azelőtt is pártokra tagolt társadalma oldott kéveként hullott tovább. A politika megteremtette a magyar és a német pártot két királyságával. Ebből később a török kiszakította a harmadikat is, a hódoltságot. A jobbágyság még mindig magán viselte a parasztforradalom Kain-bélyegét, de tűrnie kellett a vesztett csata s a politikai torzsalkodás egyéb átkát is. A korábban kiuzsorázott gazdasági élet is tovább romlott s a dominiumok az erősebb jogán cserélgették gazdáikat.

Ahol az ország általános képe ily kórtüneteket mutatott, ott nem lehettek egészségesek az egyes intézmények sem. Nem volt ez alól kivétel a kath. egyház sem. Bomlási folyamata már a mohácsi vész előtt megindult, amikor az egyházfők is belesodródtak a humanizmus nagyvilági áradatába s inkább voltak esztétizáló nagy urak, mint szent Péter magyar hajócskájának a kormányosai. Fraknói szerint még Bakócz Tamás sem dicsekedhetett szerencsével a magyarországi egyház kormányzásában. A felelősség nagy súlya terheli emlékét azért, hogy mikor

a vallásszakadás közelgő vihara kitört, a hajó nem állt biztos kikötőben s a hajósnép nélkülözte az ellenállás képességét.[1]

A meglékelt hajó pedig szabad utat engedett az elmerítő víz beömlésének s ami még szomorúbb volt, Mohács mezeje magába temette az egyház hajóskapitányait. Ott veszett el az érsek-vezér, Tomori Pál s vele együtt Szalkai László esztergomi érsekprímás, Perényi Ferenc nagyváradi, Paksi Balázs győri, More Fülöp pécsi, Csaholy Ferenc csanádi és Palisnay György boszniai püspök. Mindössze öten-hatan menekültek meg, de ez a szám is leapadt a halálozások következtében.[2]

A kettős királysággal bekövetkezett politikai viszályok még kedvezőtlenebbül befolyásolták az egyház helyzetét. Ferdinánd és János király vagy egyáltalán nem nevezték ki az egyháznagyokat, hanem ezek birtokaival hűséges embereiket jutalmazták, vagy pedig mindkettő odaállította a maga emberét, úgy hogy egy-egy méltóságot ugyanazon időben ketten is birtokoltak. Az esztergomi és kalocsai érseki, továbbá a pécsi püspöki szék betöltetlen maradt 1528-ig. A váci egyházmegyének 1539-től 1548-ig nem volt püspöke, a nyitrainak pedig 1528-tól 1534-ig, majd újabban 1544-től 1557-ig. Egerben 1543-tól 1548-ig volt széküresedés. De nem volt kedvezőbb a helyzet a többi egyházmegyékben sem. Így tehát ki kellett aludnia a hitvilágnak, mert az egyház vezetőinek a helyét kardcsörtető fővezérek s dominiumokra éhes főurak foglalták el. A nyitrai püspökségre például 1528—1557 időközig a Török- és a Thurzó-család tette rá a kezét. Királyi kapitányok vették birtokukba a győri püspökséget. A veszprémi rezidenciában az egykori püspöki familiáris, Csoron András volt az úr, míg az egri egyházmegyében a Perényiek és a Serédiek parancsoltak.

[1] Fraknói Vilmos: Erdődi Bakócz Tamás. 208. l
Szekfű Gyula A XVI. század. 236. l.

Ugyanilyen sorsban osztozkodtak a káptalanok, prépostságok, apátságok s a javadalmas szerzetesrendek is. Elég csak a bencéseket és a ciszterciekет megemlíteni. Pannonhalma 1533 után Török Bálint kezére jutott, utána pedig Salm Eck győri főkapitány birtokába. A zalavári apátság kommendátora 1525-ben Nádasdi Tamás lett. Ő valamelyes formát még megtartatott a szerzetesekkel, de az apátsági uradalommal úgy rendelkezett, mint sajátjával. Egyik nőrokona, Márta asszony, benn lakott a kolostorban; az általa kinevezett apát, Hasséghi Ferenc kehidai nemes ember pedig családos volt. Még rosszabbodott a helyzet, amikor őt 1533-ban Mezőlaki Ferenc váltotta fel, aki szintén nős ember volt. Alatta valóságos rablóbarlanggá változott a kolostor. Mindössze öt szerzetest tartott, de csak azért, hogy végezzék a hiteleshelyi teendőket. Botrányos életét a köznép a katholikus egyháznak rótta fel.[1] A tihanyi apátságot a Csoronék, a zircit pedig a Podmaniczkiak foglalták el. A szerzetesek sorsa vagy a hitehagyás, vagy a földönfutás lett. A kolostorok, melyek eddig őrtornyai voltak a katholikus hitnek, lassanként egészen elnéptelenedtek. A népszerű cseri barátoknak Mohács idején 70 kolostoruk volt 1500 taggal, de ez a szám 1534-ben már 773-ra apadt le. Csodaszámba ment volna, ha ezek után a katholikus élet el nem senyved.

Az egyházi birtokok eltulajdonításával olyan rések támadtak, melyek évtizedekre éreztették bomlasztó hatásukat. Később történtek dicsérendő törekvések ezek visszavételére, de kevés eredménnyel.[2] Különösen Oláh érsek buzgólkodott ezen. Az ő sürgetésére adta ki Ferdinánd az 1560. évi rendeletét, melyben visszavonta az összes ado-

[1] Szekfű Gyula i. m. 245. l.

[2] Erre vonatkozóan sok adatot tartalmaz Bunyitay-Rapaics-Karácsonyi nagy munkája: Egyháztörténelmi emlékek a magyaroroszági hitújítás korából. 4 k.

mányait, melyeket egyházi birtokokból tett a világiaknak, az elpusztult egyházak javait visszacsatolta a megmaradt egyházakhoz, de mindez papiroson maradt.[1]

Súlyos veszteségeket szenvedett az egyház ingó vagyonában is. A műkincseket, egyházi felszereléseket valósággal eltárszekerezték. S ebben szintén versenyeztek egymással a két király és a főurak. Trencsén várának arany és ezüst kegyszereit maga Ferdinánd olvasztatta be. Budavár templomi kincseit Mária királyné vitette el Pozsonyba s nagyrészét zsoldfizetésre fordította. A kiváló jogász, Révai István sem tartotta megszégyenítőnek, hogy Sárospatakon összeszedette az összes miseruhákat, kelyheket, monstranciákat, gyertyatartókat s egyéb egyházi szereket kocsira rakatta s úgy vitette otthonába. Báthori Zsigmondnak gazdag gyüjteménye volt ezekből. Azt hitte, hogy vallásváltoztatása arra is feljogosítja, hogy az egyház kincseit is magával vigye. S később oly ellenséges érzületet tanusított a róm. kath. hittel szemben, hogy végrendeletileg intézkedett ezek hováfordításáról is. Meghagyta, hogy a birtokában levő egyházi ruhákat vagy pénzen adják el, vagy ha nem lehet eladni, gyöngyét, ezüstjét s ötvösmunkáját fejtsék le róla, nehogy ismét a pápisták kezébe kerüljenek ; az öreg könyveket, egyházi szerkönyveket metéljék ki «s azok táblája iskolában való gyermekeknek könyveit kötni jó leszen», s ha mindez nem lehetséges, hanem a kincsek és könyvek, ruhák pápista kézre jutás veszélyében volnának, akkor rakassanak nagy tüzet — rendelkezett a nagy úr — s mind megégessék őket, tegyék porrá, senkinek egy pénz árát ne adjanak belőle, széllel futtassák be a porát, nem akarom — úgymond — hogy többé bálványozásra keljen a ti lelketek terhe alatt.[2]

Ingó és ingatlanaitól megfosztott egyház elvesztette

[1] Szekfű Gyula i. m. 287. l

[2] U. o. 249. l.

kezéből azokat az anyagi eszközöket, melyek feladatainak végzésére kellettek.[1] Az új birtokosoknak pedig épen érdeke ellen szólt, hogy emeljék a katholicizmust. Hiszen ha erre a magaslatra eljutottak volna, akkor kihullott volna a kezükből a jogtalanul szerzett birtok, amihez pedig görcsösen ragaszkodtak. Inkább elhagyták hitüket, semhogy az elidegenített jószágoktól megváljanak.

Ha valamikor életkérdése volt a magyar kath. egyháznak, hogy legyen neki acélos erejű püspökgárdája, most erre valóban szükség lett volna. De épen ez hiányzott. S ha itt-ott történtek is kinevezések, oly egyének kerültek a püspöki székekbe, akik távol székhelyüktől, a királyi udvarban töltötték idejüket s inkább politikával, katonáskodással és diplomáciával, mint egyházkormányzattal foglalkoztak. Frangepán Ferenc kalocsai érsek, majd egri püspök, Brodarics István pécsi, majd váci püspök mint diplomaták utazgattak, tárgyaltak a külföldi fejedelmekkel és a ferdinándpártiakkal. Czibak Imre váradi püspök hadvezér volt, Szalaházi Tamás veszprémi és egri püspök mint királyi kancellár Pozsonyban és Bécsben töltötte minden idejét. Méltatlan unokaöccse s a veszprémi püspökségben utódja, Kecsethi Márton és Thurzó Ferenc, a nyitrai püspök felszenteletlenül, a pénzügyek terén mint a királyi kamara hivatalnokai működtek.[2] Alig volt egyházfő, aki szigorúan hivatása mellett maradt volna. Ez pedig éreztette káros hatását az alsópapság körében is.

[1] Szabó Gy. Pius: Ferencrendiek a magyar történelemben c. munkájában Salamon Ferenc (Magyarország a török hódítás korában. 123—26.) után indulva azt igyekszik bizonyítani, hogy a katholicizmus elgyengülésében s a protestantizmus megerősödésében sem a katholikus egyház vagyonának elkobzása, sem a püspöki székek megürülése, sem a paphiány nem szerepelt ható okként (i. m. 174—185. l.). Ezt az álláspontot nem fogadhatjuk el, mert ellenkezik a tényekkel s a történeti igazsággal.

[2] Karácsonyi János: Magyarország egyháztörténete. 119. l.

Sorsa ugyanis olyanná lett, mint a pásztor nélküli nyájé. Nem volt, aki vezesse, felügyeljen rá, érdekeit megvédje s így élete az elbukás vagy legjobb esetben a hanyatlás volt. Siettette ezt a földesurak zsarnoksága, akik mindent elkövettek, hogy a tőlük függő plébánost eltántorítsák a régi hittől s megnyerjék az újnak. Aki nem engedelmeskedett, azt a földesura egyszerűen elkergette a parochiáról. Sokat tehát a kenyérkérdés vitt a hittagadásba. Az ilyenek eleinte csak a szertartásokba vezettek be némi újításokat. Nagyobb szerepet juttattak a nemzeti nyelvnek, majd két szín alatt szolgáltatták ki az Oltáriszentséget s végül meg is nősültek. Ebben főleg a vidékiek vezettek. A városi papság egy ideig ellenállt a kényszernek, de lassanként ez is behódolt. Még legerősebben tartotta magát a szepesi királyi városok *konfraternitása*. Itt aposztatált aránylag még a legkevesebb, a legtöbb megmaradt hivatása mellett s katholikusként halt meg.[1] De mert ezek pótlásáról szemináriumok hiányában nem igen lehetett gondoskodni, így a kath. vallás itt is elenyészett.

A magyar papság aposztáziája a század derekán érte el tetőpontját. Mint a vizitációs jelentések igazolják, ritka volt az a község, ahol a pap a régi orthodoxiát vallotta volna. Az Esztergom főegyházmegye főesperese 1559—1562 közti időközben végiglátogatta a turóc-, liptó-, árva-, nyitra-, bars-, pozsony-, hont-, komárom- és esztergommegyei plébániákat. Jelentése szerint ebben az időben az árvai, a bajmóci, a tapolcsányi és a galgóci kerületben 54 plébános közül 13 volt nőtlen, 34 nős és 7 teljesen eretnek. A barsi főesperességben mindössze 18 pap

[1] Részletes képet nyujt erről a szepességi 24 királyi plebános társulatának a jegyzőkönyve. L. Bunyitay-Rapaics-Karácsonyi i. m. III. k. 39. s. l., továbbá Karácsonyi-Kollányi: Egyházt. eml. IV. k. 278—279. l. Kollányi Ferenc: Képek a hitújítás korából. Magyar Sion. 1891. 842. 3. l.

volt, de ezek közül csak 7 volt nőtlen, a többi 11 pedig nős. Akadt az említett kerületekben 33 olyan felszentelt pap is, akik teljesen eretnekek lettek s az egyház ellen fordultak s még a templomi képeket is szétrombolták.[1] A nyitrai kerület papjai kijelentették a főesperesnek, hogy készek az egyháznak mindenben engedelmeskedni, csupán feleségeiket nem hajlandók elbocsátani.[2]

A coelibatus ellen vétők száma igen nagy volt. A jelentések különbséget is tesznek a *konkubinariusok* és az *uxorátusok* közt, akik *more patrio* esküdtek meg a kath. templomokban. Ezeket a nagyszombati 1560. évi zsinati bíróság maga elé is idézte. Turóc, Komárom, Bars, Pozsony, Zólyom és Hont megyékből *száztizenkilencen* jelentek meg s legnagyobb részük be is vallotta, hogy már megnősült.[3]

Ennek megakadályozására történtek kísérletek, de Oláh érsekségéig úgyszólván eredménytelenül. Már Várdai Pál is tartott kétízben, 1530- és 1535-ben zsinatot, hogy a belső reform munkáját megkezdje, de a bonhommenak nevezett főpapra nem hallgattak. Oláh szintén négy zsinatot tartott érseksége alatt s a tridentihez hasonlóan üdvös reformokat hozott. Az egyházi tant szabatosan körvonalazta főleg azon kérdésekben, amelyeket a protestantizmus megtámadott. Ilyenek voltak a szentségek, a hit és a jócselekedetek viszonya, a megigazulás, az egyházi tekintély, az imádság. Sürgette a kath. iskolák emelését. Midőn azonban a fegyelmi kérdéshez jutott, itt már az ő erélye is megfeneklett. Hiába sürgette Hosius bécsi nuncius a konkubinárius és uxorátus papság megjavítását, ez egyelőre még nem sikerült. Elbocsátás esetén teljesen pap nélkül maradt volna az egyház, bár az ilyenek megmaradása sem lendített rajta sokat.

[1] Kollányi Ferenc i. d. Magyar Sion. 1891. 911. l.
[2] U. o. 902. l. [3] U. o. 81. l.

Ily személyi apparátussal s oly kedvezőtlen viszonyok közt a római egyház a lassú haldoklás képét mutatta hazánkban. S minél jobban gyengült ez, annál inkább erősödött a protestantizmus. Úgyszólván minden tényező az ő javát szolgálta. Hacsak az uralkodókat tekintjük, azt látjuk, hogy Mária, az özvegy királyné a lutheri elveknek hódolt. Ferdinánd ugyan megmaradt katholikusnak, de az egyház hierarchiájának az összeroppanásában, gazdasági tönkrejutásában neki is része volt. János király egy időben az egyház kiközösítését vonta magára. Miksa protestáns érzelmei közismertek.

Főuraink, miután az elfoglalt egyházi birtokokat a sajátukéhoz csatolták s egész *vártartományokat* alapítottak, természetszerüleg hagyták el a római katholikus vallást s csatlakoztak az újhoz. Egész névsort lehetne felsorakoztatni azokból, akik így az egyház ellenségeivé lettek. De elmellőzve ezt, ideiktatjuk a XVIII. század nagy adatközlő protestáns tudósának, Schmal Andrásnak a megállapítását, mely szerint alig képzelhető, mily rövid idő alatt megerősödött Magyarországon az evangélikus hit, miután Magyarországnak csaknem minden mágnása és a római katholikus egyházi férfiaknak is nem csekély része elfogadta az evangélikus hitet. S nemcsak elfogadta, hanem azt örvendetesen is terjesztette.[1]

A török hódoltság szintén a katholicizmus hátrányára billentette lefelé a mérleget. Szerette volna meghonosítani a hódolt részeken a mohamedanizmust, de ez mélyebb gyökeret sohasem tudott verni a magyarság lelkébe. S mert nem sikerült, azért a keresztény felekezeti kérdésekkel nem sokat törődött. Ha mégis előállt ilyen eset, rendszerint a protestánsok pártjára lépett. *Huszár Pál* magyaróvári lelkész azzal dicsekedett 1553-ban, hogy a török a meghódított helyeken nagyon kedvez az evan-

[1] Szekfü Gyula i. m. 253. l.

gélium hű szolgáinak. Oly becsülettel bánik velük (mi kétségkívül Istentől van), hogy soha akadályt nem vet nekik, hacsak önmaguk a papi emberek valamely törököt lakomára nem hívnak vagy más alkalommal házukba nem fogadnak. Sőt gyakran megtörténik, hogy az ozmánok egyházi gyülekezeteinkbe, midőn a keresztény néphez beszéd tartatik, seregesen jönnek, mindazonáltal kezdődvén a szentáldozás, azonnal távoznak.[1] A töröknek ez a részrehajlása abban leli magyarázatát, hogy a Habsburg-ellenes protestantizmustól többet remélt a maga számára, mint attól a katholicizmustól, mely a Habsburg-háznak feltétlen híve volt.

A protestantizmus tehát a mondott okok következtében oly gyenge ellenállással találkozott, hogy szinte lehetetlenség volt el nem terjednie. S kezdetben mégis nehézséggel küzdött. Nálunk is, akárcsak Németországban, pápaellenes hangulattal iparkodott utat törni. S ha a hazai németség kapott is rajta, a magyarság lelkében nem talált visszhangra. Élénk emlékében volt az a sok kedvezés, amiben a Szentszéktől részesült s ezért áhitatos lélekkel ragaszkodott hozzá. Ennek tulajdonítható, hogy míg a budai német polgárság gúnnyal és élccel fogadta már az 1525. évi jubileumi búcsút, a született magyarság a sok nehézség ellenére is csapatosan zarándokolt Rómába szent Péter sírjához. Sőt még a nagy humanista és nacionalista Verbőczi sem fordult Róma ellen, hanem ellenkezőleg, cáfolatot írt Luther tanai ellen.

A magyar nép lelkisége távol állt a kath. ellenes mentalitástól. Ezzel tisztában voltak az új hithirdetők is, ezért úgy léptek fel, mintha nem is új vallást terjesztenének, hanem a régit akarnák az ősi alapra visszahelyezni. Mindenben igyekeztek a kath. külszínt megtartani, hogy tévútra vezessék a népet. S csak akkor tüntették fel

[1] Lányi-Knauz: Magyar egyháztörténelem. II. 69. l.

a lényegbeli eltéréseiket, mikor már elég erősnek érezték magukat. De ez hosszú idő munkája volt. Így pl. még a 60-as években is nagyon sok kath. vonást találunk náluk. Hurtado nagyszombati rektor ugyanis 1564 telén meglátogatta a jezsuita birtokokat s élményeiről beszámolt a generálisnak is. A többek közt megfordult Kassán is, ahol azt tapasztalta, hogy a prot. lelkészek a kath. kanonokok módjára a nap bizonyos szakában a templomban összejönnek és himnuszokat, zsoltárokat énekelnek. Megtartották a processziókat is, harangoztattak, de már a keresztet nem vitették s a keresztvetést is eltiltották. Megvonták a leánygyermek megkeresztelését is, mert az egyik prédikátor állítása szerint annak csak teste van, de nincs lelke. A Szentírásban ugyanis nem olvasható, hogy Isten Évába lelket lehelt volna bele, hanem csak, hogy testét Ádám bordájából alkotta. A házasságot sem áldották meg, mert erre vonatkozóan nem találtak utasítást a Szentírásban.[1]

A kath. vallás annyira a köznép vérévé lett, hogy attól csak erőszak útján tudták eltéríteni! Amikor az első időszakban behódolt az új vallásnak, nem tudta, mit cselekszik. Azt hitte, hogy vallásvilága megmaradt a réginek, csupán hirdetőjének a személye változott. S amikor rájött tévedésére, maga vágyott legjobban elhagyott hite után. Selmecbánya 1533-ban még a bécsi püspöktől is kért papot s ha kapott volna, megmarad katholikusnak.[2] Kassa város prot. lakosságának nagy része Hurtado jelentése szerint még 1564-ben is szívesen visszatért volna, ha akad papja, aki a kath. igazságokat hirdeti neki.[3]

Történelmi tévedés tehát azt hinni, mintha a magyar-

[1] A Magyar Tud. Akad. Tört. Bizottság Szittyay-féle gyüjteménye. Epistolae ad Generalem. 1565. jan. 11.

[2] Karácsonyi János i. m. 114. l.

[3] Szittyay-féle gyüjtm. u. o.

ság az ugyancsak tévesen hirdetett egyházi visszaélések miatt és önként szakadt volna le az egyház testéről. Nem. Először megtévesztették, másodszor elvesztette a papját s harmadszor alkalmazták rá a *cuius regio eius religio* lelkiismeretet guzsbakötő elvét. Ment az új vallás felé, mert a vártartományok urai ezt így parancsolták s nem volt senkije, aki visszatartotta volna. Igy nem volt nehéz a hierarchia összeroppanása után a lelki katholicizmust is kiölni.

A protestantizmus tehát jóformán nyilt síkon haladhatott hódító útján. S ha kezdetben gyenge erecskékben is talált magának utat, később ez hatalmas folyammá dagadt, mely elöntötte az egész országot. Főuraink néhány kivétellel mind hozzá szegődtek s őket kellett követnie egész vidékek népének. 1560 körül jóformán be is fejeződött az új hithódítás. S *Socherus* erről az időszakról írva szomorúan állapítja meg, hogy Magyarország, mely annyi időn át még fegyverrel is meg tudta védeni szent vallását, most teljesen az eretnekség áldozatává esett.[1] De vele egyértelműen nyilatkoztak az egykorú hazai írók is, mint *Brodarics* és *Verancsics*. Mindketten a kath. vallás teljes pusztulásáról s a protestantizmus óriási térfoglalásáról panaszkodtak.[2]

A szomorú tényt azonban nem volt elég megállapítani. Ezen segíteni kellett. A nép lelkében élő titkos vágy az elhagyott kath. hit után olyan erőt jelentett, mely a rekatholizálás munkáját sikerrel biztatta. Csak alkalmas ember kellett hozzá, akinek bátorsága van ezt megkezdeni. Az isteni Gondviselés erre a misszióra Oláh Miklóst küldötte, akinek érsekprímássága fordulópontot jelentett a lehanyatlott magyar kath. egyház történetében. Megvolt benne minden kellék, ami erre a munkára

[1] Socherus A. i. m. 83. pag.

[2] Verancsics összes munkái. VIII. k. 190. l. és Bunyitay-Rapaics-Karácsonyi i. m. II. 272—273. l.

szükséges volt. Hosszas tanulmányozás után rájött, hogy a hitigazságokat a római egyház képviseli a maguk teljességében. Neki tehát, mint az ország főpapjának, szintén Róma álláspontját kellett elfogadnia. Ezt meg is tette. Elég erőt érzett magában, hogy a tridenti zsinat szellemében megindítsa az igazi belső reformot. Segítette őt ebben Draskovich György Pécs és Bornemisza Pál Nyitra apostollelkű püspöke. Ferdinánd szívesen látta ezt, mert Oláh bölcsesége meggyőzte, hogy királyságának legbiztosabb támasza az erős katholicizmus. Igaz, hogy most elvesztette jogát e jelzőre, de jóakarattal és szívós erővel a mult rombolásait helyre lehetett állítani. Erre igen alkalmasnak kínálkozott a *Jézustársaság*. S Oláh mindent elkövetett, hogy tagjait megnyerje munkatársakul. Nekik szánta azt a szép feladatot, hogy a megmaradt csekélyszámú hazai papsággal, mint *ecclesia militans* diadalra vigye a katholicizmus megtépett zászlaját. S e terve Ferdinánd tetszésével is találkozott.

3. Első érintkezések a Jézustársasággal.

I. Ferdinánd király gyakran tartózkodott Németországban s így személyesen is megismerhette az ott működő jezsuiták áldásos működését. A reformáció itt vágta a legsűrűbb rendeket, az atyáknak tehát itt akadt a legtöbb munkájuk. V. Károly császár szívesen látta őket. Elsőnek *Faber* érkezett oda még a megerősítés évében, 1540-ben. Résztvett a *wormsi* birodalmi gyűlésen, de megfordult *Speierben, Regensburgban* s *Nürnbergben* is. Mindenütt lelkigyakorlatokat tartott s nem kis eredménnyel.[1] V. Károly tetszését annyira megnyerte, hogy

[1] Fáber hathónapos munkájáról így számol be lelki naplójában: Ezen évben igen sok kegyelmet nyertem. Elsősorban azt, hogy az Úr szolgálatában bőséges aratásom volt, főképen a császári udvar nemeseinek a meggyóntatásában. Ezen gyóntatásoknak igen nagy volt

további tartózkodásra is ott akarta marasztalni. De neki rendfőnöke megbizásából Spanyolországba kellett menni s így munkáját két utódja, *Lejay Kolozs* és *Bobadilla Miklós* folytatták. A kath. közvélemény őket is szívesen fogadta s nevükhöz füződik a két első kollégium megalakulása *Löwenben* (1542) és *Kölnben* (1544).[1]

Bobadilla révén jutott Ferdinánd is közelebbi érintkezésbe a jezsuitákkal. Az agilis szerzetest nagyon megszerette s már 1541-ben insbrucki udvarába hivatta, hogy megbeszélje vele azokat a módozatokat, melyekkel birodalma országainak a katholicizmusát is fel lehetne lendíteni. Bobadilla saját szerzetét ajánlotta erre s egyelőre abban állapodtak meg, hogy a páter ellátogat Bécsbe, hol lelkigyakorlatokat fog tartani. Szó volt arról is, hogy megtekinti hazánkat is, de ebből most még nem lett semmi.[2]

A lelkigyakorlatoknak Bécsben nagy volt a hatásuk. Bobadillának tetszett a hely s szorgalmazta is rendi elüljáróságánál a megtelepítést, de emberhiány miatt későbbre kellett halasztani. A gondolatot Ferdinánd bizalmasa, *Weber Orbán* laibachi püspök is állandóan felszínen tartotta. Megvalósulása azonban csak akkor sikerült, midőn ura 1550-ben ismét résztvett *Augsburgban* a *német* birodalmi gyűlésen s tanuja lehetett azoknak a mélyenszántó beszédeknek, amiket Lejay intézett az összegyűlt rendekhez. Ferdinánd megcsodálta az egyszerű páter nagy szónoki képességét s elhatározta, hogy tovább nem vár a megtelepítéssel. 1550 dec. 11-én levelet írt III. Gyula pápának (1550—1555) és szent Ignác-

az eredménye s ezekből kifolyólag meg nagyobbakat lehet remélni. Ugyanezt kell mondani a szent gyakorlatokról is. Velics László: Vázlatok a magyar jezsuiták multjából. I. f., 40. l.

[1] P. Bernhard Duhr: Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge. I. B. XVI. Jahrhundert. 4. l.

[2] Jablonkay Gábor i. m. II. 526. l.

nak s mindkettőnél sürgette kérése meghallgatását. Rövid tárgyalások után be is következett ez s 1551 májusában már megalakult a *bécsi kollégium*. Az első rektor az uralkodó által is nagyrabecsült P. Lejay lett.

Ferdinánd úgy fogadta őket, mint a kath. restauráció apostolait, akik országaiban szent Ignác szellemében megtartják s lelkileg segítik a katholikusokat és visszavezetik az elszakadtakat az egyház anyai keblére s az üdvösség útjára.[1]

A bécsi kollégiumra fontos szerep várt magyar szempontból is. Általa közelebb jutottak elődeink a társasághoz s megindulhattak azok a tárgyalások, melyek a megtelepítéshez vezettek. Lejay barátságos viszonyban élt *Oláh Miklóssal* is. Az 1545. évi *regensburgi* gyűlésen ismerkedtek meg s azóta állandóan érintkeztek egymással. Alapos a feltevés, hogy a kiváló főpap még prímássá történt kinevezése előtt szerette volna hazánkba letelepíteni a jezsuitákat.[2] Ferdinándnak ez szintén kedvenc eszméje volt. Legalább is erre lehet következtetni Lejay rektornak 1551 dec. 16-án szent Ignáchoz intézett leveléből, melyben a többek közt arra kéri, hogy küldjön több rendtagot a bécsi kollégiumba, mert — úgymond — nemcsak a királynak és tanácsosainak hő óhaja ez, hanem az ő véleménye szerint is nagy áldást jelentene a kollégium Németországnak, de a szomszéd Cseh-, Lengyel- és *Magyarországnak* is. A Bécsben levők nagy buzgósággal igyekeznek a hívők lelkijaván dolgozni, mivel azonban részben nem ismerik a nyelvet, részben nehéz az országba bejutni, egyelőre jobbat nem tehetnek, mint szorgalmasan tanulnak. De említettem nekik, hogy Őfelsége néhányat közülök Magyarországba szándékozik küldeni,

[1] Jablonkay Gábor i. m. II. 522. l.

[2] Ennek a feltevésnek ad kifejezést Jablonkay is, a Jézus-társaságának első érintkezései Magyarországgal c. értekezésében. Kath. Szemle. 1909. 823. l.

hogy a katonáknak prédikáljanak s a sebesülteket gondozzák, amire mindnyájan készeknek is nyilatkoztak.[1]

Szándékuk azonban egyelőre megtört a magyar nyelvmeg nem értése miatt. A király ezen a nehézségen úgy óhajtott segíteni, hogy magyar ifjakat vétetett fel a kollégiumba. Magyar ajkakról sokkal szebben csengett a magyar szó, mint a grammatikák néma betűiből s így könnyebben is elsajátították. De volt ennek egy messzebb menő célja is. Tudta, hogy a jezsuita nevelés nem egy ifjúban kelti életre a hivatás kegyelmét s így lesz magyar előörs, mire a kérdés annyira érik, hogy a Jézustársaság nálunk is megtelepedhetik. Ezt szintén sürgette. S szent Ignác már 1552-ben azt írta, hogy a hívek mindenfelé kérnek kollégiumokat, egyebek közt Magyarországba is, de nem tudnak még eleget tenni.[2]

A király azt hitte, hogy eredményesebben jár el, ha levelezés helyett szóbeli tárgyalásba bocsátkozik. Követét, *Diego de Lassót* amúgy is Rómába kellett küldenie néhány egyházpolitikai kérdés elintézése végett. Megbízta egyúttal azzal is, hogy keresse fel a Jézustársaság főnökét s adja elő azon kívánságát, hogy három kollégiumot szeretne Magyarországon alapítani. Szent Ignác örömmel vette ezt tudomásul, azonban szerette volna tudni, vajjon a magyar közvélemény is óhajtja-e az atyákat, ezért P. Palanco szerint a követ azt a választ kapta, hogy az ország nagyjai is sürgessék a dolgot.[3]

Ez már nehezebben ment. Az ország világi nagyjai ugyanis kevés kivétellel az új felekezetek valamelyikéhez tartoztak, így érdekük ellen szólt a jezsuiták megtelepítése. E tekintetben rájuk nem lehetett számítani. A kérdés mozgatója csak a király s egy-két buz-

[1] Monumenta Historica Societatis Jesu. Vol. I. pag. 378. V. ö. Jablonkay i. m. II. 528. l.

[2] Mon. Hist. I. pag. 375.

[3] U. o. IV. pag. 82.

góbb lelki püspök lehetett. De ez utóbbiak is annyira szegények voltak, hogy maguk is nehezen tudtak megélni. Arra már nem jutott, hogy kollégiumokat is fenn tudjanak tartani.

A király jószándékát keresztezték a török háborúk is. Konstantinápoly mint *atra cura* kísértett itt. A szultán őszinteségében még a békekötés ellenére *sem lehetett* bízni s így a hadseregnek állandó készenlétben kellett lenni, amit a királyi kincstár is erősen megérzett. Békés időben nem okozott volna nehézséget a jezsuitakérdés, de háborúban igen. 1552-ben is, mikor Ferdinándot legélénkebben foglalkoztatta, megindultak a várharcok. Egyik erőd a másik után jutott török kézre s a királynak minden erejét ezek védelmére kellett koncentrálni. A megtelepítés ennek következtében egy időre holt pontra jutott. S Polanco szomorú szívvel írta (1552 jún. 1.) *P. Araoz* spanyol provinciálisnak : a nagy zavarok miatt el kellett halasztani a német- és magyarországi alapításokat, de remélhető, hogy a ború után majd csak kiderül az ég.[1]

1552-nek volt még egy másik szomorú eseménye is. P. Lejay bécsi rektor, aki oly meleg érdeklődéssel kísérte hazánk sorsát s nem is egyszer közvetítette Ferdinánd kérését szent Ignácnál, aug. 6-án elhunyt. Utódja *P. Launoy Miklós* lett s Bécsbe került a nagyhírű *P. Kanizius Péter* is. Ők szintén lelkes barátjai lettek a megtelepítés gondolatának.

Ezt szent Ignác azzal akarta ébrentartani, hogy megalapította a *Collegium Germanicum*-ot. (1552.) Neve után ítélve azt lehetne gondolni, hogy kizárólagos jellege volt, azonban Germania alatt akkor nemcsak a németséget értették, hanem valamennyi népet, akik a Habsburgok jogara alá tartoztak. A Germanicum is ilyen általános

[1] Mon. Hist. IV. pag. 259.

célt szolgált. Világos ez Polanco egyik leveléből, ahol így ír: itt Rómában egy kollégiumot nyitnak, mely Németországnak a kath. hitre való visszatérését célozza. Ebbe azon vidék minden részéről, ideértve Cseh-, Lengyel- és *Magyarországot* is, tehetséges és jóérzésű ifjak és azon nép nemesei jöhetnének, hogy mielőtt a bűnös szokások és az eretnek tévtanok őket megrontanák, elhagyván amaz országokat, az igaz tanban és az erényes életben kiművelődjenek és mint Krisztus szőlőjének derék munkásai visszatérvén országaikba, ki mint püspök, ki mint javadalmas, ki mint kanonok prédikáljon és segítse honfitársait tanításával meg példájával, mert nagy hiány van ott hűséges és jó munkásokban s nagy bőség a rosszakban és gonoszakban.[1] A kollégium 1552 őszén már meg is nyilt, hogy képzett és bátor harcosokat neveljen a kath. egyháznak.

Szent Ignác előtt egy távolabbi cél is lebegett, amikor ezt megalapította. A tudás éles gyűjtőlencséjének szánta, ahonnan az egységes jezsuitaszellem szerteárad a különböző országokba s előkészíti a talajt, hogy adott alkalommal majd ott a jezsuitamisszió akadály nélkül megindulhasson.

Mindez csak közvetett megsegítés volt, de a semminél mégis jobb. Bizonyságát adta, hogy hazánk is érdekli a Jézustársaságot. S minél közvetlenebb volt az érintkezés, annál melegebb lett az érdeklődés. E téren nagy érdemeket szerzett a bécsi kollégium. Az itteni atyák nagyon sokat hallottak a háborúban visszatérő katonáktól hazánk és népünk viszonyairól és ezek mind felkeltették érdeklődésüket.

P. Victoria János el is határozta, hogy rendfőnöke engedélyével Magyarországba jön, hogy közvetlenül tanulmányozza azt a földet, mely egykor működésük

[1] Mon. Hist. IV. pag. 186.

színtere lesz. Erre nagyon alkalmasnak igérkezett 1553 nagyböjtje. *Sforza Pallavicini*, a császári hadvezér úgyis kért egy pátert, aki feleségét és a katonákat meggyóntassa. Kapóra jött tehát az alkalom s szívesen vállalkozott a feladatra. Ő tehát az első jezsuita, aki átlépte országunk határát, mint forrásaink említik : *sese contulit in oppidum quoddam Regni Ungariae.*[1] A nagyhét néhány napját töltötte nálunk. Meggyóntatta a vezér feleségét s a katonák egy részét s azután a török veszedelem miatt sietnie kellett haza.

Benyomásai kedvezőek lehettek, mert a következő években újra megfordult nálunk. Elbeszélései még jobban felvillanyozhatták rendtársai kedvét, akik fokozottabb buzgalommal tanulgatták nyelvünket. Kanizius Péter szerint voltak köztük, akik mindennap *gyakorolták* magukat nemcsak a német, hanem a *magyar*, szláv, olasz, spanyol és francia nyelvben is, mert illő, hogy minden nyelv vallja az Urat és szolgáljon az egyháznak.[2]

A bécsi jezsuiták közül akadt volna nem egy, aki minden pillanatban jött volna hazánkba, csak a háború réme ne ólálkodott volna itt. De a török folytonos előnyomulása egyelőre kétségessé tette itteni jövőjüket. Egyáltalán zavaros volt az egész politikai élet. 1551-ben gyilkolták meg a nagyeszű barátot is, Frater György bíborost. A kisszerűség nem tudta megérteni az ő nagy íveléseket rejtő diplomáciai sakkhúzásait s azért gyilokkal küldte a másvilágra. Ferdinánd politikájának a leplére rászáradt ez a főpapi magyar vér és kimosására igénybe vette a jezsuiták kezét is. A gyilkosságban még a legártatlanabb volt *Salazár Julián*, akinek vétsége abban állott, hogy a király parancsa folytán el kellett vinnie Erdélybe azt a levelet, mely *Kastaldoéknak* meg-

[1] Jablonkay Gábor : Jézustársaságának első érintkezése Magyarországgal. Kath. Szemle. 1909. 827. l.

[2] Jablonkay G. értek. Kath. Szemle. 1909. 828. l.

hagyta, hogy bírják hűségre a bíborost s ha ez nem sikerülne, csak abban az esetben öljék meg. Ka-taldó megtette az utóbbit anélkül, hogy meggyőződött volna az előbbiről. Az egyház kiközösítéssel büntette a bíboros orgyilkosait. S ezek között volt Salazár is. Ferdinánd megijedt s mindent elkövetett, hogy a bűnösök megnyerjék a feloldozást. Diego de Lasso követe végigjárta az egyházi fórumokat s Victoria is írt szent Ignácnak, hogy legalább Salazár s a kevésbbé bűnösök részére járjon közbe. A szent meg is tette, bár a feloldozás ekkor már megtörtént.[1]

A kapcsolatok nemzetünk és a társaság közt egyre erősbödtek, bár még nem tudtak összekötő erejűek lenni. Hiányzott az a határozott egyéniség, aki a vallás és a politika villongásai ellenére is tetté merte volna kovácsolni a folytonos tervezgetéseket. Az 1553. év azonban forduló pontot jelentett. *Ekkor lett Oláh Miklós* esztergomi érsekprímás, aki nagyvonalú programmjába beleiktatta a jezsuita megtelepítés kérdésének a végleges megoldását is.

4. *Oláh Miklós és a jezsuiták megtelepítése.*

Oláh érseki kinevezését 1553 május 7-én kapta kézhez. A magyar kath. egyház kormányzását valóban válságos időkben vette át. Azonban lángoló vallásossága, *szeplőtelen tisztaságú hite,* ragaszkodása az egyházhoz, széleskörű, alapos képzettsége, következetes ereje már eleve kezeskedtek arról, hogy a kezébe letett hatalmat jól fogja felhasználni.[2]

Tudatosan törtetett a hatalom felé, de ez nála nem vehető zokon, mert olyan képességek párosultak benne,

[1] Jablonkay Gábor i. ért. Kath. Szemle. 1909. 829. l.
[2] Kollányi Ferenc: Oláh Miklós (jellemrajz). Kath. Szemle. 1888. 49. l.

melyek predesztinálták a nagyrahivatottság felé. Mint zágrábi, majd egri püspök, utána mint esztergomi érsek mindig csak egy célt ismert: megmenteni a magyar hazát s a magyar katholicizmust. Mindkettő szívének legféltettebb kincse volt s úgy istápolta magában, mint a vesztaszüzek a szent tüzet. Amikor 1539-ben visszatért Németalföldről s újra ráléphetett a magyar földre, csordultig tele volt örömmel. De csakhamar meg kellett ízlelnie az ürmöt is, hiszen észrevehette, hogy a magyar urak nem változtak, ugyanolyanok, voltak mint Mohács előtt. Keserűen állapította meg *Nádasdi Tamáshoz* intézett levelében (1531 nov. 17.); az ország alig lélegzik, az urak a maguk jellemtelenségében kevés kivétellel csak pénz és kincsek után áhitoznak, a népnek nyomorúságában csak a gyász és siralmas szenvedés az osztályrésze.[1]

Egyháza életében is a százfejű hidrák pusztítottak, akikkel szemben nem volt könnyű a harcot felvenni. De ő nem hátrált meg, pedig helyzete elég nehéz volt. Jóformán egyedül állott. Püspöktársai közül csak hárman voltak felszentelve, *Bornemisza Pál*, a kiűzött erdélyi, *Draskovich György* zágrábi, majd pécsi s *Verancsics Antal* egri püspök.[2] Ezek segítségével indította meg a reformmozgalmat, melynek eredménye a magyar katholicizmus megmentése lett.

Egész életének ez volt a vezérfonala s ettől nem tágított egy pillanatra sem. Vallási orthodoxiájára az ellenséges tollak szeretnek tintafoltot csöppenteni, mivel személyes ismeretségben volt néhány neohumanistával s levelezésben állott ezek vezérével, *Rotterdami Erazmussal*. Igaz, hogy ezek kegyetlen cinizmussal szólták le mindazt, ami katholikus, de Oláhnak szüksége volt taktiká-

[1] Sörös Pongrác: Ötven év Oláh Miklós életéből. Kath. Szemle. 1903. 430. l.

[2] Lányi-Knauz i. m. II. 124. l.

juk megismerésére, hogy azután saját fegyverükkel győzhesse le őket. S ők nem is tudtak lelkén karcot hagyni, mert míg egyik kezében az ő írásaikat forgatta, addig a másikban ott voltak szent Ágoston, szent Ambrus, aranyszájú szent János és Origenes munkái s a két irány összevetéséből észre tudta venni azt a tátongó szakadékot, amit a hitújítás ásott meg a katholicizmus és maga közé.

Erazmust a XVI. század Voltairenek szokás nevezni, azonban saját hitetlenségét nagyszerűen tudta palástolni Oláh előtt s az utóbbi remélte róla, hogy még szolgálatára válhatik az egyháznak. Ezért is ajándékozta meg barátságával.[1] Ez talán szépséghiba volt, de Oláh kath. lelke nem vallotta kárát. A legélesebb akribiával sem lehet kimutatni, hogy ő hajlott volna egyházellenes irányok felé, működése szöges ellentétben állt ezekkel.

1548-ban végleg hazatérvén, szakadatlanul azon dolgozott, hogy egyházát talpra állítsa. Az elért eredmények egész sora füződik nevéhez és méltán megérdemli a *magyar kath. egyház megmentője* szép elnevezését. Mint érseknek első dolga volt az elidegenített papi javak visszakövetelése, mert ezekben látta egyháza függetlenségének és munkaképességének a biztosítékát. Megkövetelte (1554), hogy csak olyan papok nyerhessenek javadalmat, akiknek hithűségéhez és képzettségéhez kétség nem fér. Törvényben (1558) biztosíttatta ezek szabad mozgási és tevékenységi jogát. Fegyelmi rendeleteket bocsátott ki, iskolákat szervezett, egyházmegyei és tartományi zsinatokat tartott, melyekkel mind új vérkeringést indított meg az egyház erkölcsi, szellemi és fegyelmi életében.

Munkájának a sikere nagyban függött attól, vajjon

[1] Ezt a feltevést bizonyítja Kollányi is i. cikkében. Kath. Szemle. 1888. 44—46. l.

lesz-e neki megbízható papi gárdája, amelyik őt törekvéseiben támogatja? A közelmultban ez hiányzott, de meg kellett teremtenie a jövő számára. S itt kapcsolódtak bele gondolatába a jezsuiták, akik erényes életükkel, kiművelt szellemükkel mindenütt példaképei voltak a buzgó és munkás papságnak.

Azokat a szálakat, amiket Ferdinánd elkezdett, ő tehát tovább szőtte. Neve nagyon jól csengett a bécsi jezsuiták előtt, így a kapcsolatot nem volt nehéz felvennie. Mindjárt érseksége kezdetén tartományzsinatot hivott egybe *Nagyszombatba* s erre meghívta Launoy és Kaniziusz atyákat is, hogy a megjelenteket lelkigyakorlataikkal a buzgóbb papi életre serkentsék. Ők jöttek volna, de nem tudni, mi okból, nem kapták meg erre a rendfőnöki engedélyt.

Oláh azért is szerette volna megjelenésüket, mert már akkor tárgyalni szeretett volna Launoyjal a megtelepedés kérdéséről. Erre vonatkozólag 1554-ben tette meg az első lépést. Megkérte a bécsi rektort, hogy közölje szent Ignáccal azon óhaját, hogy szeretne 10 rendtagot Nagyszombatban megtelepíteni, építtet számukra rendházat s eltartásukról is gondoskodik.[1] Launoy örömmel vette tudomásul Oláh tervét, megírta szent Ignácnak s úgy látszik, nála sem talált ellenvetésre. Megigérte, hogy a kért rendtagokat útnak bocsátja, csupán kész ház várja őket s útiköltséget kapjanak.[2] Ez azonban késett s Polanco, a generális titkára inkább jámbor óhajnak tartotta az egészet, mint komoly valóságnak, mivel Oláh nem közvetlenül fordult Romához. Az elodázás igazi oka pedig az volt, hogy a török veszedelmesen nyomult előre, félő volt, hogy Nagyszombat is elesik s ezért az építkezésre nem lehetett gondolni. Kanizius ily értelemben tájékoztatta is generálisát.[3]

[1] Monum. Hist. IV. pag. 252. [2] Monum. Hist. IV. 252. l.
[3] Otto Braunsberger: B. Petri Canisii Epistolae et Acta I. pag. 502.

A jóakarat nem hiányzott egyik fél részéről sem, csupán az idő nem volt alkalmas. Szent Ignác addig is, míg ez bekövetkezik, más módon igyekezett szolgálni a magyar katholicizmus ügyet. Arra gondolt ugyanis, hogy a Collegium Germanicum mintájára alapítani kellene egy külön *Hungaricum*-ot is, amelyben a király költségén 100 magyarországi és erdélyi ifjú nyerne elhelyezést. Tervét közölte Diego de Lassóval is, hogy az továbbítsa urának. Szent Ignác szerint kizárólag Ferdinándon múlik, hogy ez a nagyszerű intézmény megvalósuljon. Az országnak nagy áldást jelent, ha a jezsuitanevelés folytán kitünő képzettségű és apostoli lelkű munkásokat kap s ha a király ezt belátja, a társaság szívesen járul hozzá. A költségek fedezésére azokat az egyházi javadalmakat ajánlotta, amiket a világi urak idegenítettek el s még most is nagy számban birtokolnak.[1]

Ez utóbbiak visszavétele azonban nem volt oly egyszerű, mint azt a szent alapító Rómában gondolta. Az egyház ugyanis sohasem nyugodott bele javainak jogtalan elvételébe, de a tiltakozásnál tovább nem bírt eljutni. Oláh sürgetésére hoztak ugyan törvényeket, melyek az egyházi birtokok, tizedek visszaadását, a javadalmaknak megfelelő hithű kath. papokkal való betöltését szorgalmazták. De e törvényeknek semminemű eredménye nem volt.[2] Később (1560) Ferdinánd még azt is megtette, hogy visszavonta összes adományait, melyeket egyházi birtokokból tett a világiaknak; az elpusztult egyházak javait visszacsatolta a megmaradt egyházakhoz, de minden ilyen kísérlete korábban is, későbben is sikertelen maradt.[3] A főurak még a törvényeknek sem akartak engedelmeskedni. S szent Ignác szép tervének meg kellett buknia, mert nem tudtak rá fedezetet találni.

[1] Monum. Hist. VIII. 440. pag.
[2] Szekfű Gyula i. m. 280. l. [3] U. o. 282. l.

Sajnálta, hogy nem sikerült, de el nem kedvetlenítette. Valami titkos vonzalom élt benne népünk iránt s minden igyekezetével rajta volt, hogy segítsen azon. Ebből magyarázható, hogy amikor 1555-ben Olaszországban több helyre kértek tőle kollégiumot, nem mutatott rá valami nagy hajlandóságot. Polanco szerint inkább szerette volna a társaságot *Magyar-*, Német-, Francia-, Lengyelországban és *Erdélyben* meghonosítani.[1] Ez utóbbit Bornemisza Pál sürgette. A török fenyegető magatartása miatt azonban még mindig nem lehetett az állandó megtelepülésre gondolni.

Oláhot érintette ez a legfájdalmasabban. Úgy érezte, hogy minden év, mely a jezsuiták nélkül múlik el, egy-egy értékes részt szakít le a nemzet testéről. A folytonos háborúzás, a nyomában járó nagy nyomor egész fásulttá tette a hitében is *szétszaggatott* magyarságot. Betetőzte mindezt az 1555-ben kitört pestis, mely országszerte szedte az áldozatait. A népet megrendítette a sok istencsapás s már arról beszélt, hogy a hitehagyásáért sujtja az Ég haragja. Ez kedvező alkalom volt arra, hogy lelki tespedtségéből feleszméljen. Csak alkalmas kéz kellett, hogy felrázza. Oláh épen vizitációs útra készült. Nemcsak a magyarországi részeket akarta meglátogatni, hanem Erdélyt is. Arra gondolt tehát, hogy magával visz egy-két bécsi jezsuitát s ezek missziótartással iparkodjanak Istenhez téríteni.[2] Irt is Kanizius és Goudoy atyáknak, hogy jöjjenek el; kérését azonban nagy elfoglaltságuk miatt nem tudták teljesíteni.

A megtelepedés kérdése egyre nehezebbé vált. A következő évben a török még jobban előrenyomult. Elfoglalta a legfontosabb várakat s hatalmas területekkel gazdagította a hódoltságot. Oláh szomorúságára elkerült

[1] Monum. Hist. V. pag. 11.
[2] Monum. Hist. V. pag. 262.

Bécsből a magyarbarát Kanizius is, hogy képességeit előbb a *prágai*, majd az *ingolstadti* kollégiumok megszervezésénél értékesítse. Vele megszakadt egy erős szál, mely a társaságot hazánkhoz fűzte. De meghalt ugyanezen év július 31-én szent Ignác is, akinek pedig minden törekvése az volt, hogy még életében lássa fiait Magyarországon. A helyi és személyi veszteségek ismét jóidőre visszavetették a megtelepítés tervét.

Szent Ignác utódja kétévi vikáriusi minőségben *Lainez Jakab* lett s ezen idő alatt szüneteltek a tárgyalások is. Csak amikor az egyetemes káptalan 1558-ban megválasztotta generálissá, akkor indultak meg újra. Ugyanezen évben személyi változás állott be a bécsi kollégium rektorátusában is, amennyiben ezt a tisztséget *Victoria János* vette át. Ő már járt nálunk. Ismerte honi viszonyainkat s így Oláh remélte, hogy a kérdést az ő segítségével dülőre juttatja. Nem is mulasztotta el, hogy bécsi útjai alkalmával meg ne látogassa az új rektort. Ilyenkor mindig szóba került a megtelepítés kérdése. Az ősz folyamán két napig tárgyalt vele, amiről Victoria hűségesen beszámolt a generálisnak is. Elmondta, hogy az érsek nem is egy, hanem két helyen szeretne kollégiumot létesíteni és megigérte, hogy erre vonatkozólag a király beleegyezését is kieszközli. A rektor ajánlja a terv elfogadását. Igaz, hogy szükiben vannak a rendtagoknak, de jobb kevéssel kezdeni, mint semmivel. Az ország kath. vallási viszonyai nagyon elhanyagoltak, de a nép lelkülete nagyon jó s így alkalmas munkateret nyer a jezsuitamisszió.[1] Ezzel egyidőben hasonló kéréssel fordult Draskovich pécsi püspök is Lainezhez.

Az új generális láthatta a komoly szándékot s azt a kitartást, mely Oláhban az eddigi sikertelenség ellenére

[1] Szittyay-féle gyüjtemény: Epistolae ad Generalem. (1658—1579.) Bécs, 1558 nov. 18.

is megvolt. A további huza-vonának már nem lett volna értelme, azért ő is komolyan fogott a dolog kiviteléhez. Némileg megkönnyítette ezt, hogy a társaságnak ekkor már volt két magyar tagja is. Egyik a Monumenta-ban *Ludovicus de Hungaria* néven szerepel. Spanyolországból jött s 1554-ben lépett a társaságba.[1] Hogy miért kapta a de Hungaria elnevezést, a források közelebbről nem indokolják meg. Valószinűleg tartom, hogy vagy ő, vagy valamelyik elődje Magyarországból kivándorolt, Spanyolországba s mivel innen lépett be a társaságba, azért spanyolnak tekintették, de magyarnak nevezték. A másik magyar származása már kétségtelen. *Hernáth Péternek* hívták s 1558-ban lett jezsuita.[2]

Lainez tehát megíratta P. Victoriának, hogy az érsek kérése teljesíthető, csak forduljon közvetlenül hozzá, ő pedig a további tárgyalásokra nézve majd megkapja a szükséges utasításokat. Ennek értelmében Oláh még 1558 nov. 18-án felkereste levelével a generálist, előadván benne, hogy régóta szándéka keresztény országának és egyházának a megsegítése, mivel itt igen nagy károkat okozott az eretnekség és a török hódítás. Végből elhatározta, hogy érseki székhelyén, Nagyszombatban megtelepíti a jezsuitákat, mint akik tudományukkal, jámborságukkal, az ifjúság tanításával s a felnőttek lelki gondozásával helyre tudják hozni keresztény országán ejtett sebeket. Kéri tehát a generálist, hogy bocsásson rendelkezésére tíz embert, lehetőleg olyanokat, kik beszélnek magyarul, németül és szlávul vagy legalább is rövid időn belül képesek e nyelveket megtanulni. Eltartásukra megkapják a királytól a terjedelmes birtokú *széplaki apátságot.*[3]

E levél alapján Lainez biztosítva látta a jezsuiták

[1] Jablonkay Gábor i. ért. Kath. Szemle. 1909. 833. l.
[2] U. a.
[3] Szittyay-féle gyüjtemény (fényképezett levelek). 1559 szept.

magyarországi jövőjét s azért elvben hozzá is járult a megtelepüléshez. A részletekre vonatkozólag meg utasította Victoriát, hogy lépjen érintkezésbe az érsekkel s a legapróbb részletekig tárgyal meg vele a kérdést. Egybenja megkérte *IV. Pál pápát* (1555—1559) is, hogy ő szintén írjon Ferdinánd királynak és Oláh érseknek, buzdítsa őket a fontos ügy mielőbbi megvalósítására. A szentatya szívesen megtette. Meleg hangon ajánlotta mindkettő oltalmába az alapítandó kollégiumot, mert ezzel — úgymond — nemzetük sorsán segítenek.[1]

Az elhintett mag végre érni kezdett. Victoria megbizatásának alapján még 1559 márciusában felkereste a primást pozsonyi palotájában. Magával hozta *Márton Ferencet* is, hogy az egyházirend szentségét az érsek kezéből felvegye. Egyben tárgyaltak a település kérdéséről, azonban sem most, sem pedig szeptemberi látogatása alkalmával nem tudtak dülőre jutni.[2] Victoria ugyanis nagyon súlyos feltételeket szabott. Azt akarta, hogy az ide rendelt társakat mindjárt kész rendház várja teljes felszereléssel. Ezt azonban nem lehetett oly gyorsan nyélbe ütni. Oláh megigérte, hogy az építkezést tüstént megkezdeti, de ez ne tartsa őket vissza, addig is míg készen lesz, gondoskodik ideiglenes lakhatásukról. Úgy látszik, Victoria ebbe nem mert a maga felelősségére belemenni, hanem írt Laineznak, hogy mitevő legyen? A generális Kanizius Péter tanácsára elfogadhatónak találta az érsek ajánlatát.

Victoria tehát 1560-ban újra felkereste a primást, hogy most már végleg megegyezzenek. Terveit elfogadta, csupán az apátságot nem találta alkalmasnak, mivel birtokai távol estek Nagyszombattól. Hacsak ez volt már a kérdés gordiusi csomója, az érsek nagylelkűen ezt

[1] U. o. 1560 júl. 19.

[2] Egyet könyvtár kézirattára. Dobronoki kézirata. Collect Hevenes. 13. l.

is kettévágta. Megigérte, hogy kicserélteti egy közelebb fekvő dominiummal, csak jöjjenek mielőbb. A rendház és a templom elkészüléséig ideiglenes lakásul megkapják *Telegdi Miklós* kanonok-plébános házának egyik szárnyát s az istentiszteletet a *szent Miklósról* nevezett székesegyházban végezhetik. A tanítást is meg lehet kezdeni, amennyiben átadja nekik az általa újjászervezett érsekkáptalani iskolát s ha ez szűknek bizonyulna, a várostól kapnak még üres termeket. Az építkezés és a megélhetés gondjai se okozzanak nehézséget, mert a fekvő birtokon kívül évi 1000 forintot, továbbá elegendő gabonát és bort igért nekik.[1]

Az érsek ezen nemes gesztusára nem lehetett mást felelni, minthogy jönnek. Ezt annál is inkább meg kellett tenniök, mert Oláh odáig ment nagylelkűségében, hogy a széplaki apátságot sem cseréltette ki, meghagyta nekik ezt is, de emellé megszerezte számukra a királytól még az Esztergom megyében fekvő *bényi prépostság* uradalmait is.[2] Sőt egy kis házat is vett nekik 750 forintért Nagyszombatban.[3]

Lainez értesülve a kedvező eredményről, azon volt, hogy a kiszemelt rendtagok mielőbb foglalják el nagyszombati állomásukat. Rendben volt minden, csak még a pápai jóváhagyás hiányzott. Ezt most Ferdinánd király sürgette. 1560 aug. 18-án a szentszékhez fordult s arra kérte *IV. Piust* (1559—1565), hogy erősítse meg a *széplaki apátság* s a *bényi prépostság* eladományozását. Lelkes hangon emlékezett meg arról a munkáról, amit

[1] Szittyay-féle gyüjtemény. 1560 júl. 19. V. ö. még az Egyetemi könyvtár kézirattárában levő Collectio Hevenessiana. tom. I. 299—301.

[2] Szittyay-féle gyüjtemény. 1560 szept. 7.

[3] U. o. Ezt a házat Velics a veghliai Horváth-család tulajdonának tartja, az a megállapítása azonban, mintha tőle ingyen kapta volna meg a társaság, téves. Azt Oláh érsek úgy vette meg. V. ö. Velics L. i. m. I. f. 59. l.

a jezsuiták az Isten dicsőségeért s a kereszténység javáért végeznek. Tüzeli a vágy, hogy birodalmának minél több helyén letelepítse őket, mert tudásukkal, ékesszólásukkal, erkölcsi életükkel, szívélyes érintkezésükkel nagy hasznára vannak mind a felnőtteknek, mind pedig a fiataloknak. E tulajdonságaik indították őt arra, hogy megbizza Oláhot magyarországi meghonosításukkal. Az érsek szívesen vállalkozott rá s Nagyszombatot jelölte ki székhelyül. Javadalmazásukra a széplaki apátságot s a bényi prépostságot hozta javaslatba. Elajándékozásuknak nincs semmi akadálya, mivel az előbbit a bencések az utóbbit pedig a premontreiek rég elhagyták s most gazdátlanok. Ha utánuk a jezsuiták kapják meg, ismét a régi rendeltetésüket fogják szolgálni. Erre azonban a szentatya beleegyezése és jóváhagyása szükséges.[1] A pápa ezt meg is adta s így az utolsó feltétel is teljesedett. A jezsuiták most már minden pillanatban jöttek volna, de még egyszer a török guerillaharcok zárták el a bejutás kapuját. A szultán ugyanis 1559 febr. 1-én nyolc évre békét kötött Ferdinánddal s ezt 1560-ban meg is újították. Az apróbb csatározások azonban ezalatt sem szüneteltek s néha olyan veszélyesek voltak, hogy az uti forgalmat teljesen megakadályozták. Az atyáknak tehát várni kellett egy darabig, míg Nagyszombat vidéke kissé megtisztul a kontyos vitézektől. Két bátrabb atya lopva azért így is átrándult Bécsből, hogy ahol lehetett, missziókat tartson s erősítse a nép hitét.

Oláh érsek 1560 ápr. 24—25—26-ra egyházmegyei zsinatot hirdetett Nagyszombatba. Az volt a célja, hogy üdvös statutumaival példát adjon a többi egyházmegyének s nagyobb lendületet nyerjen az egyház benső megújulása. Terjedelmes egyházmegyéjének minden számot-

[1] Akad. Levélt. Szittyay-féle gyüjtemény. Ferdinánd levele. 1560 aug. 18. V. ö. Egyetemi könyvtár kézirattárának Collect Hevenes. I. 15. pag.

tevő papját meghívta, azonban a török veszély, a betegség, a szegénység sokakat visszatartott. De így is elegen jöttek el. Meghívására résztvett Bécsből P. Victoria és *Westfaliai Tivadar*. Az érsek szentgyörgynapján a megjelentekkel ünnepies Veni Sancte-t tartott, szép beszédben vázolva a szent feladatot, ami a zsinatra vár. Majd kezdetét vette a három napra szóló munka. Az érsek a zsinat elé terjesztette 38 szakaszból álló elaborátumát, mely a tridenti zsinat szellemében tárgyalta a kath. tant a hitről, a szentségekről, a megigazulásról, a kegyelem eszközeiről, az egyházról, a szenthagyományról, a külső istentiszteletről, a papság fegyelmi életéről, az iskolákról, az egyházi büntetésről s a kolostorok fegyelméről.[1] Ezek legtöbbjét zökkenés nélkül vette tudomásul a papság, csupán a coelibatus ellen próbált hadakozni. Ezt a kérdést nem is zárták le végleg, hanem zsinati bizottságot választottak s megbízták, hogy dolgozza fel az erre vonatkozó adatokat s kész javaslatát a következő zsinaton terjessze elő.

A zsinaton nagy feltünést keltett mérsékelt magatartásával s ékesszólásával P. Victoria. Az egyik forrás szerint szentgyakorlatokat tartott a megjelenteknek s beszédeivel köztetszést aratott.[2] Dobronoki György kéziratos Historia-jában szintén úgy emlékszik meg, hogy a jelenlevő két jezsuita komolysága, buzgósága, egyházias viselkedése, szerénysége, tudományossága és jámborsága folytán igen nagy haszon háramlott az egész Jézustársaságra.[3] A magyar papság szemtől-szembe találkozott két jezsuitával, látta és hallotta őket s ezek alapján meg is szerette.

De kedvező benyomásokkal távozott Victoria is. Részletesen beszámolt mindenről generálisának s dicsérőleg

[1] V. ö. Péterfy: Sacra Concilia II. 43—129. l.
[2] Akad. Levélt. Szittyay-féle gyüjtemény. 1560 ápr. 30.
[3] Egyetemi könyvtár kézirattára Collect. Hevenes. tom. 26. pag. 16.

említette, hogy ezen ország püspökei a szokottnál is éberebben ügyelnek a rájuk bízott nyájra s az elesett egyházat mindenképen igyekeznek talpraállítani.[1] Elismerő szavai elsősorban Oláh érsekre, Bornemisza és Draskovich püspökre vonatkoztak.

A kollégium ügyét akként beszélték meg, hogy az még a jelen évben szüneteljen. De jövőre okvetlenül meg kell kezdenie működését. Oláh szerette volna ezt összekapcsolni a jövő év elejére tervezett újabb zsinattal. Ezért arra kérte Victoriát, hogyha lehet, erre már a kiszemelt társakkal érkezzék meg s ezek munkája stílszerűen fog beleilleszkedni a zsinat reformirányába. Victoria ezt meg is igérte s hogy nem egészen így történt, nem rajta mulott.

Oláh ugyanis már 1561 jan. 1-re kitűzte a zsinat időpontját s erre még nem tudott megérkezni Rómából a rektornak kiszemelt *P. Seidel János*. Igy hát nélküle indult el Nagyszombatba. Most is derekas munkát végzett ott. A tárgysorozatban főleg azok a pontok domborodtak ki, melyek a fegyelmi életre vonatkoztak. A zsinati bizottság javaslatára az érsek megidézte mindazon papjait, kiknek hit és erkölcsi életéhez valami kétség férhetett. Összesen 119-en jelentek meg. Köztük 62-en nősek voltak, 44-en két szín alatt szolgáltatták ki az Oltáriszentséget, tótul miséztek, prot. módon gyóntattak.[2] Voltak olyanok is, akik magukra vonatkozólag a gyónást egészen elhanyagolták s elégségesnek tartották a szentmise confiteor-ának az elmondását.[3] Az ilyeneket aligha lehetett volna a rideg paragrafusokkal jobb útra téríteni. Hatásosabb eszköznek bizonyult, ha a szép szó és a meggyőzés erejével tördelik fel lelkük kérgét. Erre Victoria

[1] Akad. Levélt. Szittyay-féle gyüjtemény. 1560 ápr. 30.

[2] Kollányi Ferenc: Zsinati bíróság Magyarországon 1561-ben. Magyar Sion. 1895. 84. l.

[3] Socherus Antonius i. m. 90. l.

vállalkozott. Ismét exerciciumot tartott a megjelenteknek s éles dialektikájával s elömlő spiritualis unctiojával olyan hatást ért el, hogy egy kivételével valamenynyien megigérték a vétkes multtal való szakítást s az őszinte megtérést.[1]

A zsinatnak ez volt a legszebb eredménye, mert felszántotta a papi lelkek talaját s alkalmassá tette a reformvetések megérlelésére. Oláh és Victoria magvetését azonban folytatni kellett, mert különben a kiszáradás veszélye fenyegette volna. Ez a feladat a nagyszombati jezsuitákra várt, akiknek most már nem lehetett sokáig késni. Lainez el is küldötte Rómából Seidelt s mihelyt Bécsbe érkezett, tüstént jött másik két társával, *Kanizius Teodorikkal* és *Ghuse Antallal*.[2] Áprilisban foglalták el új állomáshelyüket s mint a magyarországi jezsuiták előőrse, hozzáláttak a kath. hitvilág kigyujtásához.

Ferdinánd király 1561 jan. 21-iki kelettel állította ki számukra az alapítólevelet.[3] A bevezetésben mint Isten kegyelméből választott római császár üdvözletét adta a jelen és jövő Krisztus híveinek. Majd így folytatta: Tekintetbe véve azon módozatokat, melyek révén a hit és a kath. vallás oly sok századon át nemcsak fennmaradt és elterjedt a földön az emberek közt, hanem mélyre eresztett gyökérzetéből még hatalmassá is fejlődött, azt találjuk, hogy az isteni Gondviselés segítsége mellett az uralkodók buzgósága és hatalma volt az, amely ebben közreműködött. Ha az ősök szent történeteit olvassuk, azt látjuk, hogy az igaz hit ismeretéből fakadt Isten iránti buzgóság mindig a jó és buzgó uralkodók alatt

[1] U. o.

[2] Egyet. könyvt. kézirattára. Collect. Hevenes. tom. 26. pag. 16. (Dobronoki kézirat.)

[3] Fordításban csak a tartalmát adom. Latin szószerinti szövegét lásd Horváth Zoltán: A nagyszombati katholikus érseki főgimnázium története. 175—177. lapon.

virágzott, míg az istentelenek uralma az országra nézve mindig káros volt s gyakori felfordulást idézett elő.

A keresztény hit a buzgó fejedelmek állandó uralma alatt oly erőkhöz és hatalomhoz jutott, hogy majdnem az egész földkerekséget meghódította törvényeinek. Magyarország szintén meghajtotta nyakát a keresztény hit kellemes igája alá. Látván a dicső elődök buzgó törekvését, amit a keresztény hit fenntartása és elterjesztése érdekében kifejtettek, mi is ebben az eretnekség által feldúlt korban az ő nyomdokaikat követjük s az eretnekség megszüntetésére felkaroljuk a szabad művészetek tisztes tudományait s a keresztény gyermekeket a nyilvános iskoláktól eltiltó aposztata Julián császár példájára mindent elkövetünk, hogy Magyarországon az iskolák virágozzanak s a jámborságnak, tudásnak és finomabb izlésnek minél bővebb gyümölcseit teremjék meg.

A magyar kath. ügy buzgó apostolának, Oláh érseknek közreműködésével tehát elsősorban az Isten dicsőségére, majd a keresztény hit javára s Magyarország hasznára Nagyszombatban megtelepítjük a Jézustársaságot, mint amely a mostani időkben rendkívül kitűnt az ifjúság nevelése, az igaz kath. hit védelme s a szép tudományok terén. Miért is, hogy a kollégium s az Isten szolgálatában álló és az ifjúság nevelésével foglalkozó tagjai anyagi szükséget ne szenvedjenek, jelen hiteles levelünkkel azon feltétel alatt, hogy a társaság megfelelő számú tagjai állandóan a kollégiumban laknak, az istentiszteletet rendesen végzik s az ifjúságot tanítják, a szentszék beleegyezése mellett örök időkre és visszavonhatatlanul a nagyszombati városban megtelepült jezsuitáknak adományozzuk az Abaújvárban fekvő *széplaki* apátságot s az Esztergom megyében levő *bényi* prépostságot, mint amelyek az előkelők fegyveres villongásai alatt megszűntek, egyházai elpusztultak, apátjai és prépostjai hiányzanak s birtokait is a világiak foglalták el. Nekik adjuk

az apátság és prépostság összes javait, falvait, városait, majorjait, jószágait és minden egyéb járulékait s ezt, mint Magyarország királya, kettős pecsétünkkel megerősítjük.

Ezzel jogerőre vált a jezsuiták megtelepülése.

5. *A nagyszombati kollégium.*

Az ősi prímási székhely, Esztergom, 1543 óta a töröknek hódolt. *Várdai Pál* káptalanjával együtt kénytelen volt menekülni s ideiglenes székhelyül a kis határvárost, *Nagyszombatot* választotta. Innen vezette az egyházkormányzatot utóda, *Oláh Miklós* is. Mivel a visszatérésre egyelőre semmi kilátás sem volt, úgy rendezkedett be, hogy érseki székhelye gócpontja legyen a magyar kath. restaurációnak. Eleven, lüktető, hitéletet akart itt teremteni, melynek szelleme szétárad az egész országba. Ezt szolgálta az egymásután tartott két zsinat s ezt a jezsuiták megtelepítése is. A kath. élet két fontos várát, a templomot és az iskolát kapták meg. Főpásztori bölcsesége megértette, hogy a magyar kath. jövő attól függ, vajjon sikerül-e megmenteni a jelen nemzedéket s előkészíteni a jövőre az ifjúságot. S erre a munkára keresve sem találhatott volna jobb erőket, mint a jezsuitákat.

A rend a legkiválóbb embereit küldte ide. A rektornak kiszemelt *Seidel János* csak nemrég nyerte el az ingolstadi egyetemen a doktori fokozatot. Nagyon szép tudományos készültséggel rendelkezett s mint hitszónok is híres volt. *Kanizius Teodorikot* szintén jeles képességekkel ruházta fel a Gondviselés. Rokona volt a már akkor is nagyhírben álló *Péter*nek s maga is kivált a theológiai és profán tudományokban egyaránt. A kettőnek mindenben méltó társa volt a harmadik is, *Ghuse Antal.*

Mindhárman nagy lelkesedéssel fogtak hozzá az első rögtöréshez. *Seidel a szószéken* ragyogtatta ékesszólását, Kanizius az apológetikus előadásokkal ért el nagy sikert, Ghuse pedig az ifjúság tanítását és nevelését vette a kezébe. Beköszöntőjük nagyon jó hatást tett a nép körében s örömmel várta a többieket is, hogy teljes lendülettel induljon meg a hitélet parlagának a felszántása.

P. Victoria, a rend megbizottja megigérte Oláhnak, hogy a nyár vége felé még kilencen jönnek, hogy az apostolok kollégiumához hasonlóan tizenkettőre egészítsék ki egymást. Ezek névsora fenn is maradt abban a dispoziciós kartában, melyet a bécsi jezsuitanyomda állított ki 1561 májusában. Eszerint a következő társak disponáltattak Nagyszombatba: *P. Seidel János* rektor és hitszónok, *P. Zdelarits Tamás* a retorika és a görög nyelv tanára, *Hero Gellért* a poezis tanára, *Kanizius Teodorik* a grammatika tanára, *Sandiger Menyhért, Eisman István, Primik János, Pálfi Dávid, Szabó János, Ghuse Antal, Busaeus Tivadar* és *Pálma testvér*.[1] Magyar csak egy volt köztük: Pálfi Dávid; Zdelarits horvát volt, de jól beszélt magyarul is. A többiek pedig Európa különböző nemzetének gyermekei.

Telegdi Miklós kanonok szivességből a plébánia egyik szárnyát foglalták el; templomi használatul megkapták a székesegyházat s átvették a káptalani iskolát is, mely egyesítve volt a városival.[2] Az ősz folyamán teljes aparátussal megkezdhették működésüket, melynek sok szép és bús emlékeit örökítette meg a következő évben odakerült *P. Hoffaeus Pál* kis öt quartoldalra terjedő kéziratában, az *Initium Collegii Tyrnaviensis*-ben.

[1] Egyetemi könyvtár kézirattára. Dobronoki-kézirat. Collect. Hevenes. I. tom. 18—19.

[2] Ipolyi A. A nagyszombati iskola a XVI. sz.-ban. Kath. Szemle 1887. 15. l.

Nagyszombat lakossága többnyire németekből, tótokból és kisebb számban magyarokból tevődött össze. Mindegyik megtalálta a maga papját a jezsuitákban. Kezdetben nem igen lelkesedtek értük. A rosszakarat ugyanis annyi rémhírt terjesztett róluk, hogy szinte bizalmatlanul tekintettek jövetelük elé. De ez csakhamar eloszlott, mert kiderült, hogy ők nem keresnek mást, mint az Isten dicsőségét s a lelkek üdvét. Örömmel állapították meg, hogy bizony a jezsuiták *nem is oly rossz* emberek, mint ahogy ellenségeik hiresztelik róluk.[1] Ennek folytán csakhamar felmelegedtek irányukban s minden ügyes-bajos dolgaikban hozzájuk fordultak. Már az első esztendőben is nagy népszerűségre tettek szert közvetlen modorukkal, lekötelező magatartásukkal és buzgó életükkel. A nép igen megszerette őket, aminek bizonyságai azok a kisebb-nagyobb adományok és ajándékok, amelyekkel kedveskedett nekik. *Budai János* nevű polgár annyira megkedvelte őket, hogy egy dúsan aranyozott szép ezüstművű kehellyel ajándékozta meg őket.[2]

A kath. hitnek százszázalékos apostolait tisztelte bennük, akik teljes szívvel szolgálták szent küldetésüket a templom szószékén, a gyóntatószékben s az iskola katedráján.[3]

S ez a lendület talán még jobban fokozódott volna,

[1] Akad. Levélt. Szittyay-féle gyüjteményben található Hoffaeus irata. A jezsuiták magyarországi történetét megörökítette még *Dobronoki György* S. J. (1588—1649) a következő kéziratában: Historia Societatis Jesu in Austria, Hungaria, Transylvania, Croatia, Bohemia, Moravia, Silesia, Styria, Carinthia, Carniolia, Istria, Comitatu Goriciensi et Tergestino ab anno 1551 et sequentibus aliis ejusdem Soc. continens ortum et progressum. Megtalálható a Collectio Hevenessiana-ban tom. I. pag. 1—96. A nagyszombati kollégiummal 13—33., az erdélyi jezsuitákkal a 69—96. lapokon foglalkozik.

[2] Akad. Levélt. Szittyay-féle gyüjtemény. Hoffaeus irata.

[3] Akad. Levélt. Hoffaeus irata.

ha erejük egy nagy részét le nem kötik a templom és a kollégium építésével járó gondok. Telegdi szívesen látta őket plébániáján, de ez mégis csak ideiglenes lakóhelyük volt, honnan vágytak a maguk építette fészekbe.

Elsősorban alkalmas telekről kellett gondoskodni. P. Victoriának legjobban tetszett a Káptalan-tér egyik szöglete.[1] Ez elég tágas volt a templom és az iskola céljaira. S központi fekvésénél fogva a legkönnyebben lehetett megközelíteni. Ezt szerette volna tehát az új kollégium számára megnyerni. Minthogy azonban a város tulajdona volt, vele kellett tárgyalni. Ezt magára vállalta Oláh és sikerrel is oldotta meg, mert a magisztrátus átengedte a mondott célra.[2] Építési alapul szolgált az az 1000 frt, amit az érsek az előző évben adott át Victoriának s amit évenkint megismételt; a többi költségeket pedig a széplaki apátság s a bényi prépostság birtokának kellett viselnie. De számítani lehetett egyéb jótevőkre is, így az építést bátran meg lehetett kezdeni.

Az alapkövet még ugyanazon év szeptember havában letették fényes ünnepségek keretében. Az egyik tégla a másikat érte s lassan kiemelkedett a földből a magyar katholicizmusnak ez az új fellegvára. A mecenások különösen az első időben nem hiányoztak. A jó példát mindig Oláh adta. Újra kiutalt nekik 50 rajnai forintot, ezt Bornemisza megtoldotta 40 magyar forinttal. Követte őket a káptalan és a városi tanács. Ingyen adott épületfákat, köveket, téglákat s mindezt helybe is szállította. Segítségükre jöttek a polgárok is. Szekerezéssel és kézimunkával iparkodtak megkönnyíteni az építkezést.

A viszonyokhoz képest elég nagyarányúnak tervezték, ezért a rendelkezésre álló anyagi források csakhamar

[1] Dobronoki-kézirat. Collect. Hevenes. I. tom. 20. pag.
[2] U. o. 20. l.

kimerültek. Oláh most is segítségükre jött. Ferdinánd királynál kieszközölte (1562), hogy megkapták az Abaújban fekvő *mislyei* prépostság uradalmait, amelyek egykor a premontreieké voltak. Ezenkívül a túróci prépostság *sellyei* jövedelméből évi 400 frtot utalványozott ki s a királlyal kötelezte a zalavári apátot is, hogy az építés időtartama alatt évenkint 212 frttal járuljon hozzá. Ezt az összeget később 372 frtra emelte fel.[1] S gondolván a jövőre is, a királytól szabad végrendelkezési jogot kért és nyert a sopronmegyei *Lancsér* vár falvaira s akként intézkedett, hogy *Lakompak, Cinfalva, Nádasd* és *Kertes* községeket szintén ők örököljék.[2] Csupán azt kötötte ki, ha birtokukba veszik, állítsanak fel Nagyszombatban irgalomházat s a szegény tanulók részére internátust.

Ezek a birtokadományok bőven fedezték volna azokat a költségeket, amikbe az építkezés és a tervbe vett intézmények fenntartása kerül. Azonban a zavaros idők a tulajdonjog terén is zavarokat okoztak, amit a jezsuiták is megéreztek. Nagy birtokaik aránylag igen csekély jövedelműek voltak. A tervszerű gazdálkodást kizárta a folytonos háborúskodás. De még ennél is súlyosabb baj volt, hogy a birtokok az erősebb jogán váltogatták gazdáikat. Zápolya János pl. elfoglalta Széplakot és Mislyét s hű embereinek, *Lónyai Gergely*nek meg *Gecsei Mártonnak* adományozta. A jezsuiták emiatt óvást emeltek Ferdinándnál. Az ő vezérei, *Telekesi Imre* és *Forgács Simon* visszafoglalták, de a rend azért nem állott helyre. A fosztogatások s elfoglalások tovább folytatódtak. Rossz példával Kassa város járt elül. Kénye-kedve szerint hasított ki a birtoktestből, amit megtettek az ellenséges indulatú nemesek is.[3] Hasonló állapotok voltak a többi

[1] Dobronoki-kézirat. 15. pag.
[2] Velics L.: Vázlatok a régi magyar jezsuiták multjából. I. f. 61. l.
[3] Akad. Levélt. Hoffaeus irata. V. ö. Ipolyi A. i. ért. Kath. Szemle. 1887. 43. l.

uradalomban is. A bényi birtokot a török foglalta el, a turócin a *Révai-* és *Nyári*-család osztozkodott. Ezenkívül tizedszedéssel s különböző adókkal terhelték őket,[1] ami nagyon is hátráltatta az építkezést.

A jezsuiták minden ilyen alkalommal Oláhtól kértek oltalmat, aki tőle telhetőleg segített is rajtuk. De a veszélyeket teljesen elhárítani ő sem volt képes. Nagyon sokat köszönhettek Nagyszombat városának és a káptalannak is. Az erők összefogásával, ha lassabb ütemben is, de mégis folyt a munka. S kerek hat esztendőbe került, míg a nyers épület kéttornyú templomával felépülhetett.

A kollégium nagyszabásúnak indult, mert Oláh nagy tervek szülőházának szánta. A közvélemény már akkor kezdte Nagyszombatot a magyarok kis Rómájának nevezni s az érsek azt akarta, hogy benne az ő székháza, a káptalan s a kollégium legyen a Vatikán. Innen áradjon szét országszerte az a friss szellem, mely a kikezdett magyar életet regenerálni tudja. Ennek megfelelően a jezsuiták programmja is egyre jobban mélyült és szélesedett. A *pásztoráció és a közép-* és *felsőfokú* oktatás mellett el kellett vállalniok az elhagyottak részére tervezett irgalomház vezetését, a szegényebb sorsú tanulók számára alapított internátust, sőt Oláh a szemináriumot is egészen rájuk akarta bízni.

Ezt a kibővült munkakört a tizenkettő alig bírta volna elvégezni, hisz a templom, az iskola, az építkezés és a gazdálkodás is eléggé igénybe vették őket. Számukat tehát növelni kellett. Indokolttá tették ezt egyéb körülmények is. 1562-ben ugyanis kitört a *pestis* és országszerte nagy pusztítást vitt véghez. Nem kímélte meg a jezsuitákat sem s három értékes emberüket, Kanizius Teodorikot, Jakab és István atyákat ragadta magával.[2]

[1] Akad. Levélt. Szittyay-féle gyüjtemény. Epist. ad. Gen. 1564.
[2] Akad. Levélt. Hoffaeus irata.

Az elhunytak helyébe jött *P. Höller Ádám*, aki székesegyházi hitszónok lett. Német prédikációi oly hatásosak voltak, hogy a templom zsúfolásig megtelt, amikor ő beszélt.[1] Nagyszombatba került még *P. Rimaly István*, aki ökonomusa lett a bényi és széplaki birtokoknak, továbbá *P. Hoffaeus Pál*, aki viszont tanári beosztást nyert az iskolához. Az egykorú források megemlékeznek még a név elhallgatásával hat noviciusról és három laikus testvérről is, akik szintén 1562-ben kerültek Nagyszombatba.[2] Az utóbbiak közt volt a híres németalföldi *Beller* nyomdászcsalád egyik sarja, *Ferenc* is.

Oláh ugyanis látta, hogy a neohumanizmus kezében micsoda óriási fegyver a sajtó. Százakat és ezreket hódít meg a maga számára. Ugyanilyen szolgálatot tudna teljesíteni a kath. egyház érdekében is. Ezért már az 1558. évi iskolai szervezeti szabályban elrendelte a nyomda felállítását.[3] Kizárólag az a cél vezette, hogy a hitterjesztés a nyomtatott betű hatalmával minél nagyobb területeket tudjon felölelni. A Beller-családdal még brüsszeli tartózkodása alatt megismerkedett s rendkívül megtetszettek neki azok a klasszikus munkák, fordítások, szótárak, öregbetűs imakönyvek, egyházi szerkönyvek, vallástani és iskolai könyvek, melyek az ő nyomdájából kikerültek. S most, hogy a család egyik tagja, Beller Ferenc, belépett a társaságba, megkérte a generálist, hogy engedje őt Nagyszombatba, ahol a jezsuitanyomda felállítása és vezetése miatt nagy szükség lenne az ő kiváló szaktudására.[4] Így került hazánkba Beller.

1562-ben változás állott be a rektori tisztségben is. P. Seidel nagy erudicióját talán csak hevesebb tempera-

[1] Dobronoki-kézirat. Collect. Hevenes. tom. 16. pag. 22.
[2] Akad. Levélt. Hoffaeus irata.
[3] Ipolyi A. i. ért. Kath. Szemle. 1877. 41. l.
[4] Akad. Levélt. Hoffaeus irata.

mentuma multa felül. Ennek néha nehezen tudott parancsolni. Ebből magyarázható azon meggondolatlansága, hogy egyik beszéde alkalmával súlyosan megsértette Oláh érseket s Telekdi kanonokot. Ennek az előzménye az volt, hogy Seidel minden előzetes bejelentés nélkül beszüntette azt a szép szokást, amely szerint a tanulóifjúság résztvett a kanonokok karimáján s annak szépségét énekkíséretével emelte. A káptalan ezen megütközött s jelentést is tett az érseknek. Az eset — úgy látszik — kellemetlenül érintette, magához hivatta tehát Seidelt s rosszalta eljárását. Azt hittem — úgymond — hogy a ti jelenlétetek a vallásosság emelésére fog szolgálni s most azt kell tapasztalnom, hogy az ifjúságot elvonjátok a templomi szolgálattól. Seidel azzal védekezett, hogy őket elsősorban a rendiszabályok s az ifjúság érdeke vezetik s ha ezekkel összeegyezhető, szívesen fenntartja továbbra is a korábbi szokást. Oláhot nem elégítette ki ez a válasz s ezért két pontban terjesztette elő óhaját. Az első az volt, hogy az ifjúság tanárai vezetésével vasár- és ünnepnapokon teljes számban vegyen részt a káptalani misén és vecsernyén, hétköznapokon pedig csak bizonyos számban azok, akiknek jó hangjuk van. A másik pedig, hogy az atyák közül valamelyik vegye át az iskolamester (kántor) hatáskörét, költözzék ennek házába s a javadalom is a kollégiumé lesz. Az elsőnek a teljesítése nem okozott nehézséget, de a másodikat nem vállalhatták, mert a konstituciók tiltották az egyedüli lakhatást magánházakban. Ezt Oláh is belátta s nem is ragaszkodott hozzá.[2]

A kellemetlen intermezzo egész szépen elsimult, amikor váratlanul újra kirobbant Seidel támadó bombája. Ezt már nem volt hajlandó Oláh tovább tűrni s Seidel dispozicióját kérte. Úgy látszik, rendtársai sem lehettek vele

[1] U. o. [2] U. o.

nagyon megelégedve, ezért rövid időn belül Bécsbe hívták vissza.

A rendi elüljáróságnak gondja volt, hogy olyan embert adjon rektornak, aki feledtetni tudja majd az elődi kilengéseit. Ezt *P. Perez Hurtadóban* találta meg, akinek spanyol származása sok egyező vonást mutatott a magyar természettel. De egyébként is oly jótulajdonságokat egyesített magában, amik alkalmassá tették ezen fontos állás betöltésére. Útját különben egyengette P. Victoria és Kanizius Péter is. Mivel mindketten kedves emberei voltak Oláhnak, ők jöttek el hozzá, hogy elnézését kérjék Seidel hibáiért s P. Perez által biztosítékot nyujtsanak a jövőre nézve.[1]

Igéretük valóra is vált. Az új rektor négy évet töltött Nagyszombatban, de ezen idő alatt a legcsekélyebb ellentét sem merült fel. Rektorátusa a kollégium fejlődésének a szaka volt. Az ő érdeme, hogy a mostoha viszonyok ellenére is elő tudta teremteni az építkezés összes anyagát s így biztosította a munka biztosabb menetét. Megvásárolt 200 frtért a város határában fekvő *Ürgehegyen* egy szőlőskertet, hogy a munkában kifáradt atyáknak legyen egy kis tuskulanumuk, ahol kipihenhetik fáradt szellemüket.[2] Szelid modora s kormányzói bölcsesége miatt közbecsülésnek örvendett nemcsak társai körében, hanem a város polgárainál és a világi papságnál is. Szinte rosszul esett a nagyszombatiaknak, amikor 1566 októberében búcsút mondott tőlük, hogy *Pavlovszky* olmützi püspök határozott kívánságára s elüljáróságának rendelkezésére átvegye az ottani kollégium vezetését.[3]

Az 1563. év örvendetes eseményt hozott a nagyszombati ház részére is. A délnémet provincia ugyanis ketté vált s megalakult belőle a lengyel és az osztrák rendtarto-

[1] Dobronoki kézirata. Collect. Hevenes. tom. 26. pag. 22.
[2] Dobronoki-kézirat u. o. 22. lap.
[3] U. o.

mány, az utóbbi Bécs székhellyel. Ez annyiban vált kedvezővé, hogy közelebb jutottak a provinciálishoz s így megkönnyült a szükséges érintkezés, ami az ügy javát szolgálta. Az első provinciális *P. Launoy Miklós* volt, aki jóbarátja volt Oláhnak is.

Alatta újabb személyi változások történtek Nagyszombatban. P. Höllernek Prágába kellett távozni s helyét *P. Ascherman János* foglalta el 1563-ban. Egyenesen Rómából jött hozzánk s kiváló szónoki képessége méltó utódjává tette az előbbinek. Mindössze egy esztendőt töltött itt s 1563-ban ő is Prágába helyeztetett. 1565-ben már újra Bécsben találjuk, míg nálunk *P. Boldizsár Orbánt*. A jószágigazgatás alól még 1563-ban felmentették P. Rimalyt, akit e tisztségben *P. Ipes Mihály* követett.[1] Ugyanezen évben Nagyszombatba disponáltattak még *Oktavián János, Andriotti Bertalan, Winkler Gáspár* és *Flandriai Antal*.[2] Ezek részint mint kollaborátorok, részint pedig mint tanárok működtek ott. A következő évben ismét új nevekkel találkozunk. A föntiekhez hasonló minőségben kerültek ide *Tiffeli Orbán*, továbbá *Greian Jakab*.

Oláh jószívét mi sem jellemzi jobban, minthogy 1564-ben Seidelt is visszakérte. A nép ugyanis még sokáig emlegette kiváló szónoklatait és sokszor kifejezte azon óhaját, bárcsak ismét visszakerülhetne. Oláh szintén csak az istenadta nagy tehetségét tekintette s így engedve a kívánságnak vissza is kérte hitszónoknak. A szentgyörgynapján tartott egyházmegyei zsinaton már szerepelt is, mint az egyik jelentés mutatja, nagy sikert ért el szentgyakorlatos beszédeivel.[3] Utána bejárta a Felvidék nevezetesebb gócpontjait s mindenütt szép eredménnyel végződtek missziói.

[1] Dobronoki-kézirat. U. o. 24—25. lap.
[2] Dobronoki-kézirat. U. o. 26. l.
[3] Akad. Levélt. Epist. ad. Gen. 1564 máj. 20.

Nagy kár volt, hogy most sem tudott magán uralkodni s ez surlódásba hozta még rendtársaival is. Helyzete ismét tarthatatlanná vált, de mert Oláh nagyra becsülte tehetségét, sajnálta végleg elveszteni. Ezért Launoyval abban állapodott meg, hogy Pozsonyba létesít egy expoziturát s ezt a helyet ő foglalja el. Igy is lett.

Seidelt megelőzte rossz híre s így Pozsonyba elég hideg fogadtatásra talált. Sem a kanonokok, sem a franciskánus atyák nem akartak neki lakást adni s így magánházban kellett meghuzódnia.[1] A pozsonyi polgárok azonban csakhamar megszerették, mert szentbeszédei itt is nagy hatást keltettek.

A nagyszombati házat nem érte vele pótolhatatlan veszteség. Amennyiben talán tudásban és lendületben felülmulta társait, ugyanannyival ezek őt buzgóságban és szorgalomban. A munka kereke nélküle is szép egyenletesen forgott előre. Hajtották a régi és újonnan jött társak. Ilyenek voltak *P. Tillmann Tivadar, Kardani Mihály, Hoffeld Valentin, Pál János, Winek Henrik* s a feljegyzésekben vezeték név nélkül szereplő *Bernardin.* Mindnyájan 1565-ben kerültek Nagyszombatba.

A következő év új rektort hozott a társaknak. Említettük, hogy P. Hurtadónak Olmützbe kellett távoznia. *P. Maggio Lőrincnek,* a második tartományfőnöknek nagy gondot okozott, hogy kit tegyen meg utódjának? Töprengése szerencsés megoldáshoz vezetett. Csak nemrég avatták doktorrá az első magyar jezsuitát, *P. Hernáth Pétert* a római egyetemen. P. Lainez generális innen Bécsbe küldte, hogy ebben a provinciában nyerjen elhelyezést. Kapóra jött tehát Maggiónak s őt szemelte ki új rektornak, akinek komolysága és buzgósága biztosíték volt, hogy méltóan tölti be Hurtadó örökét.[2] Nemzeti

[1] Akad. Levélt. Epist. ad Generalem. 1566 ápr. 10.
[2] Dobronoki-kézirat. U. o. 24. l.

szempontból is nagy jelentősége volt e választásnak, mivel senki sem vethette most már a jezsuiták szemére, hogy a magyar kollégium idegen vezetés alatt áll. Vele a második magyar került Nagyszombatba, bár a régiek közül is a legtöbben beszélték nyelvünket, mivel nélküle nem igen boldogultak volna a templomban és az iskolában.

P. Hernáth örömmel lépte át hazája határát. Nem ringatta magát rózsás álmokba, hiszen nagyon jól tudta, hogy hazáját és egyházát a kettős ellenség méregfoga rágja. De magyaros lelke, melyet acélossá izzított a jezsuitanevelés, nem riadt vissza a nehézségektől. Legfőbb gondja volt, hogy tető alá hozza a kollégiumot. El is készült volna teljesen, ha tűzvész 1567-ben el nem hamvasztja a már fennálló épületet. Sok baja volt a birtokkal is. Az ellenséges érzelmű főurak és nemesek már Ferdinánd alatt is sok kárt tettek benne, de még többet Miksa uralkodása alatt. Eretnek mentalitása közismert volt s ez egyeseket felbátorított arra, hogy tartózkodás nélkül foglalják el a nekik tetsző részeket a jezsuita birtokból. S. P. Hernáth hiába emelt panaszt. Oláh meghallgatta, de segíteni nem tudott, Miksa pedig nem törődött vele. Az ő kétséges katholicitása a protestánsokat még merészebbé és hangosabbá tette s ez a hitélet terén is éreztette káros hatását. Egyáltalán P. Hernáthnak keményen kellett tartania a reábízott gyeplőt, ha azt akarta, hogy missziójának megfeleljen.

Nehéz munkájának hűséges osztályosai voltak rendtársai. Vele együtt került Nagyszombatba később oly nagy hírnévre tett *P. Szántó István* is. Ő is magyar származású volt, bár nem zalai születésű, mint Dobronoki hitte,[1] hanem veszprémmegyei.[2] Tanulmányait Rómában végezte, innen Bécsbe került, ahol a syntaxistákat taní-

[1] Dobronoki-kézirat. U. o. 17. l.
[2] Szittyay Dénes: P. Szántó István és kora. (Kézirat.)

totta. Ebben az időben akarta átadni Oláh a bölcsészeti és hittudományi főiskolát a jezsuitáknak. Ennek tanárául volt kiszemelve Szántó, de mielőtt megvalósult volna e terv, feloszlott a kollégium.[1]

A tanárikar szaporítása tette szükségessé, hogy még a mondott évben idekerültek *P. Tkalcsics György, Dominati Zsigmond* és *Éder Péter*.[2] Ez utóbbi a grammatika terén később nagy nevet vívott ki magának. Újra idekerült *P. Spes* is, továbbá *Mercati Gábor*, a költészettan tanára. A kollégium feljegyzései szerint az utolsó évben (1567) új tanárok voltak még *P. Strobelio, Polt Mihály* és *Bornemissza János*.[3]

Amint látjuk, nagy hullámzást mutat az itt működött rendtagok névsora. Jöttek és mentek, amint a rendi érdekek és a helyi viszonyok megkívánták. S ez nem esett a munka egységének a rovására, mivel a keretet úgyis az egységes jezsuitaszellem szabta meg. Lendületben és színben akadhattak különbségek, de a lényegben nem. Egy volt előttük a fontos, hogy lelkük legjavát adják. S ezt minden jezsuita, bárhonnan és bárhová ment, szent kötelességének tartotta. Az élet minden viszonylata készen találta őket, bár működésük két lánggal égő fokusza mégis csak a templom és az iskola volt.

6. A jezsuiták és a hitélet.

Szent Ignác rendi felépítéséből önként adódott a jezsuita munkakör egyik legszebb része: a lelkek mentése az örökélet számára. Természetesen ennek sokféle elágazódása van, de ezeknek a különböző irányoknak úgy kell beleáradni a szorosabb értelemben vett hitéleti tevékenységbe, mint a Nilus deltájába a nagy folyam

[1] Fraknói Vilmos: Egy magyar jezsuita a XVI. században. 5. l.
[2] Dobronoki-kézirat. U. o. 27. l.
[3] U. o. 28. l.

egyes ágainak. A társaság mindig nagyfontosságúnak tekintette a pásztorációt, hiszen ez egyenes vonalban köti össze az embert Teremtőjével. A szent alapító fiait kivétel nélkül kötelezte erre s kisebb-nagyobb mértékben mindegyiknek ki kellett vennie részét belőle. Ferdinánd király és Oláh érsek elsősorban szintén erre a munkakörre hívta meg őket.

S szükség is volt rájuk, hiszen, mint már láttuk, a hitélet száraz galyakkal dísztelenkedett nálunk. S Nagyszombat és vidéke is elsárgult és zizegő levelű ága volt az anyaszentegyháznak. A városban volt ugyan a szentferenc- és domonkosrendnek kolostora, de nem voltak lelkes pátereik. A reformáció szele közülük is sokat elsodort s akik megmaradtak, inkább a getszemáni kertben alvó tanítványokhoz hasonlítottak, akik hallgatagon huzódtak félre, amikor porondra kellett volna lépni. Ugyanez a szellem uralta Oláh érseksége előtt a világi papságot is. Pedig a nép kiszikkadt lelke szomjúhozta az Evangélium élő vizeit, azonban nem igen akadt, aki tele korsóval merített volna neki.

A jezsuiták megtelepülésével ez a szomorú kép is megváltozott. Szent Miklós székesegyházának elárvult szószéke ismét kapott gazdákat, hogy mint Krisztus tanításának a riadói felrázzák az alvó vagy más vizeken evező lelkeket. Szónokokban nem volt hiány. Nagyszombat mindhárom nemzetisége megkapta a maga papját, hogy ne kényszerüljön másfelé fordulni. Minden vasár- és ünnepnap 7—8 között magyar mise és prédikáció volt, 8—9 közt német, 9—10 között pedig a káptalan miséje, mely egybe volt kötve tót prédikációval.[1]

A jezsuitaszellem valami csodálatos erővel hatott a hívők seregére. Előttük állandó volt a panasz, hogy az emberek nem akarják az Isten házát látogatni. Most

[1] Dobronoki-kézirat. 36. l.

pedig, ha az egyik jezsuita alakja feltűnt a szószéken, százával jöttek. Igaz, hogy a társaság a legjobb képességű szónokait alkalmazta s elég gyakran váltogatta is őket, nehogy kibeszéljék magukat s unalmassá váljanak. A legragyogóbban Seidel beszélt, akit gyakran hallgatott végig Oláh is káptalanjával. Egy alkalommal ily elismerőleg nyilatkozott róla : Rövid időn belül nem lesz ily kiváló szónoka Magyarországnak.[1] Prédikációikban lehetőleg kerülték a polémiát. Megmaradtak a hitigazságok mellett s ezeket a Szentírás és az egyházatyák irataival bizonyították s azután a lelkek épülésére levonták belőlük a gyakorlati tanulságokat. A humanizmus új stílusában újszerűen hatottak a régi igazságok s ezek tetszettek a népnek.

De nem mellőzték a vitás hit és erkölcsi tételeket sem. Ezeket azonban a disputációkon, vagy az apológetikus előadásokon tárgyalták. Ebben az időben mindkettő közkedveltségnek örvendett s a jezsuiták bőven adtak rá módot és alkalmat. Egy ilyen disputa általános leírása fenn is maradt a többször említett Dobronoki-kéziratban. Kár, hogy a tudós páter nem közölte a tárgyát. Annyit azonban tudunk, hogy a tárgyalandó tételt már jóelőre kifüggesztették a templom ajtajára, hogy bárkinek módja és ideje legyen az áttanulmányozására s így felkészülhessen ellenérveivel. A vitát legszívesebben azokkal folytatták volna le, akik nem tartoztak a kath. táborhoz. De mert ilyen nem jelentkezett, azért a domonkosatyákat kérték fel támadó feleknek. A védelmet Zdelarits Tamás és Flandriai Antal látta el. Rendkívül népes közönség jelent meg. Részt vett rajta Oláh érsek, továbbá a káptalanja s a városi tanács is.[2] Mindkét fél erősen felkészült a támadásra, illetőleg a védelemre s szellemesen szikráztatták theológiai tudásukat. A domonkosok minden érvet

[1] Szittyay-gyüjtemény. Hoffaeus irata.
[2] Dobronoki-kézirat. 20. l.

felhoztak, amivel meg lehetett sebezni a vitatott tételt, de Zdelarits és Fiandriai ügyesen védelmezte és rámutatott a katholikusan helyes álláspontra. Az ilyen vita valóságos élmény számba ment s a résztvevők szellemileg felüdülve, lelkileg pedig megerősödve távoztak onnan.

Bár más modorban, de azonos célt szolgáltak az apológetikus előadások is. Itt népszerűen, de a tárgyilagos igazságot mindig szemelőtt tartva adták elő hitünk főbb tételeit. Fel akarták vértezni a kath. közönséget azokkal a tudnivalókkal, melyek a hitvédelemhez okvetlenül szükségesek. Az előadások elég gyakran ismétlődtek meg s különösen nagy látogatottságnak örvendtek, amikor Kanizius, Zdelarits, Seidel, majd később Horváth és Szántó voltak az előadók.

A hitéleti tevékenységhez kell soroznunk a lelkigyakorlatokat s a missziókat is. Mindkettő hatásos tényezőnek bizonyult a papság, illetőleg a világiak vallásosságának az emelésére. Az elsőt még P. Victoria vezette be, amikor megjelent az 1560. évi zsinaton. A másodikat a következő év zsinatán tartotta s oly hatással, hogy a résztvevő papság egyetlenegy kivételével mind javulást igért. Az élet zakatoló malmában sokan megfeledkeztek erről, de szép számban voltak azok is, kiknek élete teljesen jobbrafordult s ez mindenesetre a szebb papi jövő közeledését jelentette. Oláh felismerte ennek nagy jelentőségét s alig múlott el esztendő, hogy papjait maga köré ne gyüjtötte volna a lelki magány megkedveltetésére. Ilyenkor a páterok szent Ignác szellemében bontogatták a krisztusi élet szárnyait s Victoria, Seidel, Hurtado, Horváth szavai nem a pusztába kiáltottak. Az esztergomi főegyházmegye papságának lelki nivója emelkedni kezdett.

A szentgyakorlatok pedagógiáját megértették a többi püspökök is. Különösen Bornemisza és Draskovich buzgólkodtak azon, hogy a jezsuiták az ő egyházmegyéik pap-

ságát is lendítsék a magasságok felé.[1] S ahol ezeket meghonosították, ott csakhamar mutatkoztak az áldásos eredmények. Az életszentség ismét visszanyerte a középkor misztikus szépségét és vonzalmát. A breviariumozás kedvelt imádsága lett az egyháziaknak. Azelőtt nem sokat törődtek vele, de most, mint az egyik jezsuita jelentés értésünkre adja, alig akadt pap, aki el nem végezte volna a mindennapi kötelező officiumot.[2] A fegyelmi vétségek is megritkultak. Draskovich püspök meghozta a Tridentinum végzését, mely szerint az egyház mereven ragaszkodik a coelibatus fenntartásához s ez alól kivételt nem szándékozik tenni. E tekintetben, mint láttuk, nálunk voltak kilengések, de hogy ezek lassan megszűntek, az nem utolsó sorban az exerciciumoknak volt az érdeme.[3]

Launay provinciális a generálishoz intézett egyik jelentésében (1564 jan. 13.) úgy nyilatkozott a magyar népről, hogy szívesen jár el a templomba s karaktere az erkölcsiségnek a szigorú őre. Ez utóbbi vonása, ha halványan is, de sokban megőrizte a kath. hitet s minden remény megvolt, hogy kellő ápolás mellett újra virágzásnak indul. A nagy közönségnél ennek egyik eszközéül szolgált a *misszió*. Olyan volt, mint a beteg testnek a villanyozás, új vért s új erőt adott az elrenyhült részeknek. Szükség is volt rá, hiszen egész járások akadtak, hol nem volt kath. pap. Már most, ha ilyen helyeken megjelent a missziós páter, a kath. hitigazságok új feltárásával leírhatatlan hatást ért el. De elkelt ott is, ahol volt pap, hiszen új ember ajkán új színezéssel csengtek a régi igazságok s szívesen hallgatta mindenki.

Oláh érsek már 1561 őszén megkérte a jezsuitaatyákat, hogy valamelyik közülük járja be a következő év nagyböjtjén a bányavárosokat s erősítse meg a szegény mun-

[1] Szittyay-gyüjtemény. Epist. ad Generalem. 1561 júl. 5.
[2] U. o. 1564 jan. 13.
[3] Dobronoki-kézirat. 37. l.

kás népet a hitében.[1] Megtörtént! S a visszaérkező páter örömmel újságolta el társainak, hogy milyen bőséges aratása volt a lelkiek terén. A nép apraja és nagyja mind tódult hozzá, hogy rég végzett szentgyónyását megújítsa. Ha buzgó és lelkes papjai lettek volna, az új felekezetek egészen elenyésztek volna körében. Példája felvillanyozta a többit is s alig volt esztendő, hogy egyik-másik atya ne ment volna el missziós körútra. Seidelnek ez volt a legkedvesebb foglalkozása, de ugyancsak kivette részét belőle Flandriai Antal, Aschermann János, Stevord Márton és Boldizsár Orbán is. Felkeresték vallásilag a legmostohább vidékeket s mindenütt szíves fogadtatásra találtak. Kassa, Znióváralja, Selye stb. nem egyszer üdvözölte falai között a jezsuita missziósokat.

P. Hurtado ilyen minőségben 1564 telén Széplakon fordult meg. Az apátság jobbágyai és cselédei egytőlegyig résztvettek a szentbeszédeken. Elvégezték szentgyónásukat s mikor a páter elbúcsúzott tőlük, az volt a kérésük, hogy küldjön hozzájuk egy állandó papot, aki misézzen nekik s a szentségeket szolgáltassa ki, mert a szép kezdet csak a folytatással érleli meg a gyümölcseit.[2] Ugyanilyen kéréssel járultak hozzá a kassai katholikusok is. Kijelentették, hogy a paphiány miatt kényszerülnek a más felekezetek prédikátorait hallgatni, akik a római egyház igazságait hamisságoknak bélyegzik meg.[3] Hurtado kitartásra buzdította őket s megigérte, hogy szomorú helyzetükön tőle telhetőleg segíteni fog.

Bizonyos értelemben missziós helynek lehetett nevezni Pozsony városát is, hiszen a katholicizmus itt is megréselt várral szerepelt. A polgárok mindjárt a jezsuiták megtelepülése évében kértek a maguk számára egy pátert, de csak 1564-ben kaphattak. A provinciális Seidelt küldte

[1] Szittyay-gyüjtemény: Epist. ad Generalem. 1561 okt. 13.
[2] U. o. 1565 jan. 11.
[3] U. o.

ide. Már a harmadik éve működött itt, amikor Maggio új beosztással el akarta helyezni. Ekkor a polgárság beadványt intézett hozzá, melyben arra kérte, hogy álljon el szándékától. A mi városunk — úgymond — P. Seidelben olyan embert kapott, aki az Isten igéjét a legnagyobb buzgalommal hirdeti s mindnyájan nagyon meg vagyunk vele elégedve. Hallottuk, hogy Főtisztelendőséged el akarja tőlünk venni. Mi ebben a válságos időben nem tudjuk őt nélkülözni lelkünk nagy kára nélkül, mert az Evangélium tanítására, amit ő sohasem mulaszt el, nagyon rászorulunk. Kérjük tehát, hallgasson meg bennünket, ne helyezze el körünkből, mert ezzel súlyos kár háramlik városunkra, ellenkező esetben nagy hálával adózunk a társaság iránt.[1]

A nép mindenfelé szívesen fogadta a jezsuitákat, mert lelke mélyén még mindig erősen egybe volt forrva a római egyházzal. Ahol megjelentek, ott megteltek a templomok, a gyóntatószékek s az áldoztatókancellusok. A vallásújítás ugyan sok kath. lelket is bevont vékony réteggel. Így pl. a férfiak erősen ragaszkodtak ahhoz, hogy őket két szín alatt áldoztassák meg. S mivel ebben a Tridentinum sem volt hajlíthatatlan, azért az atyák is engedtek a közóhajnak s a kenyér és a bor színe alatt áldoztatták a férfiakat. A nőket azonban továbbra is csak a szentostyával áldoztatták.[2]

A jezsuiták több szép vallásos szokást is meghonosítottak. Ezek közül megemlítjük, hogy az érsek kérésükre elrendelte a déli harangszót is azzal a meghagyással, hogy lehetőleg mindenki térdelve imádkozzék ekkor Krisztus Urunk kínszenvedése tiszteletére e kérések meghallgatásáért: hogy az Úr bocsássa meg a magyarság bűneit, távoztassa el a török veszedelmet s hozza meg a békét, végül szüntesse meg az eretnekséget s erősítse meg a kath. hitet.[3]

[1] U. o. 1567 jan. 13. [2] U. o. Hoffaeus irata. [3] U. o.

Hat évet töltöttek Nagyszombatban a jezsuiták, de ezen idő alatt oly derekas munkát végeztek a hitélet terén, amit a távolabbi részek is megéreztek. Nyomukban világosabb hit, tisztultabb erkölcs s lendületesebb lelki élet fakadt. Megvetették alapját annak a kornak, mely virágzását egy emberöltővel később egyik rendtársuk, Pázmány Péter alatt érte el.

7. *A jezsuiták iskolája.*

A templom mellett az iskola volt a jezsuita működés második, fő színtere. Azt is lehetne mondani, hogy ez kiegészítő része volt amannak. Szent Ignác gyakran hangsúlyozta, hogy a társaságtól elvállalt tanintézetek feladata nemcsak az értelmi fejlesztés, hanem az akaratnevelés, tehát a jellemképzés is. A tudomány akkor felel meg igazi hivatásának, ha az embereket az Isten ismeretére, szeretetére s a lélek üdvösségére is elvezeti. A társaság iskoláiba járó tanulóknak tehát nemcsak a szellemiekben kell gazdagodniok, hanem még inkább a kereszténynek illő jó erkölcsökben.[1]

A szent alapító tehát az iskola munkáját belekapcsolta az apostolkodásba. Ezt különben visszatükrözik levelei és rendeletei is, melyek a később (1599) megjelent *Ratio Studiorum* alapköveiként tekinthetők. A nagyszombati iskolát is ez a szellem hatotta át. Amidőn átvették, már volt multja és hagyománya. Megszervezésében és fejlesztésében Oláhot illeti a főérdem. Előtte épen hogy csak tengett a nagyszombatiak iskolája. Amikor átköltözött, az volt a törekvése, hogy beleolvasztja a káptalaniba s a kor magas színvonalára emeli. Tervét nem ellenezte a városi tanács s így a kettő 1554-ben egyesült s egységes szervezetet kapott.[2]

[1] Jablonkay Gábor i. m. II. 262. l.
[2] Horváth Zoltán i. m. 11. l.

A középkori székesegyházi iskolák ugyanis nem mindenben feleltek meg az újkor követelményeinek. Az új szellemi áramlat eléggé átértékelte a középkor gondolatvilágát s ehhez némileg alkalmazkodni kellett a kath. iskoláknak is. Oláh a *septem artes liberales* kettős keretét, a *triviumot* és a *quadriviumot* meghagyta, de új tartalommal töltötte meg mindkettőt. Nem elégedett meg a merő grammatizálással, hanem megkívánta, hogy a tanulók mélyedjenek el a klasszikus költők, írók, szónokok szellemvilágába. Műveiket bőséges szemelvényekben olvasták, azonban az iskola nagyon vigyázott arra, hogy szemérmet sértő részek ne kerülhessenek az ifjúság kezébe. Időnkint írásbeli dolgozatok is voltak, melyek a felelésekkel egyetemben a tanulók szellemi fejlődéséről tettek bizonyságot.

Igen fontos szerepet kapott a vallásoktatás is. Oláh lelkére kötötte a *sublectornak*, hogy vasár- és ünnepnapokon magyarázza az evangéliumot s oktassa az ifjúságot a kath. valláserkölcsi életre. A misehallgatás, temetéseken, körmeneteken való részvét szintén kötelező volt. A tanároknak arra is nagyon kellett ügyelni, hogy semmiféle prot. tan bele ne csússzék a tanításba.

Úgy látszik, hogy Oláh mindezt csak kezdetnek szánta. 1558-ban újból foglalkozott az iskola szervezetével s azt a humanizmus látókörével mindjobban az egyházhoz simította. A felügyeleti jogot magának s mindenkori utódjának tartotta fenn. A kormányzatot pedig egészen a káptalanra bízta. Az iskola élén a *főigazgató* (superintendens) állott. Az ő hatáskörébe tartozott az iskola rendjének a közvetlen felügyelete, a tanerők kiszemelése és megválasztása. Tanári alkalmazást csak az kaphatott, aki a legkisebb mértékben sem hajolt az új vallások tanai felé.[1]

[1] Békefi Remig: Oláh Miklós nagyszombati iskolájának a szervezete. 17. l.

A főigazgató végezte az iskola legfontosabb feladatát, a *hitoktatást* is. Erre a fontos állásra az érsek a sienai származású, kiváló humanista hírben álló *Illicinus Pétert* választotta ki. Mellette működött még a *rektor* két tanártársával s az előbbi vezette a grammatika, az utóbbiak pedig a dialektika és a rethorika osztályát.

Bővült a tananyag is, amennyiben a latin nyelv mellett helyet kapott a héber s szélesebb alapon tárgyalták a görögöt is. Ugyancsak a multhoz képest nagyobb gondot fordítottak az ének és a zene tanítására is. Külön templomi énekkar létesült, melynek a különböző istentiszteleteknél kellett résztvennie. A tanulóifjúság vasár- és ünnepnap teljes számban, hétköznaponkint pedig negyedrészben járt el a szentmisére. Évenkint háromszor: karácsonykor, húsvétkor és pünkösdkor köteles volt gyónni és áldozni. Minden eladás imával kezdődött és végződött. Segítségül hívták a Szentlelket s egy Miatyánkot, Üdvözlégyet és Hiszekegyet imádkoztak az iskola jótevőiért.

Szigorú volt a fegyelmi élet. A tanulókat még lakásukon is rendszeresen ellenőrizték s ha valamelyikük kihágást követett el, azt szigorúan megbüntették. Súlyos természetű vétségnek tekintették, ha valamelyiknél eretnek könyvet találtak.

Oláh már ekkor foglalkozott a szeminárium létesítésének a tervével is. Ennek mintegy bevezetéséül szolgált azon intézkedése, melynek értelmében a tanároknak ki kellett választani a növendékek közül 24 ifjút, akik középiskolai tanulmányaik befejezése után még három évet tartoztak az intézetben tölteni, hogy a megfelelő theológiai kiképzésben részesüljenek. Egyben meg kellett fogadniok azt is, hogy a király, az érsek s a káptalan iránt hűséggel viseltetnek, a kath. vallást s az egyházi rendet megvédelmezik, előljáróiknak engedelmeskednek,

tisztességesen élnek s a jóirányú tudományokat szorgalmasan művelik.[1]

Ez az intézkedése azt sejteti, hogy az intézetet főiskolává akarta kiépíteni. S Ipolyi és Horváth[2] azt hiszik, hogy a tanároknak joguk volt akadémiai fokozatokat (baccalaureus és magister) is adni, Békefi azonban ezt csak mint tervet fogadja el.[3] Ugyancsak terv volt a nyomda felállítása is, ami a kath. irodalmi életben akarta az egészséges vérkeringést megindítani.

Ezzel a kerettel az iskola nagyszerű hivatást tudott volna betölteni, ha arra termett vezetősége lett volna. Illicinus azonban sokkal nyughatatlanabb természet volt, semhogy életét egészen neki tudta volna szentelni. Ez indította Oláhot arra, hogy kivegye kezéből s a jezsuitáknak adja át. Ők meghagyták szervezetét, hiszen megegyezett az ő pedagógiai elveikkel, csupán igazgatásán kívántak némi módosítást. Az érsek felügyeleti joga továbbra is megmaradt, de a kormányzásról a káptalannak le kellett mondani. Megszűnt a főigazgatói állás is, amenynyiben ennek hatásköre átszállt az intézet mindenkori jezsuita rektorára. Ilyen minőségben került az élére először Seidel, majd utána Perez s végül Hernáth.

A káptalannak, úgy látszik, nem tetszett ez a változás, azonban bele kellett nyugodnia, hiszen a jezsuiták, mint zárt testület, a vezetést nem engedhették át másnak. A tanítást 1561 őszén kezdték meg. Igaz ugyan, hogy Ghuse Antal már a tavasz folyamán is tanított, ez azonban inkább csak tájékozódás akart lenni. Iskolahelyiségül továbbra is a plébánia szolgált s ezenkívül a város engedett át még egy üresen álló épületet, hogy addig használják, míg a kollégium fel nem épül.

A gradáció náluk is a grammatikán és a rethorikán át

[1] U. o. 23. l.

[2] Ipolyi Arnold i. ért. Kath. Szemle. 1887. évf. 30. l. és Horváth Zoltán i. m. 17. l. [3] Békefi Remig i. m. 24. l.

vezetett a filozófiához és a theológiához. Ez utóbbi két tárgyat külön még nem tanították, hanem a többi tárgy keretében elég bőven foglalkoztak vele.[1] A filozófiában Aristoteles rendszerét tartották szem előtt s az ő *logikájából, fizikájából* és *metafizikájából* adtak némi ízelítőt. Az erkölcsbölcselet is szóba került s itt szorgalmasan cáfolták azokat a nézeteket, melyek a kath. hitrendszerrel ellenkeztek. A theológia tanítása is ugyanilyen mértékben szerepelt. Ezt *szent Tamás Summa*-ja szellemében tárgyalták. Rendszeres tanításuknak 1567-ben kellett volna megkezdődni. Oláh még az előző évben tervbe vette a szeminárium megalapítását a jezsuiták vezetése alatt. Amikor azonban meg kellett volna indulnia, feloszlott a kollégium s így a szeminárium inkább csak szép tervezgetés volt.

A tanítás gerincét a septem artes liberales tárgyai alkották. Az első évben Kanizius Teodorik tanította a grammatikát s a hittant bátyja katekizmusa alapján, a költészetet Hero Gellért, a szónoklatot pedig Zdelarits Tamás.[2] A klasszikus íróknak a legjavát olvastatták és magyarázták. Ők még éberebb szemmel ügyeltek arra, hogy az olvasmányok közé sikamlós részek be ne csúszhassanak. Olvasták a szentatyákat is, *Chrisostomost, Gregorius Nasiansenust, Augustinust* stb. Velük akarták ellensúlyozni *Cicero, Quintilianus, Vergilius, Horatius, Ovidius, Terentius, Livius, Sallustius* és *Caesar* pogány szellemet lehelő műveit. A nemzeti nyelv és irodalom nem szerepelt külön tantárgyként, de ez nem az ő hibájuk volt, hanem a kor szokása, mely más iskolákban sem adott neki külön helyet.

A valláserkölcsi élet ápolására még nagyobb gondot fordítottak, mint elődeik. Tulajdonképen egész iskolájuk ezen épült fel. Minden egyes órát imával kezdtek és végeztek. A szentmise hallgatása az egyház által előírt napokon minden kath. tanulóra egyformán kötelező volt.

[1] Dobronoki-kézirat. 19. l. [2] U. o. 25. l.

Évente többször gyóntak és áldoztak. Általában az volt a törekvés, hogy a kath. hit alapos ismerete alapján minél gyakorlatibb katholikusokat neveljenek növendékeikből. Ez a szép feladat elsősorban a hittanárra hárult, de kivették részüket a többiek is. Tanulságosan szőtték bele előadásaikba azokat a vonatkozásokat, melyekben az egyes tudományágak állnak Istennel, a lélekkel s általában a természetfölötti élettel.

A tanulók nemes versenyét az időnként megismétlődő *aemulációkkal* és *koncertációkkal* segítették elő. Ilyen alkalmakkor össze kellett mérniök szellemi fegyverüket s a győztes dicséretben, előléptetésben vagy jutalomban részesült. Voltak *ünnepi akadémiák* is. Ezeket nevezetesebb alkalommal tartották, amikor az ifjúság szavalataival, szónoklataival s vallásbölcseleti vitáival szórakoztatta a megjelent közönséget. Az első akadémiának a címlapját a szerencsés véletlen megőrizte számunkra. Igy hangzik: *Assertiones grammaticae, humanioris disciplinae, rethoricae, philosophicae, atque, theologicae, quas studiosi defendent circa festum Sancti Andreae Apostoli in Collegio Archiepiscopali Tyrnaviae. Anno 1561.*[1] Eszerint nov. végén tartották meg. Megjelent az érsek, a káptalan s a város közönsége s épült azon a szép felkészültségen, amit a tanulók ily rövid idő alatt elsajátítottak. A jezsuiták annyira megnyerték a közönség tetszését, hogy kérvekérték őket az elemisták tanítására is, amit azonban rendtagok híján s más gátló körülmények miatt nem tudtak elvállalni.[2]

A gimnáziumba azonban belevitték egész lelküket. A nagy tudósok s a kiváló pedagógusok hozzáértésével készítgették a magyar ifjúságot jövendő hivatására. Minden egyes tanévben új kincsekkel gyarapodott. Talán

[1] Velics László i. m. I. 60. l. Ezt a címlapot a Sommervogel-féle párisi kéziratgyüjtemény tartotta fenn.

[2] Szittyay-féle gyüjtemény. Hoffaeus irata.

még a legmostohább a második iskolai év (1562/63) volt. Ennek az elején ugyanis pestis ütött ki, mely itt is, ott is szedte áldozatait. A jezsuiták remélték, hogy a téli hideg útját állja terjedésének, azért a szokásos nov. elején megnyitották az iskolát. A fekete halál azonban kegyetlenül rájuk cáfolt. Behatolt az iskola falai közé s a tanárok és a tanulók közül egyaránt aratta áldozatait.[1] A veszedelem már olyan mérvű volt, hogy Seidel kénytelen volt beszüntetni egy időre a tanítást, nehogy egymást fertőzzék a tanulók. Újból csak a tél közepén kezdődtek meg az előadások, s a meghaltak helyébe jött új tanárok iparkodtak a mulasztást pótolni.

A tanárok egyébként is elég gyakran változtak, de ez nem esett a tanítás rovására, hiszen a jezsuitáknál a nevelésnek megmásíthatatlanul egyforma módja volt, melybe minden újonnan érkező tanár könnyen beleilleszkedhetett, mert bárhonnan jött is, ugyanazt a szabályt találta, melyet eddig követett, folytatta ott, ahol elődje abbanhagyta a mindenkire egyformán kötelező norma utasítása szerint.[2]

Az egykorú feljegyzések szerint lelkes tanárokként működtek a következő jezsuiták: Merkati Gábor, Edenus Péter, Ganusch Gergely, Márton Miklós, Boldizsár Orbán, István Ignác, Szántó István, Hostovinus és Natális. Egyik-másikuk irodalmi téren is kitűnt. A rektorok közül Perez Hurtadót egyik kortársa, *Hajnal Dániel* versben magasztalta, mivel szelleme sasként repült a magasba.[3]

[1] U. o. [2] Fináczy Ernő i. m. 246. l.

[3] Centum Societatis Jesu Heroes: Petrus Hurtadus:
Cur aquila moveatur velocius, quam testudo?
Celeris genii et celebris ingenii
Assignavit Hurtadus rationem.
— — — — — — — — — — — —
Libera mens aquilae celeres, imitata volatus
Astra petit, votis infima quaeque fugit. Ipolyi A. i. ért. Kath. Szemle. 1887. évf. 40. l.

Busaeus átdolgozta Kanizius katekizmusát s nincs kizárva, hogy Szántó már ekkor és itt művelője volt a hitvitairodalomnak, melyből később Erdélyben oly bő termést adott.

Sok jel arra vall, hogy Nagyszombat a magyar szellemi élet Athéne lett volna, ha a jezsuiták megmaradhatnak. Az ifjúság messze vidékről seregestül tódult hozzájuk. Számszerű adatok nem állanak rendelkezésünkre, hogy az egyes tanévekben mennyien iratkoztak be, de hogy sokan, az kitünik onnan, hogy a jezsuiták évnegyedes jelentéseikben mindig panaszkodtak a helyszűke miatt. Bizonyára nem tették volna, ha nem akad sok jelentkező. Keresték őket, mert lelkük, szellemük legjavát adták. Kár, hogy az áldatlan viszonyok miatt nem bírtak megmaradni s így történetük első szaka hazánkban csak a szép és lendületes megindulást jelenthette.

8. A kollégium felosztása.

A konstituciók értelmében igen súlyos okoknak kell közrejátszani, hogy a jezsuiták egyszer már elfoglalt állomásukat elhagyhassák. S míg ezek elbírálása a generális hatáskörébe tartozik, addig a végleges döntés kizárólag az egyetemes káptalant illeti meg.

A nagyszombati kollégium, az első évet leszámítva, mindig nehézségekkel küzdött. Ezeket eleinte a kezdet múló jelenségeinek tekintették s azért türelemmel viselték el. Buzgón végezték kötelességüket a hitélet és a tanítás terén, remélvén a jobb idők bekövetkezését. Ez azonban egyre késett. Végre is, mikor látták, hogy a nehézségekkel sehogy sem tudnak megbirkózni s ezek már működési körüket is veszélyeztetik, elkedvetlenedtek.

Kedvezőtlen nyomokat hagyott maga után Seidel ismeretes összetűzése is. Igaz, hogy az érsek ezt egészen

elfeledte, de nem így a káptalan. Szívében megmaradt a tövis. S ennek, mint Dobronoki említi, adott alkalommal Telegdi kanonok elég kellemetlen kifejezést adott.[1] Emiatt azonban még nem kellett volna házuknak feloszlania. S ez nem is történt volna meg, ha tárgyi nehézségek nem járultak volna hozzá.

Az anyagi gondok ugyanis erősen döngették a házuk ajtaját. Látszatra nézve gazdagon voltak dotálva, de ez csak papirosgazdagság volt, mert birtokaik a zavaros politikai viszonyok miatt nagyon keveset jövedelmeztek. Voltak belső és külső bajok. A széplaki apátságnak még a multból visszamaradt gazdatisztje kicsiben hasonlított ama főurakhoz, kik kényük-kedvük szerint foglalgatták el az egyházi birtokokat. Ő is mindenből a javát magának tartotta meg, az apátság jobbágyaitól illetéktelen szolgálatokat és adókat szedetett a saját számára és hallatlanul zsarolta őket. Visszaélései már odáig fajultak, hogy a szegény cselédek feljelentették P. Pereznek. A rektor, miután meggyőződött, hogy a vádak tényleg helytállók, elbocsátotta álnok sáfárát, helyébe lelkiismeretesebbet állított oda s a birtokokat szigorúbb rendi felügyelet alá helyezte.[2] Ettől kezdve az egyik rendtag volt megbízva a jószágigazgatással.

Itt tehát segítve volt. De nehezebben boldogultak a külellenséggel. Ezek, mint ismeretes, az idők elég különös szokását követve egyszerűen a jezsuitabirtokokból is annyit csatoltak a magukéhoz, amennyit bírtak. Ferdinánd ugyan megvédte az atyákat ezek ellen, de utána Miksa uralma alatt megváltozott a helyzet. Szíve tele volt itatva a prot. ideológiával, így hát a katholikusok hiába fordultak hozzá panaszaikkal. Ha meg is hallgatta őket, de nem segített rajtuk. Ennek következtében, mint

[1] Dobronoki-kézirat. Collect. Hevenes. 23. pag.
[2] Akad. Levélt. Epist. ad. Generalem. 1565 jan. 11.

Dobronoki állítja, nemcsak az ausztriai, magyar, cseh stb. jezsuitaházak jutottak válságba, hanem általában a kath. egyház helyzete is nagyon meggyengült. Ezzel ellentétben a lutheránusok és kálvinisták, számítva Miksa jóindulatára, minden téren hihetetlen mértékben törtek előre.[1] Velük szemben pedig a katholikusok vissza szorultak mindenhonnan.

A királyi kincstár még lelkiismeretlenebbül foglalta el az egyházi javakat, mint azelőtt. S ami még szomorúbb, ezeket bizonyos összegek lefizetése mellett ugyancsak a protestánsoknak írta be.[2] Hogy ez meg ne történhessék a kollégium birtokaival, a jezsuiták mindjárt uralkodása kezdetén felkeresték Miksát s megkérték, hogy újból hagyja jóvá boldog emlékezetű atyjának adományait s védje meg őket minden illetéktelen támadástól. Miksa ezt meg is ígérte, de nem lett neki foganatja.[3] Épen saját vezére, Schwendi Lázár vétett ez ellen legelőször.

A János Zsigmond erdélyi fejedelem elleni háborúban (1565) ugyanis seregét Kassa vidékére vonta össze. Katonái az itt elterülő jezsuitabirtokokon oly pusztítást vittek véghez, hogy még évek mulva sem bírtak jövedelmet hozni.[4] Erre pedig a jezsuitáknak annál is nagyobb szükségük lett volna, mert az építkezés és az iskola sok pénzt nyelt el. Siralmas helyzetükben az érsekhez fordultak oltalomért, de a vigasztalásnál ő sem tudott többet nyujtani. Megígérte ugyan, hogy szól érdekükben Miksánál, de ez mit sem ért.[5] Tulajdonképen abból az 1000 frtból kellett magukat fenntartani, amit az érsek 1566-ig minden évben rendesen kiutalt nekik. De ekkor még itt is zökkenő állott be. Szulejmán ugyanis óriási

[1] Dobronoki-kézirat. Collect. Hevenes. XVI. pag. 33.
[2] U. o.
[3] U. o. 34. pag.
[4] U. o.
[5] Akad. Levélt. Epist. ad Generalem. 1566 nov. 20.

sereggel készült hazánk ellen. Csak *Szigetvár* elfoglalására 100.000 török vonult fel. Az országnak ismét minden erejét a védelemre kellett fordítania. Ez annyira igénybe vette Oláhot is, hogy még az 1000 frtot sem tudta ez évben a jezsuitáknak egészen kifizetni.[1]

De a jezsuitáknak volt még egy másik kellemetlen meglepetésben is részük s ez, úgy látszik, végleg elkeserítette őket. Mint ismeretes, Oláh megígérte, hogy végrendeletileg nekik hagyja Lancsér-vár falvait. Ezt a határozatot most megváltoztatta. Unokahugát ugyanis nőül vette *Dörsfi Ferenc* s menyasszonyi hozományul neki adta ezeket a falvakat. A jezsuitákat úgy akarta kárpótolni, hogy a Dörsfi-családot évi járulékra kötelezte.[2] Ez a kötelezettség azonban olyan volt, hogy nem lehetett hatóerejében bízni, de meg annyira fájdalomdíjnak tűnt fel, hogy a jezsuiták nem is fogadták el.

Minden azt a látszatot keltette, hogy lábuk alatt végleg megingott a magyar talaj s nekik itt továbbmaradásuk nincs. Ettől kezdve évnegyedes jelentéseik tele voltak panasszal a bizonytalan jövő miatt. *Borgia szent Ferenc*, aki 1566-ban lett generális, nem szerette volna feladni a nagyszombati házat s ezért egyik bizalmas emberét, *P. Nadal Jeremost* elküldte, hogy teremtsen valami *modus vivendi*-t a magyarországi jezsuiták részére. Közvetlen tapasztalata alapján ő is meggyőződött, hogy a birtokoknak az akkori viszonyok közt nem volt sok értelme. Azt tanácsolta tehát Oláhnak, hogy a bényi prépostságot vegye át ő, a széplaki apátságot az egri püspök, a nagyszombati kollégiumnak pedig fizessenek megfelelő évi járulékot.[3]

Ez a tárgyalás nem maradt titokban. A polgárság megsejtette, hogy itt a jezsuiták létkérdéséről van szó

[1] Dobronoki-kézirat. U. o. 35. pag.
[2] Dobronoki-kézirat. 35. pag.
[3] Akad. Levélt. Epist. ad Generalem. 1566 nov. 4. és 1567 ápr. 1.

s mindent megígért, csakhogy ottmarasztalhassa az atyákat.[1] Ez azonban csak olyan pium desiderium volt, melyre építeni nem lehetett. Nadal terve pedig nem vált valóra.

A jezsuiták a legteljesebb bizonytalanságban éltek, míg itt létüket meg nem pecsételte egy nagy szerencsétlenség. 1567 április havában ugyanis Maggio osztrák provinciális épen Nagyszombatba indult, hogy még egy utolsó kísérletet tegyen a kollégium megmentése érdekében. Ezzel azonban elkésett, mert ép aznap érkezett meg, midőn tűz ütött ki a városban, mely elhamvasztott 150 házat. A tűz martalékául esett a már tető alá húzott kollégium, templom két tornyával s harangjaival együtt. Emberéletben nem esett nagyobb kár, csupán *György* nevű jezsuita, akit Dobronoki *P. Tőrössel* azonosít,[2] sebesült meg, amikor az égő kollégium egyik ablakából kiugrott, hogy megmeneküljön.

A tűzvész az ottmaradás további útját egészen elzárta. *S Forsler* bécsi rektor fájdalmas szívvel írta Borgiának: félelem és reménykedés közt élünk. Ez (t. i. a nagyszombati) a kollégium mindig nagy nehézségekkel küzdött. S most, amikor talán fejlődésnek indulhatott volna, előállt az ezerfortélyú sátán, hogy minden jó törekvésünket meghiúsítsa.[3]

Maggiónak nem is maradt hátra más feladata, minthogy megtegye jelentését Rómába a szomorú végről. A nagyszombatiak szintén a ház megszüntetését kérték. Minthogy ebben a generális nem határozhatott, be kellett várni a nyárra összehívott III. egyetemes rendi gyűlést, hogy kimondja a végső döntést. Minden jel amellett szólt, hogy a nagyszombati kollégium jövője még küz-

[1] U. o. 1567 ápr. 2.
[2] Dobronoki-kézirat. U. o. 29. pag.
[3] Akad. Levélt. Epist. ad. Generalem. 1567 ápr. 16.

delmesebb lesz, mint volt multja, azért feloszlatását kimondotta, a jövőt pedig Istenre bízta.[1]

A rendeletet Maggio hozta meg Rómából. Közölte Oláh érsekkel, aki fájdalmas érzéssel vette tudomásul, hogy egyik kedvenc alkotásának a történelmi idők mostohasága folytán romba kellett dőlnie. A feloszlatást az uralkodóval is kellett közölni, aki szívesen adta hozzájárulását. Most már csak az ingó és ingatlan vagyon hivatalos átadása volt hátra.

Mindez Maggió jelenlétében történt meg. Nem tudni mi okból, Nagyszombatba hagyták Ferdinándtól származó összes kiváltságos leveleiket. Ezek ismeretlen módon *Listius János* birtokába kerültek, aki rokonságban volt Oláh érsekkel s a családtól csak 1634-ben sikerült ismét visszaszerezniök.[2] A szemináriumé lett a bényi és a széplaki birtok, ugyancsak a Horváth-családtól megvett villa és telek egyik része, míg a másik visszaszármazott az eredeti tulajdonosok birtokába. A tűzvésztől eléggé megrongált kollégium telkével együtt a város hallgatólagos beleegyezésével s a jezsuiták tiltakozása hiányában Telegdi Miklós kanonoké lett. Ő befejezte a még hátralevő építkezést s a kész házat halála után rokonainak hagyta. Később *Telegdi János* kalocsai érseké lett s csak 1637-ben került ismét a jezsuiták birtokába.[3]

A megmentett ingóságból, az általuk szerzett könyvtárt és templomi felszerelést Bécsbe vitték s a kollégiumba helyezték el azzal a céllal, hogyha majd kedvezőbb viszonyok közt sikerül nekik ismét kollégiumot alapítaniok Magyarországon, azok visszakerülnek. Egyéb házi felszereléseket pedig Nagyszombat szegényei közt osztották szét.[4] Szeptember közepére mindezzel készen

[1] Velics László i. m. I. t. 64. l.
[2] Dobronoki-kézirat. U. o. 30. pag.
[3] U. o. pag. 31.
[4] U. o.

voltak s mint egyik jelentésük mondja: *postea dissolutum est collegium die 15. sept. 1567.*[1]

A társak hamarosan elszéledtek Nagyszombatból s a város polgársága könnyek közt vett tőlük búcsút. Legjobban sajnálta őket Oláh érsek. Öregember volt már s így reményét is elvesztette, hogy megérje még azt a jobb kort, melyben visszatelepítheti őket. A következő évben, 1568 január 14-én el is költözött az élők sorából.

A magyar katholicizmust megdöbbentette ez a nem várt fordulat. De Nagyszombat után mégis a pozsonyiakat bántotta legjobban a jezsuiták távozása. Féltek, hogy most már az ő kedvenc páteruknak is mennie kell. Erre annál alaposabb volt a gyanújuk, mert Seidelt még az év elején el akarta helyezni Maggio, mivel az átutazó páterek jelentéséből azt vette észre, hogy szerzetesi életére rossz hatással van az egyedüllét. A dolog azonban egyideig csak elhuzódott, de amikor a nagyszombati házat tovább fenntartani nem lehetett, ragaszkodott Seidel eljöveteléhez is. A pozsonyiak mindent elkövettek, hogy megtarthassák őt. Eljártak még Miksa császárnál és *Biglia Menyhért* bécsi nunciusnál is. Biglia szerette volna mindkét fél megelégedésére elintézni a kérdést, de Maggio nem engedett eredeti álláspontjából. Kifejtette a nuncius előtt, hogy Seidel pozsonyi egyedülléte ártalmas a társaságra s egyenesen az institutumok ellen szól. Azt elismerte, hogy az uralkodó akarata ellen nehéz cselekedni, de ez esetben azt ajánlotta, hogy Seidel, ha már nem akarja magát alávetni a társaság szabályainak, kérje a Szentszéktől fogadalma alóli felmentését.[2]

Maggio tehát nem engedett, Seidel pedig nem ment el.

[1] Akad. Levélt. Epist. ad Generalem. 1567 szept. 15.
[2] Akad. Levélt. Epist. ad Generalem. 1567 máj. 11.

Igy huzódott az ügy két esztendeig. Ekkor 1569 október 22-én Miksa egy leiratot intézett a pozsonyiakhoz, melyben megengedte Seidel további ott maradását.[1] Ez persze a társaságból való kiválását jelentette s ő inkább ezt választotta, mint a visszatérést.[2]

Vele az utolsó jezsuita is megszűnt működni Magyarországon s 17 esztendőnek kellett elmulni, hogy *Draskovich György* kalocsai bíborosérsek fáradozása folytán újból megtelepedhettek első székhelyükön, Nagyszombatban.

[1] U. o. 1569. okt. 25.

[2] Velics Socherus nyomán 1567-re teszi Seidelnek a társaságtól való megválását. Ez azonban téves. Mint a fentiekből kitűnik, ő 1569-ben szűnt meg a társaság tagja lenni. V. ö. Velics László i. m. I. f. 62. l.

II. RÉSZ.

A fejedelemségi jezsuiták.

9. Az erdélyi katholicizmus a jezsuiták előtt.

A NAGYSZOMBATI jezsuiták működésének a híre eljutott Királyhágón túlra, Erdélybe is. A kath. egyház fája itt szintén száraz galyakkal s elsárgult levelekkel siratta hajdani virágzásának zöldlombozatú nyarát. Vele szemben pedig a protestantizmus egészen kiterebélyesedett, magába szívta az éltető levegőt s hatalmas árnyékával még a napsugarakat is elfödte a katholicizmus elől. El kellett tehát fonnyadnia, bár fonnyadásában is az életösztön erejével kapaszkodott fennmaradásának létfeltételei után. A kath. lelkekben felsírt a vágy, hogy jöjjenek el hozzájuk is a jezsuiták s legyenek olyan kertészeik, mint voltak a nagyszombatiaknak.

A kath. egyház hanyatlásának s a protestantizmus megerősödésének Erdélyben is ugyanazok voltak a tünetei, mint az anyaországban. A humanizmus itt is sokakat kiszakított a hagyományos multból s ellenállhatatlan erővel hajtott a lelki újszerűség felé. Voltak, akik meggyőződésből csatlakoztak a reformációhoz, mivel azt hitték, hogy az egyház elvesztette a kapcsolatot a haladással, intézményei korszerűtlenné váltak s nem ágyazhatók be a humanizmus «egyedül üdvözítő» gondolatvilágába. De nem ezek alkották az aposztaták veszedelmesebb részét. Kis csoport voltak s bizonyos tekintetben még tiszteletreméltók is, mivel meggyőződésüket követték, habár ez alapvetésében volt is téves.

Nagyobb volt azok száma, akik kicsinyes önérdekből hajtották a maguk malmára a reformáció vizeit. Az egyház dogmatikus és morális rendszerének jó vagy rossz volta nem igen érdekelte őket, de annál inkább vagyona és a maguk érvényesülése. S erre Erdélyben is kitünő alkalmat nyujtott *Ferdinánd* és *János* király versengése. Az ilyenek tehát hol az egyikhez, hol a másikhoz csatlakoztak, de rendszerint oda, hol dúsabb eredmény kecsegtette hűségüket és szolgálatukat.

A politikai pálfordulások így éreztették hullámverő hatásukat a hitélet terén. A vallási villongás 1436 óta Mohács idejéig ismeretlen volt Erdély földjén. A lakosság háromnegyedrészben katholikus volt, míg egynegyede a román és szerb görög-kereszténységhez tartozott. E két felekezet a legszebb egyetértésben élt egymás mellett s belső tevékenységgel iparkodott magát erősíteni.

A katholikusok három püspökség kormányzása alatt éltek. Legnagyobb volt a *gyulafehérvári*, mely a tulajdonképeni Erdélyen kívül magába foglalta még *Szilágy* és *Szatmármegyét* is. Területén működött az esztergomi érsek joghatósága alá tartozó *szebeni és brassói dékánság is*. A periferiális részek a *váradi* és a *csanádi* püspökök főhatósága alá tartoztak. Az előbbié volt *Bihar és Békés megye*, továbbá *Zaránd* egy része. Az utóbbi egészen a Dunáig nyúlt le s *hat vármegye* katholikusságát kormányozta.[1]

A püspöki székhelyeken működtek a káptalanok, míg a nevezetesebb helyeken az egyes szerzetesrendek telepedtek meg. Különösen a *franciskánusoknak* és *dominikánusoknak* voltak nagyszámú kolostoraik. Az előbbieknek Lippán, Szászvárosban, Nagyszebenben, Besztercén, Mezőtelegden, Nagyváradon, Szatmáron, Csíksomlyón, Marosvásárhelyen, Felfaluban, Brassón, Fehéregyházán, Száz-

[1] Bagossy-Balázs stb.: Az erdélyi katholicizmus multja és jelene. 31. l.

medgyesen, Tövisen, Vajdahunyadon, Karánsebesben, Csanádon, Borosjenőn, Szalárdon, Kolozsvárott, Kusalyon, Nagybányán és Aranyosmedgyesen voltak székházaik; az utóbbiak főleg a szászok lakta vidéken telepedtek meg, mint Brassó, Nagyszeben, Segesvár, Szászsebes, Alvinc, Beszterce, Szatmárnémeti, de volt kolostoruk Kolozsvár, Gyulafehérvár, Udvarhely és Nagyvárad városaiban is.[1] Mellettük működtek, bár kisebb számban, még a *pálosok* és az *ágostonrendű remeték* is. A női szerzetesrendek közül a *franciskánák és a dominikánák* terjedtek el.

A kath. egyház tehát hatalmas szervezettel lombozta be Erdély földjét. Anyagi és szellemi ereje, papjainak és szerzeteseinek nagy száma lehetővé tette a hitélet szép kivirágzását. Amit azonban a békés idők alkottak, azt a Mohács után következők mind halomra döntötték. A reformáció ellenséges szemmel nézett a kath. egyházra s legyengítése által iparkodott magát megerősíteni. S ezen a téren nem ismert kíméletet. Harcvonalának első soraiba a főurakat állította s az áldatlan politikum az egyik győzelem után a másikat arattatta le vele.

A kath. egyház pusztulásának jóformán minden egyes fázisa összeesik egy-egy szerencsétlen politikai dátummal. 1526., 1541., 1551., 1556. és 1565. évek olyan határkövek, melyeknél egyre mélyebben zuhant le. Mindjárt a mohácsi csatatéren odaveszett *Perényi Ferenc* váradi és *Csobolyi Ferenc* csanádi püspök. S ki tudja, vajjon nem ez a sors érte volna-e *Gosztonyi János* gyulafehérvári püspököt is, ha Zápolya seregével le nem késik? De azután az ő élete sem lett szerencsésebb. Amikor ugyanis a nemzet egy része Zápolyát királlyá választotta, ő, mint az özvegy Mária királyné kancellárja, a Habsburgok mellett tartott ki és emiatt összekülönbö-

[1] U. o. 33—34. l.

zött a Zápolya-pártiakkal. Egyik politikai vitája alkalmával (1527 okt.) a párt két embere, *Bodó Ferenc* és *Dóczi János* neki támadtak s annyira elverték, hogy ennek következtében meg is halt.[1]

Elárvult tehát a három egyházmegye és pedig abban az időben, amikor a kormányosokra legnagyobb szükség lett volna. Ettől kezdve a püspöki javadalmak nem az egyházi, hanem a katonai és politikai érdemek jutalmazására szolgáltak. János király a váradi püspökséget egyik hadvezérének, *Czibak Imrének* adta, míg Csanádot *Germán János* kapta meg. Gosztonyinak egyszerre két utódja is lett. Az egyiket *Statileo János* személyében ugyancsak János nevezte ki, a másikat, *Gerendi Miklós* kincstartót pedig Ferdinánd. Kath. szempontból egyik sem jelentett nyereséget. Statileo ugyanis állandóan követségi minőségben utazgatott, Gerendi pedig csak addig maradhatott Gyulafehérvárott, míg azt János vajdája, Báthori István el nem foglalta. A versengő királyok csatájában 1529 május 22-én Földvárnál elesett Germán János is, Czibak Imrét pedig Gritti ölette meg 1534 augusztus 11-én Felméren.[2]

Ezek a körülmények rendkívül kedvezőleg befolyásolták a lutheranizmus terjedését. Elsősorban a szászok között honosodott meg. Annál is szívesebben karolták fel, mivel német vallásnak tekintették. A kath. egyháztól egészen elfordultak s amit eddig szentnek tartottak, azt most ócsárolták. Kíméletlenül bántak el eddigi lelkipásztoraikkal, a domonkosokkal is. Kolostoraikból kiázték őket s azokat lefoglalták. E tekintetben teljesen a magyarországi főurak nyomdokain haladtak. Igy tett pl. *Batthyány Orbán, Dóczi János, Patóczi Ferenc, Kendi Ferenc és Ecsed vidékének ura, Báthori András.* Ez utóbbi familiárisait és jobbágyait küldte

[1] U. o. 35. l. [2] U. o. 36. l.

a kath. templomokba, kik ott a sekrestyéket és az oltárokat feltörték, a szentostyákat a földre tiporták, az értékes edényeket, kelyheket, kereszteket elrabolták s a kezükbe kerülő apácákat és papokat megkínozták.[1] Ez utóbbiak, ha kitartottak kath. elveik mellett, másutt is hasonló elbánásban részesültek s nem volt, ki megoltalmazza őket. Emberileg tehát megérthető, ha közülük sokan megtántorodtak s inkább az új vallást választották, *mint az üldöztetést.* A protestantizmus prédikátorai, főleg az első időszakban, leginkább a régi hit papjai közül kerültek ki. Katholikus pap volt *Sztárai Mihály, Dévai Biró Mátyás, Kopácsi István, Szegedi Kiss István, Kálmáncsehi Sánta Márton, Dávid Ferenc stb.*

A helyzet fokról-fokra rosszabbodott. Nem hozott lényeges javulást *Fráter György* váradi püspöksége sem. Erdély politikai egységét nagyszerűen meg tudta alkotni, de az egyház további bomlását ő sem bírta megakadályozni. A főurak egyre nagyobb számban csatlakoztak az új hithez s természetesen magukkal kényszerítették dominiumaik jobbágyságát is. Buda elfoglalása (1541) után már teljesen nyilt sisakkal álltak szemben a kath. egyházzal. Hatalmukra nézve jellemző, hogy Statileo halála (1542) után nem engedték betölteni a gyulafehérvári püspöki széket sem. A palotát felajánlották Izabella királyné lakásául, *Zilah és Tasnád* városok kivételével az összes püspökségi birtokokat és javakat pedig eltartására. Az említett két városra pedig Drágfi Gáspár tette rá a kezét.[2]

Medgyesi Ferenc püspöki helytartó hiába tiltakozott e törvénytelen eljárás ellen, nem lett neki foganatja. Egészen tehetetlenül állott s nem birt megbirkózni azzal a sodró árral, mely elnyeléssel fenyegette az erdélyi

[1] Szekfű Gyula i. m. 273. l.
[2] Bagossy-Balázs stb. i. m. 37. l.

katholicizmust. A hatalmas Drágfi aposztáziába késztette birtokainak összes papjait. Külön evangélikus egyházkerületet hasított ki a *Szatmár és Közép-Szolnok megye* kath. plébániáiból. Követésre talált ez a brassói dékánságban is. Ennek németajkú papjait *Honterus* szakította el s 1542 októberében megszerveztette velük az evangélikus felekezetet. Megtették ezt a szebeni papok is. Az esztergomi érsek oly távol volt tőlük, hogy fenyítésétől nem kellett tartaniok, Medgyesitől meg nem féltek, hiszen a főurak egyenesen pártolták eljárásukat.

Közben egy politikai összekülönbözés megnyitotta az utat a reformátusoknak is. Fráter György ugyanis a török 1541. évi cselvetése (Buda elfoglalása) miatt azon volt, hogy végrehajtja a *nagyváradi béke* (1538) ama pontját, mely kimondotta a keleti részek egyesítését Ferdinánd uralma alatt az anyaországgal. Ezt azonban *Petrovics Péter*, János Zsigmond gyámja ellenezte, aki Erdélyt a török protektorátusa alatt János Zsigmondnak szerette volna megtartani. Az ellentétes álláspontok között a kardnak kellett döntenie. A reformátusok Petrovics mellé álltak, mivel tudták, hogy Ferdinánd és Fráter György nem tűri őket. A harci szerencse azonban Fráter Györgynek kedvezett s Petrovicsnak és Izabellának el kellett hagyni (1550) Erdélyt.

A katholikusok így pillanatnyilag erőhöz jutottak s ezt kihasználva, Fráter György ki is neveztette *Barlabási Jánost* csanádi püspöknek s úgy volt, hogy Medgyesi is megkapja a gyulafehérvári püspökséget. De ekkor a bizalmatlanság és szűklátókörűség Alvincen meggyilkoltatta a nagyeszű barátot. (1551 dec. 17.) Nem várt halála újból megnyitotta a két prot. felekezet érvényesülésének a sorompóját, míg a katholikusok elől elzárta az eddig nyitva tartott keskeny utakat is. Osztályrészük megint csak az üldözés lett. *Kolozsvárról, Vajdahunyadról, Besztercéről, Segesvárról és Nagybányáról* elűzték a

szerzeteseket, kolostoraikat pedig lefoglalták.[1] 1554-ben gyilok által pusztult el Medgyesi is kolozsmonostori házában. Ilyen körülmények közt hiába nevezte ki (1553) Ferdinánd *Bornemisza Pált* erdélyi püspöknek, székét sohasem foglalhatta el, kenyere a számüzetés lett.

Ellenben 1556-ban visszatért Izabellával Petrovics s minden erejével azon dolgozott, hogy a katholicizmust teljesen megsemmisítse. Nagy része volt, hogy a *Báthori-, Kereszturi-, Toldi- és Telegdi*-családok egyes ágainak a kivételével az összes főurak protestánssá lettek. Tűrte, hogy a katholikusokat még jobban üldözték, mint eddig. A csíksomlyói barátokon kívül az összes szerzeteseket kiutasították Erdélyből, javaikat pedig lefoglalták.[2]

A térítés is nagyobb iramban folyt. Erdélyt valósággal ellepték a prédikátorok. Itt működtek a már említetteken kívül *Sylvester János, Heltai Gáspár, Melius Péter, Szegedi Gergely, Czeglédi György, Károlyi Péter, Batizi András, Sibolti Demeter.* Ezek voltak a nevezetesebbek. De sokan voltak még, kiknek tudása nem ütötte meg ezek mértékét, de mint egyik kánonjuk mondja : felszentelték őket, mivel sok az aratás és kevés az arató. S mivel nem mindnyájan lehetnek jó deákok és félelmes helyek is vannak, ezért a felszentelendő prédikátornak elégséges, ha erkölcsében, magaviseletében jó s tudja a magyar írást, értse a kereszténységnek a fundamentumát s olvassa a magyar bibliát.[3]

Ezek földesuraik védelme alatt egész vidékeket jártak be s áttérítették a kath. papjaitól elhagyott s uraiktól kényszerített köznépet az új vallásra. Szolgálatukba szegődtették a sajtót is, miáltal nagy lendületet nyert munkájuk. Szorgalmasan irogatták az ájtatos és vigasztaló könyvecskéket, posztillákat, katekizmusokat, to-

[1] U. o. 38. l.
[2] U. o.
[3] Szekfű Gyula i. m. 274. l.

vábbá a biblia lefordításával s prédikációk kiadásaival igyekeztek mélyíteni a protestáns lelkületet. A földesurak mindenben a kezükre jártak, sőt még a nagyasszonyok is segítették őket. Udvaraik nevelőintézetei lettek a nemesi leányoknak. Itt sajátították el nemcsak a háziasságot, hanem lelkük is átformálódott az új tanok szerint. Férjhezmenve azután egy újabb körben rájuk várt az a szerep, amit eddig úrnőjük töltött be. Míg tehát a főurak a nemesi apródokat, addig feleségeik a leányokat, a prédikátorok pedig a szélesebb népréteget térítgették.

Ebben a munkában kisebb szüneteket csak egy-egy politikai zökkenés vagy a két új felekezet egymásközti versengése hozott. Ilyen alkalommal kissé szabadabb levegőhöz jutottak a katholikusok. A reformátusok remélték, hogy Petrovics visszajövetelével egész Erdély csatlakozik a kálvini tanokhoz. Nem egészen így történt. Az 1557. évi tordai országgyűlésen ugyanis Izabellát önállósági törekvésében csak az evangélikus szászok s a katholikus székelyek támogatták. Ellenben a reformátusok továbbra is Petrovics kormányzóságának a megmaradását tartották szükségesnek. A két párt között Izabelláé győzött. Ezért hálából megadta a katholikusoknak is a vallásszabadságot oly formán, hogy mindenki azt a hitet tarthatja, amelyiket akarja, de az új hit követői (az evangélikusok) a régi vallást ne csúfolják és annak követőit ne bántsák.[1] Ennek következtében a katholikusok Váradon visszakaptak két kolostort, a gyulafehérvári kanonokok megmaradhattak házaikban s a székesegyházban végezhették az istentiszteletet.[2]

Még ugyanezen év novemberében meghalt Petrovics, ami az evangélikusokat még bátrabbá tette. Hogy vallási hegemóniájukat biztosíthassák, az 1558. évi tordai

[1] Szilágyi Sándor: Erd. országgy. eml. II. 21. l.
[2] Bagossy-Balázs stb. i. m. 39. l.

országgyűlésen kimondták a kálvini felekezet eltörlését. Minthogy Őfelsége — így szól a határozatuk — már megengedé, hogy szabad legyen akár a pápista, akár a lutherana vallást követni, erre most is megadja az engedélyt. De a *sakramentariusok* felekezete — így nevezték a kálvinistákat — eltiltatik s a wittembergi egyháznak Melanchton sajátkezű iratában kifejtett ítélete szerint *eltörlendőnek* véleményeztetik.[1]

A katholikusokra mintha ettől kezdve jobb napok virradtak volna. Izabella kinevezte a Báthori-család egyik tagját, *Andrást*, udvarmesterévé, ennek öccsét, *Istvánt*, pedig serege vezérévé s Várad kormányzójává. Ez utóbbi buzgó fia volt az egyháznak s így reményt nyujtott, hogy sanyarú sorsán, amennyire tőle telik, segít. Tényleg alig,hogy bevonult Váradra, visszahivatta a domonkos- és ferences szerzeteseket, megengedte a kath. istentisztelet végzését. Minden jel arra mutatott, hogy a kath. restauráció kiindulási pontja Várad lesz, megkezdője pedig a város kapitánya.

A kath. főúrnak azonban ellensége támadt *Csáki Mihály* kancellár és *Blandrata György* udvari orvos személyében. Az előbbi ízig-vérig humanista volt s vallásvilágát Cicero és Seneca pogány bölcselete táplálta. Az utóbbi pedig az unitárizmusnak volt a híve. Amikor Izabella 1559-ben meghalt, János Zsigmond egészen az ő hatásuk alá került. Az ő törekvésük pedig az volt, hogy védencüket nyiltan is elszakítsák a kath. egyháztól. Ez 1563-ban sikerült is. A két Báthori épen vadászaton volt s ezt a kedvező alkalmat felhasználván, elvitték őt *Alexius Dénes* evangélikus főprédikátorhoz s előtte letetették vele az *ágostai confessiót.*

Blandrata ezzel megtette az első lépést kitűzött céljához, mely nem volt más, mint az unitárius vallás meg-

[1] Szilágyi Sándor i. m. II. 32. l.

honosítása. Evégből arra törekedett, hogy Erdély vallásvilágát minél jobban felaprózza. A fejedelem mindenben hallgatott rá. Az ő műve volt az a rendelkezés is, hogy a hitviták a jövőben az egyik fejedelmi tanácsos elnöklete alatt folytak le. Neki köszönhették a reformátusok, hogy az 1563. évi tordai országgyűlésen visszakapták vallásszabadságukat.[1] Mindezek lépcsőfokok voltak a végcélhoz. Ebben csak Báthori István akadályozta, de egyelőre tőle is megszabadult. 1564-ben ugyanis kiütött a háború Miksa és János Zsigmond között s így hadba szállt. Csakhamar elfoglalta *Szatmárt és Nagybányát*, továbbá a *tokaji* és az *ecsedi várakat*. De 1565-ben Schwendi Lázár vette kezébe Miksa seregének a vezérletét s ekkor a harci szerencse is megfordult. János Zsigmond annyira megijedt, hogy hajlandónak mutatkozott a békére. Megkötésével Báthori Istvánt bízta meg. De alig kezdte meg bécsi tárgyalásait, hazaérkezett Konstantinápolyból *Békés Gáspár*, a fejedelem követe, telve újabb reményekkel s a szultán nagy igéreteivel. Ez annyira felbátorította János Zsigmondot, hogy rögtön pótutasításokat küldött Báthori István után. Emiatt Miksa megharagudott a fejedelemre, a béketárgyalásokat megszakította, követét pedig két és fél esztendeig fogva tartotta.

Báthori fogságával a legsúlyosabb csapás érte a katholikusokat. Elvesztették legfőbb pártfogójukat s nem volt, ki védje őket a támadások ellen. Blandrata is szabadabban mozoghatott most. A számító idegen most már arra is rávette urát, hogy az evangélikusokat is hagyja el s térjen át a ref. vallásra. Megnyerte magának *Dávid Ferencet* is, akit szintén újabb hittagadásra birt. Jutalmul megszerezte neki az udvari papi tisztséget s megtétette a reformátusok szuperintendensévé. Ez utóbbiak oly

[1] Szilágyi Sándor i. m. II. 218. l.

biztonságban érezték magukat, hogy félelem nélkül támadtak a gyulafehérvári székesegyházra s onnan a szentképeket és az oltárokat kihányták, a papokat pedig a városból kiűzték.[1] Ezzel kimutatták, hogy a katholikusokat nem akarják megtűrni körükben. János Zsigmond arra is kapható volt, hogy intézményesen eltörölje őket. Ezt a szomorú feladatot az 1566. évi országgyűlés végezte el, hol már teljesen a hitújítók voltak többségben. A fejedelemmel törvényerőre emeltették azon határozatukat, hogy az afféle egyházirenden levő személyek, kik a pápai tudományhoz és emberi szerzésekhez ragaszkodnak és abból megtérni nem akarnak, az Őfelsége birodalmából mindenünnen kiigazítassanak.[2]

A törvényt teljes ridegségében akarták alkalmazni az egyházi személyekre. Aki nem akart a két prot. felekezet valamelyikére áttérni, azt egyszerűen kiutasították. S hogy ezt még sem lehetett keresztülhajtani az egész vonalon, azt az erdélyi népnek, de elsősorban az ősi hitéhez ragaszkodó székelységnek lehet tulajdonítani. Így is érzékeny veszteségeket okozott. Egész vidékek maradtak pap nélkül, melyek népe azután önkénytelenül belehullott egy-egy odavetődő prédikátor karjaiba. Nagy lelki erőről tettek tanuságot, akik ily mostoha viszonyok közt is kitartottak kath. hitük mellett.

A hatvanas évek dereka, amint a katholicizmus alkonyát jelentette, ennek megfelelőleg a két prot. felekezet aranykorát. Mindegyik iparkodott kihasználni a maga javára János Zsigmond gyakori vallásváltoztatását. Még a katholicizmus szerencséjének tekinthető, hogy egyikben sem tudott állhatatos lenni. Jött és ment, mint egy élő üstökös s fényével azt a vallást világította meg, melyhez épen akkor tartozott. Ez pedig az elhagyott

[1] Bagossy Balázs stb. i. m. 42. l.
[2] Szilágyi Sándor: i. m. II. 304—305. l.

felekezet féltékenységét váltotta ki az ellen, mely vele delelőre jutott. Ez a rivalizálás némileg feledtette a katholicizmust s tompította az ellene irányuló harci kedvet.

Blandrata ösztönzésére 1568-ban a fejedelem elhagyta a reformátusokat is és az unitáriusokhoz csatlakozott. Követte őt a nagy szónoki hírben állott udvari papja, Dávid Ferenc is, akinek ez már a negyedik vallása volt. Mikor tehát Báthori István hazakerülhetett bécsi fogságából, a vallások különfélesége fogadta. Közöttük a magáé volt a leglombja-vesztettebb. Híveinek a száma alaposan megfogyott. Még legtöbben *Székelyföldön* éltek. A mai *Csík megye* megmaradt katholikusnak, de *Háromszékben* és *Udvarhelymegyében* már sok volt a protestáns. A városok közül a legkatholikusabb színezete volt *Váradnak, Kolozsvárnak, Gyulafehérvárnak és Karánsebesnek,* kisebb mértékben *Tordának és Marosvásárhelynek.* A Báthori birtokokon, főleg *Szilágysomlyón* és vidékén nem érte megrövidítés a kath. egyházat. Lugos és Karánsebes vidékének nemessége is még katholikus volt.[1]

Számszerüleg körülbelül így oszlottak meg a katholikusok: Székelyföldön 40.000, Kolozsvárott 300—500, Karánsebesen 3000, Nagyváradon 2500—3000 ember, Gyulafehérvárott 300 család. E számokhoz viszonyítva mindenütt kevés volt a pap. Kolozsvárott például 1579-ben már egy asztalosmester szokta felolvasni a vasár- és ünnepnapi evangéliumot. Nagyváradon Báthori Kristóf jóvoltából volt egy szerzetes, Szilágysomlyón is egy öreg minorita. De például egész Kraszna megyében csak három pap működött, Székelyföld kivételével pedig egyéb helyen nem is volt pap.[2]

A kath. vallás ezen gyérvonalozású térképe megdöb-

[1] Biró Vencel: A Báthoriak kora. Bagossy-Balázs stb. i. m. 47. l.
[2] U. o.

bentette Báthori István vallásos lelkét s elhatározta, hogy minden erejével megszilárdításán fog dolgozni. Hogy ezt megtehesse, buzgó és képzett papokra volt szüksége, kik bátorsággal és odaadással munkálják az egyház ügyét. Bécsi fogsága idején különösen megtetszettek neki a jezsuiták. Látta, hogy a katholicizmus bennük tisztelheti a legbuzgóbb apostolait s ezért rájuk gondolt, amikor arról volt szó, hogy az erdélyi katholicizmust is meg kell menteni. Hazajövetele után mindjárt tárgyalni kezdett *Maggio Lőrinc* osztrák provinciálissal s egyelőre családi birtokain szerette volna őket megtelepíteni.[1] A jezsuiták azonban még nem mertek jönni, félvén, hogy úgy járnak, mint egy évvel előbb (1567) Nagyszombatban. S hosszú éveknek kellett elperegni, míg Báthory István lankadatlan kitartással mégis csak bevitte őket Erdélybe.

10. Báthori István és a jezsuiták.

Báthori István bécsi fogsága idején ismerkedett meg a jezsuitákkal. Úgy szólván ők voltak egyedüli látogatói, akik vigasztalták és szórakoztatták. Különösen honfitársa, *P. Szántó István* tett rá nagy hatást. Hatéves római tartózkodásának érdekes elbeszéléseivel színt és meleget vitt az erdélyi főúr börtöncellájába. Bizalmas viszony fejlődött ki kettejük közt, mely megmaradt akkor is, midőn Báthorit a fejedelmi méltóság, majd a lengyel királyi korona *ékesítette.*[2] Bizonyára e beszélgeté-

[1] Veress Endre: Fontes Rerum Transylvanicarum. I. 78. l.

[2] Arról, hogy Báthory és Szántó ekkor találkoztak egymással először, Sachini (IV. 44. l.) és Socherus (239. l.) hallgatnak. Az olmützi kollégiumi évkönyve említi, hogy Szántó Báthorit «custordiae mandatum, in illis angustiis et necessitate maxima positum spirituali solatio juvit». (Fraknói V.: Egy magyar jezsuita a XVI. században. 7. l.). Ezzel szemben, mikor Báthori fejedelem lett, Szántó üdvözlésére így válaszolt: delectatio mihi magna fuit ... me ignotum ... honorasti. Ennek alapján Veress azt hiszi, hogy e levéllel kezdődik barátságuk.

sük hatása alatt fogamzott meg benne az a gondolat, hogy hazája katholicizmusát feltámasztja siralmas helyzetéből.

Erre megnyilt az alkalom, amikor 1571-ben erős tusa után *Békés Gáspárral* szemben elnyerte az erdélyi fejedelmi méltóságot. Egyéni és közéleti kiválóságai még a prot. és unit. rendeket is megnyerték, bár nagyon jól tudták, hogy vallásos érzelmei erősen a kath. egyházhoz fűzik s ennek érdekeit fel fogja karolni.[1]

Személye ismerős volt Rómában is. *V. Pius* (1566—1572) köszöntő brévét intézett hozzá, melyben a többek közt hálát mondott Istennek, mivel őt állította Erdély élére és sok szerencsét kívánt kormányzásához.[2] A brévét a bécsi nunciusnak kellett volna átadni, de ez nem történt meg. Miksa császár ugyanis nem engedte meg, mivel nem kedvelte Báthorit s jobban szerette volna, ha Békés került volna a fejedelmi székbe. De ez nem tartotta vissza Szántót, hogy mint a Habsburg-légkörben élő rend egyik tagja fel ne keresse üdvözlésével a fejedelmet.[3] Báthori ezt örömmel vette tudomásul. Válaszában megköszönte, hogy Szántó dicséretekkel halmozta el s kötelességeire komoly intelmekkel és jó tanácsokkal figyelmeztette. Méltó azonban — úgymond — hogy aki a baj orvosságát előírja, azt a betegnek be is adja. Miután a nagy zavarokban a kath. egyház papjai száműzettek, nincs más hátra, minthogy ő maga jöjjön Erdélybe s hivatásának és rendje

(Veress E. i. m. I. 1. l.) Ezen a nézeten van Velics is (i. m. III. f. 13. l.) Mindketten Sacchinire és Socherusra támaszkodnak s a föntebbi levélre. Azonban az első kettő gyakran elsiklik a részletek felett. Igy történhetett ez Szántó korábbi találkozásával is. De Báthori levelének sem tulajdoníthatunk oly bizonyító erőt, hogy ne az olmützi feljegyzésnek higyjunk. Különben érthetetlen volna, hogy miért kereste fel az egyszerű jezsuita üdvözlésével Báthorit, akit a Habsburgok nem szerettek, a jezsuiták pedig teljesen az ő kegyeiket élvezték.

[1] Fraknói V.: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékkel. III. k. 152. l.

[2] U. o.

[3] A levél elveszett s igy csak a válaszból lehet rá következtetni.

feladatának megfelelőleg apostolkodjék. Amint *Tamás diák*, a levél kézbesítője, élőszóval is elmondja, ő már helyet is biztosított Somlyón a jezsuiták részére. Ebben az ügyben írt már Maggiónak is s reméli, hogy ő sem utasítja vissza kérését.[1]

A provinciális meg is kapta Báthori levelét[2] s nyomban válaszolt rá. Sajnálattal emlékezett meg az egykor oly virágzó kath. egyház pusztulásáról, de reményének adott kifejezést, hogy Báthori s a hozzá hasonló főurak újból felvirágoztatják azt. Jól esett olvasnia, hogy oly kedvező véleménnyel van a társaság felől s szívesen fogadná tagjait Erdélybe. Sajnos azonban, még nem mehet senki, mivel Szántó atya a többivel együtt annyira el van foglalva, hogy nem lehet őket nélkülözni.[3]

Báthori nem nagyon örülhetett e válasznak, mivel alig nyujtott valami támpontot a jövetelre nézve. Neki pedig lelkes papokra volt mielőbb szüksége, hogy a nép hitéletét fellendítsék. Kedvét azonban nem vette el. Ellenkezőleg csak fokozta s ezért most más oldalról nyult a kérdés megoldásához. Szorosabbra fűzte magához Szántó barátságát s az ő segítségével iparkodott eredményhez jutni. Erre vonatkozólag volt még egy másik kedvező jel is. Maggio ugyanis a neki szóló levelet elküldte a pápának, aki 1572 jan. 23-án kelt válaszában nagy lelki örömének adott kifejezést, hogy a fejedelem rengeteg gondjai között még arra is szakít magának időt, hogy az egyház elveszett juhainak a visszaterelésével is foglalkozzék. Buzdította, hogy haladjon tovább is a megkezdett úton s ő imáival kéri Istent, hogy nemes tervei sikerüljenek.[4]

A fejedelemnek jól esett ez a pápai elismerés s igyekezett azt meghálálni. Neki köszönhető, hogy a rendek már

[1] Veress E. i. m. I. 2. l. [2] Lásd u. o. 3—9. l.
[3] A M. Tud. Akad. Tört. Bizotts. Szittyay-féle gyüjtm. Epist. ad Gen. 1571. dec. 30.
[4] Veress E. i. m. I. 5. l.

az 1572. évi tordai országgyűlésen kimondották, hogy vallása miatt senkit sem szabad bántalmazni, de a további innovátorokat sem lehet tűrni, hanem meg kell őket büntetni.[1] Ugyancsak az ő érdeme volt az is, hogy a száműzött kath. papok és szerzetesek visszatérhettek. Leveleivel kereste fel a magyarországi püspököket s kérte őket, hogy küldjenek Erdélybe papokat. Ezek folytán méltán mondhatta követe a szentatyának: István fejedelemnek nyájasságával, jó szívével s rendes erkölcseivel sikerült az egyház viharoktól hányt-vetett hajóját az elmerüléstől megmenteni.[2]

De ezzel korántsem elégedett meg. Ő fel akarta virágoztatni, ezért is sürgette állandóan a jezsuiták bejövetelét. Szándékát Maggio közölte *Nadal* generálissal is, de az időt még ő sem tartotta erre megérettnek.[3] S így Báthori nemes lelkének dicséretén kívül egyebet nem kapott. Ugyanígy járt Szántó is. Polancótól ő is azt a választ kapta, hogy egyelőre még senki sem mehet Erdélybe.[4] S Báthorinak még éveken át kellett várni, míg terve valóra válhatott. De addig is, ahogy tudott, javított egyháza szomorú helyzetén. Megszükítette a szertelenség felé hajló *Dávid Ferenc* működési körét. Megtiltotta Blandratának, hogy a Szentháromságról bármit is írjon vagy róla disputáljon. Legszívesebben száműzte volna, de tekintve fejedelmi esküjét s tartva a nép zavargásától, ezt nem merte megtenni.[5]

Közben tovább tárgyalt a jezsuitákkal. 1574 márc. 5-én Bécsbe küldte Tamás diákot, meghagyva neki, hogy keresse fel Maggiót és vegye rá, hogy legalább néhány társát küldje el Erdélybe. Váradon kész ház várja őket; az

[1] Szilágyi S. i. m. II. k. 528. l.
[2] Veress E.: Berzeviczi Márton élete. 77. l.
[3] Szittyay-féle gyüjtm. Epist. Generalium. 1572 ápr. 14.
[4] Szittyay-féle gyüjtm. 1572 nov. 29.
[5] Veress E. i. m. I. 15. l.

eretnekektől sem kell félniök, mivel a város kapitánya Kristóf bátyja s ő megvédi őket. Csupán az a fontos, hogy az elküldendők legyenek jellemes, tudós és szentéletű emberek, kik jópéldájukkal és tanításukkal hassanak a népre.[1]

Maggio épen Brünnben volt, amikor Tamás Bécsbe érkezett. A levelet azonban megmutatta Szántónak, aki azt tanácsolta neki, hogy menjen a provinciális után. Tamásnak egyébként is dolga volt Brünnben s így elutazott. Tárgyalásuk eredménye azonban most is az volt, hogy még várni kell, míg lesz nélkülözhető ember. Annyit mégis kilátásba helyezett a provinciális, hogy szent Mihály napja (szept. 29.) körül újból jelentkezzék s talán arra már tud egy-kettőt nélkülözni, akiket azután útnak bocsát. Fejedelmének pedig mondja meg, hogy írjon ismét, mert ezzel tanujelét adja állhatatosságának. Tamás ebbe meg is nyugodott. Jól van — úgymond — fejedelmem írni fog s ti a levél vétele után jöttök.[2]

Amikor Tamás megérkezett a föntebbi hírrel, Báthori épen a *székelyvásárhelyi* országgyűléssel s a török követ ügyeivel volt elfoglalva. Nem is ért rá rögtön válaszolni, hanem csak aug. 7-én. Levele telve volt hálálkodással a kapott válaszért. Nincs semmi más vágya — írta — minthogy a kath. egyház régi fényében újuljon meg országában. Ehhez okvetlenül szüksége van tudományban, erkölcsiségben és életszentségben egyaránt kiváló papokra, akiknek eddig híjával volt. Arra kérte tehát a provinciálist, hogyha megmaradt régi szándéka mellett, küldjön hozzá négy képzett és buzgó életű jezsuitát, de köztük legyen okvetlenül Szántó is. Váradra telepíti őket, ahol már vár rájuk kellemes otthon s megélhetésükről is gondoskodik.[3]

E levél hatása alatt tollat ragadott Szántó is és írt a generálisnak. Kérve-kérte, hogy hallgassa meg a fejedel-

[1] U. o. 12. l. [2] U. o. I. 12. l.
[3] Szittyay-féle gyüjtm. Epist. ad Gen. 1574 aug. 7.

met s küldjön néhány alkalmas, tapasztalt, a tudományokban és nyelvekben jártas rendtagot. Ha — úgymond — ilyenek vetik meg az erdélyi misszió alapját, az épület erős lesz és ellenáll az idők viszontagságainak ; míg ellenben gyenge hajtások és fiatal erők nem bírnak megbirkózni a nagy viharokkal. Szerény véleménye szerint az elküldendők közt okvetlenül legyen két-három magyar, ugyanannyi olasz vagy spanyol, mert a magyar természet ezekével egyezik meg legjobban. A jezsuitáknak így oly nagy hírük lesz, hogy messze földről is elküldik hozzájuk a szülők gyermekeiket, a katholikusok épen úgy, mint a protestánsok.

S hogy szavainak annál nagyobb nyomatékot adjon, kitért a magyar lélek ismertetésére is. A magyar nép — úgymond — nem makacsságból vagy gonoszságból pártolt a tévelyhez, hanem papjainak hiánya miatt. Vitákba vonva könnyen meggyőzhető s az igaz egyházba visszavezethető.

A jezsuiták Erdélybe jövetelének sok előnye van. Így mindjárt megnyilik számukra az út a szomszédos országokba is. Erdély szép és gazdag fejedelemség. Urának erős a katonasága, védettek a városai. Méltó tehát, hogy a páterek gondjaikba vegyék ezt az elhagyott földet és elfeledett népet. Levele végén már egészen nekitüzesedik s hivatkozik az elveszett lelkekre, a társaság céljaira s úgy kéri a generálist, engedje meg, hogy életüket Erdélynek szentelhessék. Tudja, hogy a török miatt veszedelemben forog életük, de — úgymond — aki szereti életét e földön, elveszti lelkét a túlvilágon. Azt is tudja, hogy tengernyi fáradsággal kell majd megküzdeniök, de nem szabad feledni, hogy Krisztus Urunk ezért még nagyobb jutalmat fog adni. Mindezek után könyörög a generálisnak, hogy ne halogassa tovább ezen szerencsétlen és agyonsanyargatott ország megsegítését.[1]

[1] A levél teljes szövegét l. Veress E. i. m. I. 6—15. l.

Miközben e levelezések folytak, Rómában megalakult az ú. n. *Congregatio Rerum Germanicarum*, mely azonban nemcsak a szorosan vett németországi ügyekkel foglalkozott, hanem a szomszédos területekével is. 1574 aug. 12-diki ülésén szóba került Erdély vallásügye. Báthori jelentéseiből világos volt, hogy a püspöki széket még nem lehet ez idő szerint betölteni. A Congregatio tehát abban állapodott meg, hogy a bécsi nuncius a provinciálistól tudja meg, vajjon nem volna-e lehetséges a jezsuiták ottani megtelepítése?[1] Ilyen értelemben írt is *Como* bíboros Maggiónak, akinél épen akkor tartózkodott *Sulyok Imre*, Báthori követe, hogy igéretének a teljesítését kérje.[2] Megérkezett a generális válasza is Szántó levelére. Dicsérte bátor szándékát s nemes lelkesülését, de a döntést elhalasztotta arra az időre, amikor kezében lesz erre vonatkozólag a provinciális javaslata is.[3] Erre fel is szólította az utóbbit, megemlítvén, hogy Szántó levelét megmutatta a szentatyának, aki megelégedéssel olvasta s úgy látta, hogy Erdélyben szép tere nyilik a hittérítésnek.[4]

Maggiót tehát több oldalról is sürgették. Nehezen tudott dönteni. Még mindig élénk emlékezetében volt a nagyszombati megtelepülés szomorú sorsa s ezért félt kissé Erdélytől is. De a legnagyobb baj mégis csak az volt, hogy nem rendelkezett elég emberrel. Kénytelen-kelletlen most is csak türelemre kérte Báthorit,[5] Comónak pedig megigérte, hogy alkalomadtán elküldi egyik társát Erdélybe terepszemlére s ha megfelelőnek fogja találni, akkor utána megy a többi is. Magyarokat, mint a fejedelem óhajtja, még nem tud adni, de azon lesz, hogy a missziót közmegelégedésre oldja meg.[6]

[1] Fraknói V. i. m. III. 157. l.
[2] Szittyay-féle gyüjtm. Epist. ad Generalem. 1574 szept. 24.
[3] U. o. Epist. Generalium. 1574 szept. 23 és 28-diki levél.
[4] U. o. [5] U. o. Epist. Prov. 1574 szept. 17.
[6] U. o. 1574 okt. 6.

A bécsi nuncius félvén, hogy a sok huza-vona végre is Báthori kedvét szegi, ezért ő is írt neki. Dicsérte ügybuzgalmát s további kitartásra buzdította. Ez megvolt benne, aminek bizonysága, hogy okt. közepe táján újra elküldte Sulyokot Bécsbe, hogy sürgesse a provinciálist. Ez most a következő év tavaszára tolta ki az indulás idejét. Ilyen értelemben tájékoztatta Como bíborost is. Tárgyaltam — írta neki — a követtel s úgy határoztunk, hogy a következő évben mennek a mieink Erdélybe. Az ottani misszió igen fontos, de egyben nehéz és veszélyes is. Eltekintve az uti távolságtól s a török közelségtől, ott a kath. vallás egészen elenyészett. A kath. hittől elpártoltak száma igen nagy. Vezetőik annyi hazugsággal hirdetik az eretnekséget, hogy ritkán akad ember, aki visszatér a római egyházba. Aki oda szándékozik menni s eredményt akar elérni, annak valóban testileg-lelkileg erősnek, szellemileg pedig képzettnek kell lennie. Az itteni (Bécs) magyarok mind fiatalok. Kettőt küldhetnék közülük oda, de az egyiket Rómába akarják hívni, a másikat pedig az iskola köti le. A fejedelem ugyan megnyugodna abba is, hogy magyarok hiányában idegen nemzetiségűek mennének, de ezt nem lehet megtenni.[1] Hasonló tartalmú levelet küldött *Eberhardt Mercurian* generálisnak is, hangsúlyozván benne, hogy Erdélyben *summa impietas, summa barbaries et Turcarum vicinitas* uralkodik.[2] Két embert talált az odaküldésre alkalmasnak s ezek egyike Szántó, másika pedig *Leleszi*.

Csakhogy amint Comónak jelezte, Szántót tényleg Rómába rendelték az 1575. évi jubileumra magyar gyóntatónak.[3] Leleszit szintén nem nélkülözhette s így a tavaszi elmenetelből megint csak nem lett semmi. Szántó még az év elején elutazott az örök városba azzal az eltökélt

[1] U. o. 1574 okt. 20.
[2] U. o. 1574 okt. 22.
[3] Fraknói V.: Egy magyar jezsuita a XVI. sz.-ban. 11. l.

szándékkal, hogy ott minden követ megmozgat az erdélyi misszió érdekében. S valóban nagy elfoglaltsága mellett is szakított magának időt, hogy foglalkozzék vele.[1] A generálisnak mindaddig nem hagyott békét, míg az fel nem szólította a provinciálist, hogy állítsa össze a menendők névsorát s indítsa őket útnak. Az előbbi meg is történt, csak még arra kérte Báthorit, hogy küldje el neki a feltételeket tartalmazó levelet s a társak mennek. Szántó is — úgymond — jönni fog Rómából s megy Erdélybe. Útra készen várnak a többiek is. Ezek nem mind magyarok, de biztos, hogy valamennyien megfelelnek a várakozásnak.[2]

1575-ben megalakulhatott volna az erdélyi jezsuitakolónia, ha Békés Gáspár párthíveivel fel nem kel Báthori ellen. A polgárháborúról riasztó hirek érkeztek Bécsbe is s emiatt Maggio ismét csak nem merte elküldeni kiszemelt társait, nehogy, mint Eberhardtnak írta: *mittemus, tamquam oves ad occisionem sine fructu.*[3] Várni kellett, míg a fejedelemtől megnyugtató hírek érkeznek. Ezek azonban késtek, míg a megbízhatatlan források annál ijesztőbbnek festették a felkelést. Maggio szomorúan jelentette generálisának: az erdélyi misszióról nem is tudom, hogy mit írjak. Forradalom ütött ki, mégpedig igen nagy. E bizonytalanságban útra készen várnak a társak.[4] Kezükben volt már Miksa császár ajánló levele is, de indulni nem mertek. Pedig egész nyugodtan mehettek volna, mert a háborúnak inkább csak a híre volt nagy. Báthorit nem találta készületlenül s július 9-én le is verte a felkelőket *Kerelőszentpéternél* s az augusztus 6-án tartott országgyűlésen hozott végzésekkel a további felkelés csiráját is kiirtotta.[5]

[1] U. o. [2] Szittyay-féle gyüjtm. Epist. Prov. 1575 május 6.
[3] U. o. 1575 május 19.
[4] U. o. 1575 aug. 25.
[5] Szilágyi S. I. m. II. 567. l.

Mindez csak későn jutott a jezsuiták tudomására, ezért érthető Szántónak szeptember 30-án kelt levele, mely tele van csüggedéssel és kétkedéssel. Nem tudom — írja Báthorinak — a sors minő üldözésének tartsam, fenséges fejedelem, hogy miután már hat év óta vágyakozó lélekkel törekedtem elüljáróim engedélye és helyeslése mellett rendünk néhány tagját Erdélybe vezetni, akik népedet a kath. hitre visszatérítik, az ifjúságot pedig a tudományban és a szépművészetben oktatják ezen célomat el nem érhetem. Előljáróimat az ügy gyors elintézésétől előbb visszatartotta az alkalmas egyének hiánya, majd pedig a jubileumi évnek gyors kihirdetése, mely okok a rend megtelepítését későbbi időre halasztották.

Kérésed teljesítésének a látszat szerint ezen évben már nem volt akadálya. Augusztus havában főt. P. generalisunk parancsa folytán néhány társammal már el kellett volna indulnom s mégcsak a szentatya áldása s felségednek a pápai kegyekbe való ajánlása volt hátra, amikor Maggio Lőrinctől megjkaptuk a fájdalmas hírt, hogy Erdélyben kitört a háború s a határokon nem lehet átjutni. Majd vigasztalja a jó páter a fejedelmet, hogy el ne csüggedjen, hiszen a pápa és a bíborosok egyedül tőle várják az erdélyi katholicizmus jobbrafordulását. Főrangú barátai naponként kérik az Istent, hogy áldja meg nemes törekvéseit. Ő maga is felajánlja a továbbra is szerény szolgálatait s igéri, hogy Bécsbe érkezése után tüstént indul kijelölt társaival Erdélybe a kitartó vágyakozás és az őszinte szeretet szárnyain.[1]

Báthorinak jól esett Szántó megszokott vigasztalása, bár jobban szerette volna, ha levele helyett ő maga jött volna. De ennek nemcsak a politikai zavarok állták útját, hanem a közlekedés nehézségei, a leveleknek néha hónapokig tartó késései, egymást érő keresztezései. Igy pl. 1575 július

[1] Veress E. i. m. I. 22. és 24. l.

23-án Eberhard felszólította Maggiót, hogy indítsa útnak a kijelölt rendtagokat, amint ő is hazabocsátja Szántót.[1] Ennek megfelelőleg Maggio is értesítette Báthorit, hogy küldjön egy kísérőt, mert mehetnek már a társak.[2] Közben azután megérkezett a generális egy újabb intézkedése, mely a polgárháború miatt újabb halasztást írt elő.[3] Ezt ajánlotta a szentszék is, mivel a háború miatt könnyen veszélynek tennék ki magukat, aminek pedig nincs értelme. Meg kell várni a fejedelem újabb jelentését s ha ez kedvező lesz, úgy nekivághatnak az útnak.[4]

Báthori nem is késett ezzel. Mihelyst rendet teremtett otthon, rögtön elküldte követét Maggióhoz, hogy tájékoztassa a tényleges helyzetről.[5] Irt Szántónak is. Megköszönte figyelmességét s arra kérte, hogy most már ne halogassák a jövetelüket.[6] A követ karácsony táján érkezett meg Bécsbe. Minthogy a provinciális a következő év január 21-re tartománygyűlést hívott egybe, azt tanácsolta, hogy várják be ennek döntését s szent György napja táján jelentkezzék nála újból s akkor minden valószinűség szerint mennek vele a páterek.

A tartománygyűlés tárgyalta a megtelepedés kérdését s ebből kifolyólag egy memorandumot szerkesztett a generálishoz, mely az erdélyi misszió létesítését haladéktalanul szükségesnek mondta ki.

A memorandum a következő pontokkal indokolta a kérést: 1. Erdély püspöke, *Bornemisza Pál*, száműzve van s Magyarországon él. Már egészen elaggott és semmi remény nincs arra, hogy valaha is visszatérhet egyházmegyéjébe. Sok falunak papja sincs, emiatt a nép hitélete

[1] Szittyay-féle gyüjt. Epist. Generalium. 1575 júl. 23.
[2] U. o. Epist. Prov. 1575 szept. 6.
[3] U. o. Epist. Generalium. 1575 okt. 1.
[4] U. o. 1575 okt. 25.
[5] U. o. Epist. Prov. 1575 dec. 21.
[6] Veress E. i. m. I. 56. l.

nagyon aláhanyatlott. A társaság megtelepedésére tehát igen nagy szükség van. A fejedelem már négy év óta várja a sokszor meghívott atyákat. Az unitáriusok elvesztették legfőbb emberüket s a fejedelem a társasággal rokonszenvezik. A székelyek szintén ragaszkodnak a jezsuitákhoz. Több város nyiltan vissza akar térni az ősi hitre, amit az előtt nem mert megtenni. A fejedelem és az ő bátyja, Kristóf kapitány, már több alkalommal elküldték követüket, de a tervezgetésnél tovább még mindig nem jutottak. Pedig gyakran kérdezik: jönnek-e már az atyák? Különösen P. Szántót várják nagyon. Ezen kitartás, amit végletekig nem lehet fokozni, mutatja, hogy a missziót okvetlenül fel kell állítani.

2. Azok a nehézségek is elmultak, amik miatt eddig késett. A polgárháborúban Békés előbb veretett le, mint annak híre Bécsbe érkezett. A lengyel királyválasztás kérdése is megoldódott, amennyiben a rendek Miksa császárt emelték a trónra.[1] Nem fenyeget a török háború veszélye sem, mivel a szultán szövetkezett a fejedelemmel. Végre Báthori újólag kérte az atyákat. A közbejött akadályok mind megszűntek, így tehát a gyűlés a misszió megindítását ajánlja, ami egyelőre a legfontosabb a társaságra nézve.

3. Ha a társaság a kedvező alkalmat most is elszalasztja, az emberek kétségbevonják bátorságát és szavahihetőségét. Nagyon jó szolgálatot tenne, ha egy törökül beszélő páter is menne.[2]

Az elaboratumot *P. Franciscus Antonius* vitte Rómába, aki élőszóval még hatásosabban mondta el, hogy mily örömmel készülődnek a bécsi atyák Erdélybe. A generális most már megadta volna hozzájárulását, azonban az egész ügyet Como biboros vette a kezébe s oly politikai bonyodalmak álltak elő, amik ismét hátravetették.

[1] A memorandum ezen kijelentése téves.
[2] Veress E. i. m. I. 25—29. l.

A francia származású *Henrik lengyel király* ugyanis lemondva a trónról, visszatért hazájába. A királyválasztás a lengyeleket pártokra szakgatta. Az egyik rész Miksát, a másik pedig Báthori Istvánt választotta jelöltjének. A szentszék Miksa jelölését támogatta. Tartott attól, hogy Báthori, mint a szultán szövetségese, nem veszi fel a török elleni harcot, sőt a valószinűség látszatával bírt az is, hogy neve alatt majd a szultán uralkodik Lengyelországban s így megnyílik számára az út Magyarország, Ausztria és Németország felé is.[1]

Nehéz küzdelem után mégis csak Báthori győzött. Az 1576 január végén tartott medgyesi országgyűlésen el is búcsúzott erdélyi népétől, hogy elfoglalja a lengyel királyi trónt. Új hazájának a rokonszenvét gyorsan megnyerte, amit még fokozott a *Jagello-család* utolsó leányával, Anna hercegnővel kötött eljegyzése is. Május 1-én megkoronáztatta magát, 2-án pedig örök hűséget esküdött szíve választottjának.

Ellenségei rossz szemmel nézték emelkedését s befeketítésére mindent elkövettek. Különösen az osztrák párt fondorkodott ellene. Rómában bevádolta, hogy a szultán hűbérese, személyi ambiciójának feláldozta vallási meggyőződését, szövetkezett az unitáriusokkal s félő, hogy nagy hatalmát is ezek javára használja.[2]

Érthető, ha ezek a hiresztelések a szentszéket tartózkodóvá tették. Egy időre elhidegült tőle nemcsak politikailag, hanem egyébként is. S most már hiába küldte volna Eberhardt generális fiait, Como bíboros és XIII. Gergely pápa (1572—85) ezt ellenezte.[3]

Báthori, jóllehet a multban annyi elismerésben részesült a szentszéktől, most kegyvesztett lett. Talán csak egy ember akadt Rómában, aki bízott benne s ez Szántó

[1] Fraknói V. i. m. III. 159. l.
[2] Fraknói V.: Egy magyar jezsuita a XVI. sz.-ban. 13. l.
[3] Szádeczky Lajos: Báthori István lengyel királlyá választása. 428. l.

volt. A királyra nézve most szinte gondviselésszerű lett, hogy az ő kedves páterja még mindig az örökvárosban tartózkodott, ahol mindent elkövetett, hogy a Báthoriról szóló fekete hiresztelésekneк a hitelét elvegye. De Báthorit sem hagyták ezek közönbösen. 1576 július 5-én levelet írt a pápának, melyben arra kérte, hogy ne adjon hitelt azon mende-mondáknak, melyek az ő hűségét a szentszék iránt akarják kétségbe vonni. Biztosítja, hogy továbbra is megmarad katholikusnak, de miként népe szívesen védte mások szabadságát a kereszténység ellenségével szemben, úgy saját országa szabadságáért is kész életét feláldozni.[1]

A király ezen levele Szántó tudomására is eljutott. Mint egykor, fejedelemsége kezdetén, úgy most is sietett őt mint királyt üdvözölni. Magasztalva írta neki, hogy a királyok négyes tulajdonságát: nevezetesen a hódolatot Isten iránt, az igazságot és az irgalmat az alattvalókkal szemben s a hadvezéri képességet az ellenség legyőzésére, a legmagasabb fokban megtalálja benne.

A vallásos buzgalmat — úgymond — őseitől örökölte. Erdély főrangú családai között jóformán a Báthoriak az egyedüliek, akik kath. hitükben sohasem ingadoztak. Őt is szülei buzgó, vallásos szellemben nevelték. A közpályára lépve, a kormány élén álló férfiak igérgetésekkel, majd fenyegetésekkel akarták a kath. egyháztól eltántorítani. De állhatatos maradt, amiért üldözték, sőt életét is veszélyeztették. Ezzel sem törődve, udvarában kath. papot tartott, misét hallgatott, jobbágyait erősítette a hitben, templomokat építtetett, pártfogásba vette a boldogságos Szűz tiszteletére végzett somlyói zarándoklásokat is. Az erdélyi fejedelmi méltóságra jutva nem késett hódolatát bemutatni a pápának. A magyarországi püspöktől papokat kért, a jezsuitákat meg szerette volna

[1] Szittyay-féle gyujtm. Epist. ad Gen. 1576 júl 5.

telepíteni. A prot. és unit. lelkészeknek megtiltotta a kath. egyház ellen szólő prédikálásokat, közülük a békebontókat száműzte. A lerombolt kath. templomokat helyreállította, az elidegenített egyházi javak visszaadatását is megkezdte.

Vallásos lelkének nemcsak ezen megnyilatkozásait említette meg. Védelmébe vette azon vád ellen is, mintha a másvallásúak révén jutott volna a lengyel trónra s a töröknek eladta volna magát. Nem kárhoztatta, ellenkezőleg erényei közé sorozta még azt is, hogy annak idején a prot. rendek őt kívánták erdélyi fejedelemnek, most pedig az unit. Blandratéák követségbe jöttek hozzá, hogy fogadja el a lengyel királyi trónt. Azon sem ütközött meg, hogy szövetségese lett a török szultánnak, hiszen ezt megtették a «legkeresztényebb francia királyok, a lengyel uralkodók s a velencei köztársaság» is. Különben is megengedett a pogánnyal való szövetkezés oly esetekben, ha az nem irányul a kath. uralkodók ellen, nem akadályozza a kath. vallás terjedését s oltalmat nyujt más hitetlen nép ellen.

Mély vallásosságával párosul nagy igazságszeretete. Emberek közt nem szokott különbséget tenni, hanem egyformán szolgáltat mindenkinek igazságot. Jósága szintén oly nagy, hogyha ellenségei kegyelemért esedeztek, nemcsak megbocsátott nekik, hanem még kitüntetésekkel is elhalmozta őket. Hadvezéri képességei is közismertek. *Fogaras* várát, mely a szultánnak hónapokon át ellenállt, ő három nap alatt megvívta s Békés Gáspárt is elég könnyen leverte.

Ezek után bátran levonja azt a következtetést, hogy lengyel királlyá történt megválasztásán nemcsak a lengyelek örülhetnek, hanem Erdély, Magyarország, a kath. egyház, de legfőképen a Jézustársaság.[1]

[1] Fraknói V. i. m. 13—15. l. és Veress E. i. m. I. 29—51. l.

Szántó ezen levele apológiának is beillik. Gondja volt rá, hogy necsak a címzetthez jusson el, hanem még inkább a szentszék befolyásos tagjaihoz. Érezte, hogy levele meghozza majd a kívánt eredményt s megváltoztatja a Báthori-ellenes hangulatot Rómában. Másolatát tehát átadta a vatikáni könyvtár őrének, *Raynaldus Frigyesnek*, aki viszont megmutatta *Sirletto* bíborosnak. Neki, úgy látszik, nagyon megtetszett a levél s tartalmát közölte többi bíborostársával, sőt magával a szentatyával is. Szántó elérte a célját, mert a Báthori-ellenes hangulat úgy eloszlott, mint a ködpára. A pápa most már nem habozott vele a korábbi kapcsolatot újból felvenni. Üdvözlő iratot intézett hozzá, melyben kiemelte vallásos buzgóságát és hűségét az egyház iránt. Meg van róla győződve, hogy méltóságának a gyarapodása, vallásos buzgalmát is fokozva, minél fogva őt szeretett gyermekeként öleli magához.[1]

A pápai iratot s Szántó levelét *Zamojszky* követ vitte Krakóba. A királynak ez olyan elégtételül szolgált, hogy az osztrák párt vádaskodásain már csak mosolyogni tudott. Hálás volt Szántó iránt, mert nagyrészben neki köszönhette, hogy Rómában eloszlottak a róla szóló balvélemények. Ha eddig is szívesen fáradt az egyház érdekeiért, ezután még inkább. Ha barátjának tekintette eddig is az egyszerű jezsuitát, szeretete iránta mostantól kezdve még csak fokozódott. A pápának megköszönte szíves figyelmét, a jezsuitákkal pedig újra felvette a tárgyalás fonalát. Most *P. Vujek Jakab* poseni rektorhoz fordult. Megígérte, hogy négy páter részére útiköltséget küld. Közülük kettő azonnal induljon Erdélybe, a másik kettő pedig várja be nála az ő visszajövetelüket s ha alkalmasnak találják Erdélyt a megtelepülésre, úgy mind a négyen menjenek.[2]

[1] Szádeczky Lajos i. m. 728. l. és Fraknói V. i. m. III. 160. l.
[2] Veress E. i. m. II. 10. l.

Miután leszámolt az orosz cárral s végzett *Danzig* ostromával, *Uchánszky Pál* követét Rómába küldte, hogy ugyanezt közölje a generálissal is. Szántónak meg adja tudtul, hogy már most jöjjön vele haza.[1] Sajnos, még mindig csak levele érkezett meg, mely tele volt kedveskedéssel, csakhogy a királyt kitartásra bírja. Elmondta benne, hogy nevét nemcsak Rómában, de egész Itáliában tisztelettel emlegetik, képét pedig ércbe vésve sokszorosítják. Bebizonyosodott, hogy méltán védte őt látatlanban is. Egyedül a németek haragusznak rá engesztelhetetlenül. Lépten-nyomon terjesztik róla a különböző híreket, hogy hol kard, hol pedig méreg, illetőleg golyó által pusztult el. Szerencsére, hogy senki sem ad hitelt nekik. A Rómába zarándokló lengyelek pedig boldogan ujságolják, hogy megnyerhették őt királyuknak.

Őt kizárólag csak az bántja, hogy még mindig nem lehet hazájában. De reméli, hogy a legközelebbi követtel már ő is mehet. Ezért kéri is a királyt, hogy azonnal indítsa útnak; ha pedig már elindult, siessen; ha siet, szaladjon; ha szalad, repüljön. Hihetetlen, hogy a késedelem folytán hány lélek veszik el Erdélyben.[2]

Báthori sietett is követét újból útnak indítani. Szántót pedig ezen szavakkal hívta: *monemus et requirimus, ut cum hoc oratore nostro, quem eo mittimus, huc te ad nos conferas.*[3] Erről az újabb tárgyalásról nincs írásos bizonyítékunk. Csupán annyit tudunk, hogy a követ most is Szántó nélkül tért haza. S a jó páter szíve tovább sajoghatott a honvágytól. Ez annál jobban marcangolta, mivel *P. Leleszi János* 1578-ban már Magyarországon járt s provinciálisa megbízásából ellátogatott Erdélybe is, hogy terepszemlét tartson.[4] Ő volt tehát az első

[1] U. o. I. 61. l. [2] U. o. [3] U. o. I. 66. l.

[4] Erdélyi Károly: A kolozsvári róm. kath. főgymnasium története. A kolozsvári r. kath. főgymn. értesítője. 1897—98. 8. l.

fecske, aki megérkezett, hogy azután maga után csalogassa a többit is, elsősorban Szántót, aki legbuzgóbban fáradozott Báthori Istvánnal, hogy megalakulhasson az erdélyi misszió.

11. A jezsuiták Erdélyben.

A provinciális azért küldte Leleszit Egerbe, hogy az ott elhalt plébános helyett ideiglenesen végezze a hívek lelki gondozását. A legszebb eredménnyel működött egy évig, amikor tartományfőnökétől azt az utasítást kapta, hogy tüstént induljon Erdélybe. Bár sajnálta az egrieket, de viszont szívesen vette utóbbi megbizatását is, hiszen már évek óta készülődött oda.

Útjának első állomása *Nagyvárad* volt. A kath. hívők nagy örömmel fogadták s szeretetük minden jelével elhalmozták. Legjobban szerették volna maguknál tartani, de neki más városokat is meg kellett látogatni, hogy tiszta képet nyerhessen Erdély vallási és néprajzi viszonyairól, azért néhány napi ottidőzés után búcsút vett tőlük. További útja *Kolozsvárra* vitte, ahol vallási tekintetben a város nagy része még mindig Dávid Ferenc szavát követte. A hitéhez hű, kevésszámú katholikusság szinte égi jelnek vette a páter megérkezését; kezét és ruháját csókolgatta s könny és zokogás közt beszélte el neki hitbeli elhagyatottságát. Leleszi szánta a katholikusokat s vigasztalta, hogy nemsokára jobb napok köszöntenek rájuk. Három unit. ifjút is hoztak hozzá, hogy keresztelje meg őket, amit szívesen meg is tett.[1] Innen *Gyulafehérvárra* utazott, hogy mielőbb találkozhasson a fejedelemmel. Kristóf rendkívül megörült jövetelének s nem is akarta visszaengedni, csak amikor biztosította, hogy többi társaiért megy, engedte útjára.

[1] Erdélyi Károly i. m. 9. l.

Leleszi csak rövid időt töltött Erdélyben, de ez tele volt biztató reménységgel. P. Tőrös szerint ezen útja alkalmával annyi embert keresztelt meg, hogy csak az Isten tudná megmondani számukat.[1] A nép nem idegenkedett a kath. hittől, ellenkezőleg, mindenütt ezt sírta vissza. Amit tehát Báthori István és Kristóf írt, arról most Leleszi saját szemével is meggyőződött. Bécsben lelkesedve beszélte el tapasztalatait s kérte a provinciálist, hogy most már egy pillanatig se várjanak, hanem induljanak útnak, amint ezt a fejedelemnek már meg is igérte. Nem tudni, mi okból, Bécs még mindig nem mert határozni s csupán Leleszit engedte újból vissza 1579 tavaszán.

A fejedelem meglepetve fogadta egyedül-jöttét, de megnyugodott, mivel reményt keltett, hogy utána majd jönnek a többiek is. Amíg ez bekövetkezik, addig udvarában tartotta s kis Zsigmond fia nevelését bízta rá. Nem kellett sok idő, hogy felismerje a páter kiváló tulajdonságait, így csakhamar felmelegedett irányába, megajándékozta barátságával s beleavatta még a kényesebb államügyekbe is. Kívánságára részt kellett vennie Dávid Ferenc elítéltetési pörében is, ahol a fejedelemmel s a többi bírákkal ő is kárhoztatta Krisztus istenségének a tagadását,[2] ami természetszerüleg elítéltetését vonta maga után.

Leleszi fejedelme megbízásából hozzáfogott a kath. vallás újjászervezéséhez is. Legmostohább elbánásban Kolozsvárott részesült, azért erre a városra vetette magát, ahol Dávid után az idő is nagyon alkalmasnak bizonyult. A városi tanácsnak át kellett adni az egyik volt kath. templomot, ahol misézett és prédikált. Mint írta, hihetetlen nagy számban jöttek az emberek szent-

[1] P. Tőrös levele. 1579 jún. 30. Veress E. i. m. I. 75. l.

[2] Szittyay-féle gyújtm.: Historia actionis seu judicii contra Fr. Davidem. 1579.

beszédeire s néha oly bőséges volt lelkiek terén az aratása, hogy azt csak az isteni kegyelemnek köszönhette.

De egyebütt is szép eredmények mutatkoztak. Volt olyan napja, hogy egyszerre 40 unitárius jelentkezett a kath. egyházba való visszatérésre.[1] A fejedelem nagyon meg volt elégedve vele s azt írta István királynak, hogy most volna az ideje annak, hogy a többiek is kövessék a lelkes pátert, miután a «hereziarcha» Dávid szörnyű eltévelyedése miatt Déva börtönébe került. S mivel a fejedelem követe Rómába indult, Leleszi a generálisnak írt. Levelének minden sora csupa tűz és lelkesülés volt Erdélyért. Elmondta benne, hogy mindkét útja igazi diadalmenethez hasonlított, a nép kitörő lelkesedéssel fogadta mindenfelé, a fejedelem telve van jóakarattal a társaság iránt, készen áll a rendtagok számára a ház, kezében van a biztosítólevél, az ellenség Dávid elítélésével egészen letört, a legjobb alkalom van arra, hogy a társak jöjjenek. Ha azonban a generális másként határozna s több társat nem küldene, úgy kéri, hogy írja ezt meg neki, mert ez esetben ő is távozik Erdélyből. Maga részéről mindent megtett, amit szeretett hazája és egyháza megkívánt tőle. A többi már a generális dolga, de Jézus Krisztusra kéri, hogy vegye fontolóra hozzá intézett utolsó kérését.[2]

Teljesen azonos hangnemben könyörgött Szántó is, de nem nyugodott István király sem. Csakhogy ő már beleunt Maggio bécsi provinciális folytonos igéreteibe, ezért a lengyel provincia révén iparkodott a kérdést megoldani. Nem volt titok előtte, hogy XIII. Gergely pápának kedvelt embere a lengyel nuncius, *Caligari János*. Hozzáfordult tehát s elmondta neki, hogy már 12 esztendeje foglalkoztatja az a terv, hogy volt hazájában

[1] U. o.
[2] P. Leleszi levele. 1579 jún. 18. V. E. i. m. I. 71. l.

megtelepítse a jezsuitákat. Eddig azonban a nem várt véletlenek mindig megakadályozták szándékát. Tovább nem akar várni s ezért arra kéri a nunciust, hogy tegyen lépéseket a szentszéknél, melynek értelmében a pápa szólítsa fel a generálist Szántó hazabocsátására s az erdélyi jezsuitamisszió megkezdésére.[1]

A nuncius nyomban írt *Galli* bíboros-államtitkárnak s bőven ismertette ezt a régóta húzódó ügyet. A király és a fejedelem mindent elkövettek, hogy a kath. egyház helyzetén segítsenek. Hogy ez nem sikerült oly mértékben, mint szerették volna, az nem rajtuk múlott. Ők már régóta hivogatják a jezsuitákat, de igéretnél tovább nem jutottak. Ezzel nem lehet áltatni e két derék államfőt, hanem kényszeríteni kell a társaságot, hogyha a tárgyalásokat megkezdte, juttassa azokat a befejezéshez is. E tekintetben kéri a szentszék sürgős intézkedését. Véleménye szerint nagyon jó hatást keltene a királynál, ha a szentatya nemcsak a misszió megkezdését és Szántó hazabocsátását rendelné el, hanem ha az utóbbinak az útiköltségét is magára vállalná. Ezzel még jobban magához tudná fűzni Báthorinak amúgy is hálás szívét.[2] Az államtitkár elfogadta a nuncius javaslatát s ura nevében intézkedett, hogy a generális ennek értelmében cselekedjék.

A kedvező fordulat hírét, a király követe, Uchánszky vitte haza, bár amikor megérkezett, *P. Szunieri Ferenc* lengyel provinciális vezetésével már 12 jezsuita elindult Erdélybe. Ez tisztán a szerencsés véletlennek köszönhető. 1579-ben ugyanis P. Possevino Antal XIII. Gergely pápa nagynevű jezsuitadiplomatája mint rendkívüli követ Svédországba utazott, hogy az ottani protestánsok unióját a kath. egyházzal előkészítse. Ezen útjában meg-

[1] Fraknói V. i. m. III. 164. l.
[2] U. o.

pihent Vilnában s meglátogatta István királyt is. Rövid beszélgetésük folyamán csakhamar ráterelődött a szó Erdélyre s a király előtte is megismételte régi tervét. Előadta, hogy Kolozsvár külvárosában fekszik a bencések elhagyott apátsága, amit környező falvaival együtt a társaság rendelkezésére bocsát. Nekik adja az ottani tizedet is, amit most a fiscus élvez s ha mindez nem volna elég 50 ember eltartására, a hiányt hajlandó saját pénztárából fedezni. Az épületek is oly jókarban vannak, hogy kevés átalakítással megfelelnek rendház és iskola céljaira. Bőven lesznek tanulóik is, hiszen maga is 20 derék ifjút akar náluk taníttatni saját költségén. Tisztán tőlük függ, hogy elfogadják-e vagy nem ezt az ajánlatot. Ha igen, úgy jó volna, ha már most útra kelnének, legalább az idei termést is be tudnák maguknak takarítani. Azonban, ha a gazdasági ügyekkel nem akarnának foglalkozni, úgy a király ezt elvégezteti helyettük megbízható embereivel. Minthogy Erdélyben ezidőszerint püspöki széküresedés van, tanácsosnak tartaná, ha az egyik páter püspöki juriszdikcióval lenne felruházva s erre vonatkozólag a szentszék hozzájárulását is megigérte.[1]

Possevino annyira kedvezőnek találta a király ajánlatát, hogy a lengyel provinciálissal összeválogatott 12 embert s ezeket útnak is indította 1579 szeptember 14-én. Nevezetesebb tagjai voltak: *P. Wujek Jakab* vilnai rektor, aki hasonló minőségben ment Erdélybe is. Az egykorú feljegyzések szerint tanult, jámbor és kormányzásra termett ember volt, akinek művei több kiadásban forogtak közkézen. Tudós hírben állott a Comóból származott *P. Odescalchi Alajos* és a szintén olasz *Cervino* atya is.

A király, hogy útközben semmiben se szenvedjenek hiányt, kisérőül melléjük adta kancellárját, *Berzeviczi Mártont;* utiköltségül kaptak tőle 300 frtt s külön még

[1] Veress E. i. m. I. 76—77. l.

50 írtt könyvek vásárlására.[1] Bármerre mentek, mindenütt vadregényes tájak üdvözölték őket. De a Kárpátok medencéjében még ennél is jobban érdekelte őket az egyház sorsa hazánkban. A kép bizony néhol nagyon vigasztalan volt. A török hadak, a honi pártoskodás s a vallási villongás nyomait siratták a kath. templomok is. Órákon át utaztak ledőlt tornyú, bevert ablakú vagy omladozó falú szentegyházak mellett. Ahol jókarban voltak, ott már nem kath. pap, hanem másvallású lelkipásztor végezte az istentiszteletet. Némileg feledtette ezt a sötét magyar képet Várad és Somlyó. Itt még ép volt a boldogságos Szűz tiszteletére emelt templom. Két napot időztek a Báthoriak ezen ősi birtokán s úgy mentek tovább *Kolozsvárra*. Október 1-én érkeztek ide. Bemutatkoztak a fejedelemnek, aki meleg istenhozott-tal köszöntötte őket s átadták a király ajánlólevelét is, amit a rendekhez intézett. Kiemelte benne, hogy a jezsuitákat azért küldte Erdélybe, hogy az ifjúságot tanítsák és neveljék, az ősi vallást visszahelyezzék eredeti jogaiba s az egyházi és világi pályára készülő ifjúság minél nagyobb képzettséget nyerjen általuk.[2]

Megtelepülésük első helye Kolozsmonostor volt. Nem is oly rég még a bencések székeltek ott, de az 1566. évi kitiltó törvény őket is száműzte otthonukból. Az apátságot hatalmas birtokok övezték s ezek közepén emelkedett a monostor és a templom. Szántó leírása szerint egyik oldalát a Szamos mosta, a másik hármat pedig hegyek és völgyek koszorúzták. Bármerre tekintett a szem, mindenféle vadregényes tájakkal találkozott. Környező falvait *Bács, Jegenye, Bogártelek, Tiborc* és *Kajántó*nak hívták. Az utóbbi három már nem volt

[1] Dobronoki-kézirat. 79. l.
[2] Veress E.: A kolozsvári Báthori-egyetem története. 4. l.

szabad. Még János Zsigmond oda adományozta mind az öt falut Forgách Ferencnek. Ő azonban fiörökös nélkül halt el, azért az egész ismét visszaszállt a kincstárra A három utóbbit már István ajándékozta oda Blandrata Györgynek, aki viszont Kendi Sándornak és Bánffi Farkasnak adta el azokat. Hogy az egész ismét egy tagban lehessen, vissza kellett váltani, amit a király meg is tett, mint alapítólevelében mondja, *propriis nostris sumptibus*,[1] vagyis saját pénzén s úgy adta oda a jezsuitáknak. A fejedelem gazdasági felszerelésről is gondoskodott, így mindjárt kezdetben küldött nekik 10 szép igásökröt, teheneket, lovakat, 200 darab juhot és szekereket.[2]

A templomon és a monostoron is volt javítani való, hiszen a két utolsó évtized egészen kivetkőztette eredeti formájából. Az előbbiből csak a négy csupasz fal maradt meg s raktárhelyiségül szolgált, a monostor pedig főúri várkastéllyá lett átépítve. Az átalakító munka azonban most mindkettőt visszaadta szerzetesjellegének. A templomot kitisztították, szép fehér rekimeszelték, oltárokat állítottak be s a legszükségesebb egyházi felszerelésekkel ellátták. A monostor tágas termeiből pedig részint rendházat, részint pedig iskolát alkottak.

A jezsuiták bejövetele ellen a rendek 15 napi határidővel óvást emelhettek. De mert nem tették, azért az 1579 október 21—24. közötti tordai országgyűlés tudomásul vette megtelepedésüket. Az V. artikulusban kimondta, hogy a rendek megértették a lengyel király Őfelsége levelét, amely szerint az ifjúság tanítása és instituálására behozván a jezsuitákat, bizonyos helyekre megtelepítette őket. Csupán arra kérik, hogy ami végre hozatta őket, viseljék csak abba magukat, azaz tanításokon kívül ne menjenek; tartsák az ő tisztükbe, tanulságba

[1] V. E. i. m. I. 131. l.
[2] U. o. I. 104. l.

magukat, hogy a különböző tanítók közt háborúság ne következhessék.[1] Az artikulus, ha megszorítással is, de törvényes alapot adott ottlétüknek. A jezsuitákat kissé feszélyezte, hiszen ellenkezett az constituciójukkal, de meg István király céljával is, hiszen nyiltan kijelentette levelében, hogy az ősi vallás eredeti jogaiba való visszahelyezése végett küldte őket Erdélybe. Irányadóul tehát a királyt tekintették, bár vallási feladataikat oly tapintatosan végezték, hogy eleinte a rendek nem vették tőlük zokon.

A kollegium rektora P. Wujek lett s konzultori minőségben mellette működött még P. Odescalchi, P. Leleszi, az útban levő Szántó s majd egy később megbízott páter. Szunieri, mielőtt búcsút vett volna tőlük, szigorúan a lelkükre kötötte, hogy kerüljék mindazt, amivel a másvallásúak ingerültségét kiválthatnák. Működésükben legyenek buzgók és hithűek, de amellett megértők és nyájasak is. 1580 január 7-én indult vissza Lengyelországba azzal a boldog tudattal, hogy szent Ignác fája újabb hajtást eresztett, melynek lombozata alatt nyugodtan fog megpihenni a fáradt és megsérült, a diadalmas és szárnyaló katholikus lélek egyaránt.

A munka elég szerény keretek közt indulhatott meg, hisz nem ismerték magyar nyelvünket, ezért csak a legszükségesebb szertartásokra, a szentmisékre s a szentségek kiszolgáltatására szorítkoztak. Február 20-án azonban megérkezett Szántó is hatodmagával, köztük a kiváló hírnevű német szónok, *P. Schreck Farkas* s ez növelte lendületüket is. Két templomban működtek, az egyik bent volt a városban, a másik pedig kint Monostoron. Schreck volt a német, Szántó pedig a magyar nyelvű szónok. Amikor megszólalt ajkukon elsőízben az Isten igéjének a hirdetése, a nép özönével ment a templomba s köny-

[1] Szilágyi S. i. m. III. 143. l.

nyezve adott hálát Istennek, hogy ismét láthat és hallhat katholikus papot.[1] Jóideje már hogy a lelkek parlagán hevert a katholikus vallás, ennek tulajdonítható, hogy akadtak még olyanok is, akik 20—25 éves korukban sem voltak megkeresztelve.[2] De jó jelnek mutatkozott, hogy a szívekbe mélyülő gyökérszálak még nem száradtak el egészen, hanem természetfölötti életösztönükkel szomjúhozták a kath. hit szentelt vizét. S a jezsuiták ennek hintésében fáradhatatlanok voltak. A tavasz folyamán újabb két magyar páter csatlakozott hozzájuk, *Tőrös György* és *Tományi Mátyás*, ami a lélekmentést még jobban biztosította.

A jezsuiták alig néhány hónapi működés után meggyőződhettek személyesen is, hogy a magyarság nem ellenséges érzületből szakadt el a kath. egyháztól, hanem egyik része azért, mert kényszerítették rá, a másika pedig, mert nem volt papja. Ha ez nem így lett volna, nem tudnók megérteni azt a sok visszatérést és buzgó lelkiéletet, ami már az első félesztendő alatt megnyilvánult. Az első megtérő Berzeviczi Márton volt, aki protestánsként indult el Lengyelországból, de katholikusként tért vissza Erdélyből. A nemes kancellár példája követőkre talált másokban is, úgy hogy 1579 karácsonyától 1580 húsvétjáig a visszatértek száma megütötte a 300-at.[3]

A hitélet fellendülésére pedig mi sem jellemzőbb, minthogy 1580 nagyhetében a kolozsvári gyónók és áldozók száma 129 volt, míg a monostoriaké 207.[4] De ez a szám megkétszereződne, ha hozzá vennők azokat is, akik már korábban végezték el húsvéti kath. kötelességüket. Statisztikájuk a misehallgatókról csak annyit jegyez meg, hogy templomuk vasár- és ünnepnap mindig tömve

[1] Szántó levele. 1581 szept. 1. V. E. i. m. I. 174. l.
[2] U. a. 1580 febr. 25. U. o. I. 96.
[3] Wujek jelentése. 1581 ápr. 12. V. E. i. m. I. 124. l.
[4] U. o. I. 103.

volt; karácsony, húsvét és pünkösdkor a másvallásúak is inkább hozzájuk jártak, mint saját felekezetük templomába. A két szónoknak mindig teli közönsége volt s a szent időkben gyakran 2—3 beszédet is kellett napjában mondaniok.

De nemcsak székhelyükön szökött fel ily örvendetesen a hitélet hőmérője, hanem a vidéken is. Mint missziósok nem rösteltek kimenni az elhagyott majorokba, pusztákba. Birtokuk egyes falvaiban ideiglenes kápolnát emeltettek s a soros páternak minden vasár- és ünnepnap el kellett menni misézni és prédikálni jobbágyaik számára. S az Isten magvai itt sem hulltak útszélre vagy kősziklára, hanem a lelkek termékenyítő humuszára, aminek bizonyítéka, hogy a fönt mondott időszakban Bácson 157, Jegenyén pedig 72 szegény jobbágy végezte el szentgyónását és áldozását.[1]

Már az első időszakban elmondhatták, hogy az aratás nagy, de a munkás kevés, ezért is fordult 1580 dec. 26-án P. Wujek *Manareus Olivér* generális-vikáriushoz, kérvén őt, hogy küldjön még atyákat, ha lehet magyar nyelvűeket, mert ezeknek lehet a legtöbb hasznát venni.[2]

Nem szabad feledni, hogy a pásztoráció működésüknek csak az egyik felét ölelte fel, míg a másikat az iskola. Itt is derekas munkát akartak végezni, így hát emberre feltétlenül szükségük volt. Iskolájuk kezdetben csak két osztállyal nyilt meg, az ú. n. *schola inferiorral* és *superiorral*. Az elsőbe 30 tanuló iratkozott be, míg a másodikba csak hat.

Az ünnepélyes évmegnyitás 1580 jan. 11-én folyt le a fejedelem és tanácsosai, továbbá Kolozsvár előkelő társadalmának a jelenlétében. Wujek röviden üdvözölte magas vendégeit s vázolta azokat az irányelveket, melyek szerint tanítani és nevelni fognak. Utána az egyik páter

[1] U. o.
[2] U. o. I. 117. l.

tartotta meg magas színvonalú előadását, mely négy részre oszlott. Az első a theológia körébe vágott s Krisztusnak az Oltáriszentségben való jelenlétéről szólt. Felölelte a kérdés egész komplexumát, sőt kitért azokra a pontokra is, melyeket egyik-másik kortársa támadott meg. A második az ontológia egyik alapvető kérdését boncolgatta, nevezetesen, hogy az anyagi világon kívül létezik egy szellemi is s ennek egyik legkifejezőbb ténye a lélek. Ennek kapcsán kitért a lélek képességeire s azt bizonyítgatta, hogy az ember a logika szabályainak a segítségével nemcsak az igazság keresésére, hanem feltalálására is képes. A harmadik dialektikai természetű volt, ahol a vitához szükséges bizonyító érvekről beszélt.

Ezek inkább a nagyközönségnek szóltak, míg az utolsó pontban az ifjúsághoz fordult. Megismertette vele azokat a gyakorlati szabályokat, amelyeket mindig szem előtt kell tartania, ha boldogulni akar. Igy mindenekelőtt szeretnie kell az Istent, istenfélelemben kell járnia, mert ez kezdete és végcélja minden tudásnak. Kerülje mindazt, ami a jóízlést és a szemérmet sértené. Egymásközt mindig latinul beszéljen. A tanórákon jelenjen meg pontosan s igazolatlanul ne mulasszon. A tekintélytisztelet éljen benne s óvakodjék bárkivel szemben az illetlenségtől, vagy a jogsértéstől.[1]

Iskolai bemutatkozásuk is jóhatást váltott ki s mintegy előzálogát adta, hogy a gyermekszíveket és lelkeket két értékes, hófehér táblának tekintik, melynek egyikére a lélek javait, másikára pedig a szellem kincseit fogják felírni kitörülhetetlen jegyekkel. Nem nézték senkinek a vallási hovatartozását, hanem aki jött hozzájuk, azt Jézus nevében fogadták s az ő szeretetével tanították. Ez a pártatlanságuk főképen a protestánsoknak tetszett, akik szintén örömmel adták gyermekeiket a monostori iskolába.

[1] A jezsuiták km.-i iskolájának a thezisei. V. E. i. m. I. 91—93. l.

Napi munkájukat szentmise előzte meg, mely azonban a másvallású tanulókat nem kötelezte. Naponként négy tanóra volt, kettő délelőtt 9 és 11 s kettő délután 2 és 4 között. Az órákat imával kezdték és végezték. Az alsó osztály anyaga a latin és görög nyelv elemei voltak, továbbá Cicero válogatott levelei, Ovidius elégiái s a Tristiából egyes részek. A felsőben következett a mondattan s ugyancsak Cicero, azután Vergilius Aeneisének első könyve, továbbá egyes görög auktoroknak az olvasása. Az utolsó órát mindennap az összefoglalásra fordították. A kikérdezés napja a szombat volt. A tanulóknak be kellett számolni az egész hét anyagáról, majd költeményeket szavaltak, szónokoltak és vitatkoztak. Tankönyvül szolgált *Alvarus Emanuel* S. J. Etymológiája és Syntaxisa.

A vallásoktatás vasár- és ünnepnap, továbbá pénteken történt. Az alsósok Kanizius kisebb katekizmusát tanulták, a felsősök pedig a nagyobbat. Ide tartozott az evangéliumok magyarázása, görög nyelven való elmondása, továbbá szentbeszédek és hitviták tartása. Nagy gondot fordítottak a gyakorlati életre, bár ezt inkább a szép szóval, mint a rideg paragrafussal mozdították elő. S úgy látszik, célravezető is volt, mert például a vasár- és ünnepnapi szentmisehallgatást csak a kath. tanulóktól kívánták meg, mégis résztvett azon az egész ifjúság valláskülönbség nélkül. Húsvét alkalmával pedig nem volt egy katholikus sem, aki szentgyónását és áldozását el ne végezte volna. Szép számmal voltak a gyakori gyónók és áldozók is.[1]

A kolozsmonostori iskola szép jövőt jósolt, hiszen a tanárok buzgalma s a tanulók szorgalma már húsvét után szükségessé tette a harmadik osztály megnyitását is. Ide kerültek azok a tanulók is, akiket az egri káptalan

[1] Veress E. i. m. I. 103. l.

küldött a jezsuitákhoz. Pedig mindez csak a kezdetet jelentette, az igazi fellendülés a kolozsvári kollégiummal következett be.

12. A kolozsvári kollégium.

Báthori Istvánnak a jezsuitákkal folytatott levelezéseiből világosan kitűnik, hogy először Váradon akarta őket megtelepíteni. Ez a szándéka később megváltozott s Kristóf fejedelemmel úgy határozott, hogy előbb csak menjenek Kolozsvárra s ha ott megerősödtek, onnan majd bocsáthatnak újabb rajokat Váradra s Erdély többi városaiba is.

Ennek a döntésnek megvolt az alapos oka. Kolozsvár ugyanis az unitáriusok gócpontja volt s közöttük a katholikusok egészen harmadrangra süllyedtek le. A gyors segítségre tehát itt volt a legnagyobb szükség. De épen ez a kedvezőtlen helyzet azt is megkívánta, hogy a kath. restauráció a legnagyobb körültekintéssel induljon meg, különben a lelkek nemhogy közelednének, ellenkezőleg, csak még jobban eltávolodnak a római egyháztól. Erre a körülményre figyelmeztette is őket a király, de mint láttuk, a provinciális intelme is a pásztorális prudenciára hívta fel figyelmüket. A jezsuiták tudatában voltak kényes helyzetüknek s ügyes fellépésükkel már Monostoron eltalálták azt a hangot, mely széles körökben megkedveltette őket. Korán megnyilvánult a közönség részéről az az óhaj, hogy költözködjenek be a városba, mivel így megközelíthetőbbek lesznek s iskolájuk is nagyobb eredményeket tud majd felmutatni. Az atyák szívesen vették ezt a közkívánalmat s mert István királynek is ez volt a terve, rajta voltak, hogy mielőbb valóra váljon.

Készülődésük nem maradt titokban. Örült neki mindenki, csak a városi tanács nem. Féltette tőlük Kolozsvár

unitárius jellegét. Egyelőre azonban hallgatott s várta a fejleményeket. Ezek pedig egymás után jöttek. Kristóf fejedelem ugyanis márc. 28-án elküldte Kovacsóczi Farkas kancellárját *Tenchetta Ferenc* olasz építész kíséretében Kolozsvárra, hogy a kollégium részére alkalmas helyet szemeljenek ki. Szántó atya ajánlatára a Farkas-utcában levő franciskánusok elhagyott zárdáját és templomát, iskola céljaira pedig a szomszéd klarisszaapácák házát s a hozzá tartozó telket választották ki. Érdekes epizód is fűződik ehhez. Amikor az apácák házát vizsgálgatták, eléjük vezetette magát az ott élő egyetlen nővér, aki már elöregedett és meg is vakult. Örömmel újságolta el, hogy előző éjjel álomlátomása volt. Elbeszélése szerint úgy tetszett neki, mintha nővéreivel együtt zsolozsmázott volna a kápolnában. Ennek végeztével egyik társa így szólt hozzá: Meglásd, mater, hogy itt kath. iskola lesz! S ezzel álma véget is ért. Felette örvendezett, hogy amit álmodott, az meg is valósul s hálát adott Istennek, hogy zárdájukat szerzetesek veszik birtokukba.[1] A mater nemsokára meghalt s a két zárdában megkezdődött az átalakítás, az üres telken pedig az építkezés.

Ezt már a tanács nem tudta szó nélkül tűrni, hanem közgyűlést hívott egybe, mely utasította a bírót, hogy járjon el a fejedelemnél, kérje meg, hogy a jezsuitákat továbbra is hagyja meg Monostoron és ne hozza be a városba, mert nagy egyenetlenségről, háborúságról félő a dolog, sőt a városnak a szabadsága is ezáltal veszedelemben forog.[2] A bíró megtette kötelességét, a fejedelem pedig május 5-iki leiratával igyekezett az ideges hangulatot lecsillapítani. Kiemelte, hogy ő a tudományok terjesztése végett nyit Kolozsvárott kollégiumot, miáltal a város nem szenved csorbát, hiszen szabadsága és kiváltságai

[1] Daróczy György: Ortus et progressus Collegii... Claudopolitanii. Cap. II.

[2] Jakab Elek: Kolozsvár története. II. 268. l.

továbbra is épségben maradnak s a kollégium a város hasznára és diszére válik.[1]

Ez ellen tehát nem volt fellebbezés s így a munka nyugodt mederben haladt előre. Elsősorban az átalakítással siettek, mivel a fejedelem azt kívánta, hogy az őszre költözködjenek be. Munka akadt elég, mert az eljárt idő s a gondatlanság nagyon megviselte a két zárdát. A barátok épületére új tetőt kellett huzni. Újjá alakították a szép tágas refektóriumot, a konyhát és élestárat. Az apró cellákból 4—4 tágas termet készítettek nappali és hálószobák részére. A ház 20 embert kényelmesen be tudott fogadni.

A jezsuiták nagy része még az ősz folyamán beköltözött s beszállíttatta monostori dézsmaborát is. Ezt ismét rossz néven vette a város s természetszerüleg ismét feljelentette, hogy kiváltságait megsértette. Kristóf okt. 3-án válaszolt reá. A régi királyoknak azon privilégiumát, hogy a város ellenére senkinek sem szabad idegen bort beszállítani, magára nézve is kötelezőnek ismerte el. A jezsuiták azonban nem vétettek ellene, mert borukat az ő engedélyével és saját használatukra hozták be, nem pedig kereskedés céljából. Ez utóbbit sem nekik, sem pedig más nagyságos uraknak, bárónak, nemeseknek és nemnemeseknek a jövőben sem engedi meg.[2] Ezzel a vihar újból elült, de jellemző, hogy a tanács mennyire nem szívesen látta az atyákat.

Nem is volt itt más támogatójuk, mint a nép szeretete s a fejedelem jóakarata. Az építkezés terhe tisztán az utóbbi vállát nyomta. Ő küldött Gyulafehérvárról anyagot s kisebb kiadásokra 1000 tallért. Wujek pedig rajta volt, hogy minél előbb elkészüljön az iskola is. A kemény tél kissé megakasztotta, de kora tavasszal újból neki

[1] Veress E. i. m. I. 106. l.
[2] Jakab E. i. m. II. 268. l.

láttak s így 1581 húsvét után készen is lettek vele. Száz tanulóval mindjárt megkezdték a tanítást is, bár az ünnepélyes évmegnyitást későbbre halasztották, amikor a fejedelem Kolozsvárott lesz a május elején tartandó országgyűlés miatt. Wujek nagyon szerette volna, ha udvari kíséretével ő is megjelenik ezen, ezért írt Gyulafehérvárra, ahonnan azt a választ kapta, hogy a fejedelem meg fog jelenni s az az óhaja, hogy mindjárt az országgyűlés befejezése után tartsák meg.

Az országgyűlés május 1-én nyilt meg s 10-én ért véget. Törvénybe iktatták Kristóf kis fiának, Zsigmondnak a fejedelmi utódlását s a többek közt a jezsuitákról is hoztak határozatot. Kolozsvár ideges hangulata ugyanis átszállt a másvallású rendek nagy részére is s mivel féltek a katholicizmus erős térfoglalásától, ezért kimondták, hogy őnagysága a jezsuitákat Monostoron, Kolozsváron és Fehérváron kívül újabb helyekre, városra vagy falura ne plántálja.[1] A jezsuiták nem igen zavartatták magukat, mert remélték, hogy legjobb cégérük úgyis a becsületesen végzett munka lesz s ez megtöri azokat is, akik velük szemben az ellenséges frontra helyezkedtek el.

Az ünnepélyen is iparkodtak magukért kitenni. Az egész három részből állott. A délelőtt hitvitával telt el, melynek 31 pontból álló tételét a tudós Schreck atya állította össze. A következő címet viselte : *Theses de vero et expresso verbo Dei, tam scriptis, quam viva voce tradito, et pari utriusque auctoritate, necessitate, utilitate ac fine ad disputandum publice propositae, cum Claudopoli, in Transylvania novum gymnasium Societatis Jesu aperiretur.*[2] Krakóban ki is nyomatták s jóelőre megküldték a különböző felekezetek papjainak, hogy az ünnepélyen

[1] Szilágyi Sándor i. m. III. 157. l.

[2] Egyetlen példánya a kolozsvári kath. liceum könyvtárában maradt fenn. Velics L. i. m. I. f. 73. l.

megjelenve összemérjék szellemük fegyvereit. Minthogy nem akadt erre vállalkozó,[1] azért a disputát egymásközt rendezték meg.

A thézisek védelmezője P. Schreck volt, támadója pedig *P. Pusch János*. Mindkettő alapos felkészültséggel jelent meg a közönség előtt, hogy a maga igazát bemutassa. A vita az Isten igéjéről szólt és pedig annak lényegéről, szükséges voltáról, részeiről, kiválóbb terjesztőiről, hasznáról és céljáról. Végül még arról disputáltak, hogy miként lehet az igazi hagyományokat a hamisaktól megkülönböztetni. Schreck állításait a bibliából, a próféták és az apostolok mondásaiból, a szent atyák, Jeromos, Ágoston, a későbbi írók s a niceai és a tridenti zsinat határozataiból vett példákkal bizonyította mindig nyugodtan és tárgyilagos hangon, sehol sem sértve, sőt a másvallásúakat még csak meg sem említve.[2] Pusch ugyanilyen modorban cáfolt, persze a végén a legyőzött fél ő maradt. Ezt követte délután a tanulók által előadott iskoladráma, melynek tárgya azonban ismeretlen.[3] Végül volt a jutalomdíjak kiosztása.

Az egészet végignézte a fejedelem Zsigmond kis fiával s udvari kíséretével. De ott voltak az országgyűlés rendjei is, továbbá a város közönsége. Különösen a disputa kapta meg őket. Oly éles dialektikáról tettek bizonyságot, hogy a jelenlevők egyike így szólt : mi bizony nem mérkőzhetünk meg a jezsuiták tudásával.[4] A fejedelem pedig azzal adta jelét teljes megelégedésének, hogy megigérte nekik a még hiányzó felszerelés pótlását.

István király mindenről pontosan értesült. Éber figye-

[1] Csak három év mulva válaszolt rá Laskai Csókás Péter kálv. pap Genfben, 1584-ben megjelent munkájában. L. Szabó Károly : Régi Magyar Könyvtár. III. 729. sz. a.

[2] Veress E. : A kolozsvári B.-egyet. tört. 10. l.

[3] Erdélyi K. i. m. 35. l.

[4] Veress E. i. m. I. 187. l.

lemmel kísérte működésüket, mert ennek sikere vagy sikertelensége mutatta meg a legbiztosabban, vajjon homokra vagy kősziklára épített-e? Az alapítólevél kiadásával is várt, amíg az egyik vagy másik be nem következik. S mert a kedvező jelekből azt ítélte, hogy Erdéllyel a jezsuiták sziklavárat nyertek, ahol jól érzik magukat, azért 1581 május 12-én kiadta ezt is számukra.

A bevezetésben kitért az alapítás okaira. Két cél lebegett előtte, amikor meghonosította a jezsuitákat; az egyik, hogy alattvalói közt fenntartsa az ősi és eredeti kath. hitet, ami az ember legfőbb célja, a másik, hogy kinek-kinek megadja a saját jogát, ami az állami életnek is az alapja. Uralkodásának első pillanatától kezdve iparkodott mindkettőnek eleget tenni. Különösen a vallási tévelygések megszüntetését sürgette, melyek bőven burjánoztak, mikor az uralmat átvette. A gyomok kitisztítására a legalkalmasabbnak látszott, ha a külföldi uralkodókhoz hasonlóan, ő is jámbor életű és kiváló képzettségű férfiakról gondoskodik, hogy ezek szent oktatásukkal az ősi vallást visszahelyezzék eredeti jogaiba, kiváló tudásukkal pedig az ifjúságot tanítsák és neveljék az egyházi és az állami pályákra.

Megfelelő akadémiák és kollégiumok hiányában nagyon sok erdélyi fiúnak kellett külföldre menni, hogy tudományos kiképzését elnyerhesse. Ez a szülők tetemes költségeibe került. De voltak szép számmal olyanok is, akik ezzel nem rendelkeztek s így sok szegény és tehetséges ifjú kénytelen volt tanulmányait megszakítani. Ennek következtében a műveltség aláhanyatlott s a tudás nélkül felnőtt emberekben nemcsak a hitbuzgóság lankadt el, hanem az előkelő ízlés s a finom viselkedés is.

Ő jelét akarván adni isten- és emberbaráti szeretetének, e bajok megszüntetése miatt tárgyalt bátyjával, Kristóffal és XIII. Gergely pápával, aminek az eredménye az lett, hogy felszólította Maggio Lőrinc jezsuitaprovinciá-

list, vajjon a társaság nem telepedne-e meg Kolozsvárott, ahol felállítandó iskoláját szívesen keresnék fel a magyar, lengyel és más országbeli ifjak is? Erre hajlandónak is mutatkozott.

A jezsuiták rendjére azért gondolt, mivel ennek fiai már több országban bebizonyították hasznos tevékenységüket az egyházra és államra nézve egyaránt. A szerzet alapításánál fogva arra van hivatva, hogy az ifjúság szellemét tisztes tudományok és jóerkölcsök által kiművelje s lelkét megnemesítve alkalmassá tegye egykor majd az egyházi és az állami ügyek vezetésére. Azt akarta, hogy Erdély is részesüljön ezen szerencsében, épen azért már két évvel ezelőtt, amikor kitört az orosz-lengyel háború, táborába hivatta Szunirei Ferenc provinciálist s felszólította, hogy néhány alkalmas társát vigye magával Erdélybe, amit ő Poloc-vár ostroma idejém meg is tett.

Tekintetbe véve a szerzet institutumait és törvényeit, melyek a tagoknak szigorúan előírják a tudományok tanítását, a vallás és a jóerkölcsök terjesztését, hosszú megfontolás után elhatározta, hogy Jézus Krisztus szent nevében jezsuitakollégiumot alapít Kolozsvárott, melylyel Erdély jólétét, művelődését és szabadságát akarja előmozdítani. A kollégiumot az apostoli szentszék helybenhagyása mellett az alábbi javakkal ajándékozza meg: a ferencrendnek Farkas-utcában üresen álló kolostorával, templomával tornyaival, udvaraival, kertjeivel s a város határában fekvő mindazon földekkel, melyek hajdan a ferencrendi barátok birtokait alkották. Iskola céljaira a jezsuitáknak adja továbbá a szomszédságban levő szintén üres apácazárdát minden tartozékával együtt s az említett helyeket kiveszi a polgári hatóság jogköréből. A társaság tagjait felmenti mindenféle közteher és szolgálat alól s felettük csak az egyházi hatóság rendelkezhetik.

Szándéka az is, hogy az általa alapított kollégium ugyanolyan jogokat, kiváltságokat és előnyöket élvezzen,

mint bármely más külföldi akadémia, ezért különös királyi kegyénél fogva megengedi, hogy mindazok, akik a héber, görög és latin klasszikus tudományokban dicséretes jártasságot szereztek s ezt a kollégium igazolta, átlépve a filozófia vagy theológia magasabb fokára, ott megnyerhessék a *babéros* (baccalaureatus) vagy *mesteri* (magister) s a *doctori* címet és jelleget. A szentszéknél ki fogja eszközölni, hogy pápai engedéllyel ezen fokozatoknak ugyanolyan joguk, méltóságuk és kiváltságuk legyen, mintha azokat az olasz, francia, spanyol vagy német akadémiákon szerezték volna meg.

A fenntartás költségeire ugyancsak a jezsuitáknak adja a boldogságos szűz Máriáról nevezett *kolozsmonostori* apátságot a vele egyesített faluval, mely egészen határos Kolozsvárral. Megkapják ugyane megyében fekvő *Bács, Jegenye, Tiborc, Kajántó* és *Bogártelek* apátsági falvakat, melyeket az 1556. évi katalinnapi országgyűlés a többi egyházi javakkal a fiskus részére foglalt le, utána pedig Izabellának és János Zsigmondnak adott át. Az említett jószágokat később Forgách Ferenc kapta meg, mivel azonban ő Olaszországban örökös nélkül halt el, azért visszaszálltak a fiskusra. Ő (t. i. István király) azután az utolsó hármat hűséges szolgálataiért udvari orvosának, Blandrata Györgynek ajándékozta, aki viszont Kendi Sándornak és Bánffi Farkasnak adta el azokat 5000 frtért. Ő ugyanezért az összegért visszaváltotta tőlük s hozzá: csatolta újból a kolozsmonostori apátsághoz. Most pedig az egészet az említett jezsuitakollégiumnak adományozza s rendelkezésére bocsátja. S ennek hatályát és érvényét a jövőre nézve is kötelezőnek írja elő nemcsak Kristóf bátyjának, hanem a fejedelemségben törvényes utódainak is.

Ennek hiteléül a királyi diplomát saját kezével aláírta s az erdélyi ügyekben használatos függő pecséttel való megpecsételtetését is elrendelte.[1]

[1] Az alapítólevél teljes latin szövegét közli V. E. i. m. I. 127—132. l.

A jezsuiták újabb láncszemmel kapcsolódtak be Erdély életébe. Eddig inkább csak az iskola katedrája s a templom szentélye illette meg őket, de az alapítólevél értelmében földesurak is lettek s mint ilyeneknek, joguk volt a törvényhozás termeiben is megjelenni, nehogy a jövőben *róluk és nélkülük* határozhassanak. Ezt a jogukat sohasem adták fel, bárcsak kivételes alkalommal éltek vele. A gyakorlatban továbbra is megmaradtak egyszerű, de buzgó lelkipásztoroknak és tanároknak, akik az Isten országának kath. stílusban való kiépítésén fáradoztak. Nagy perspektíva nyílt meg előttük, hiszen az akadémia kezükbe adta Erdély ifjúságát teljes férfiúi megéréséig, tőlük függött tisztán, hogy virágzása s gyümölcstermése egészséges legyen. Hogy életüket zavartalanul szentelhessék ennek a szép hivatásnak, Kristóf fejedelemtől megkapták még a makói tizedet is.[1]

Sajnos, nem sokáig élvezhették a fejedelem jóindulatát. Már a kolozsvári országgyűlésre is betegen jött el s az út, úgy látszik, még jobban megviselte. Hazaérve Gyulafehérvárra, ágynak dőlt s többé fel sem kelt. Állapota egyre aggasztóbb lett s az Úr május 27-én magához szólította. Egy jó emberükkel szegényebbek lettek. István királynak most kettőzött buzgalommal kellett felettük őrködni, amit ő nem is mulasztott el. A fejedelemségben lényegesebb változás nem állott be, hiszen a rendek az előbbi országgyűlésen már elfogadták a kis Zsigmondot uruknak s nagykorúságáig a király államtanácsot rendelt melléje, melynek tagjai voltak: *Kendi Sándor, Kovacsóczi Farkas* és *Zsombori László.*

Nem feledkezett meg arról sem, hogy a jezsuiták a föntebb kapott birtokokba törvényesen be legyenek iktatva. E végből Berzeviczi kancellárját Erdélybe küldte, aki ezt a feladatát okt. 17-én el is végezte. De

[1] Orsz. Levélt. Soc. Jesu fasc. 47.

urától azt a megbizatást is elhozta, hogy az államtanács s a városi magisztrátus ne akadályozza az atyákat működési körükben. Az előbbire nem is volt panaszuk, de nem mondható ez a városi tanácsról. Állandóan kereste az ürügyet, hogy kellemetlenkedjék nekik. Az 1581. év szüretjén ismét a borral volt baj. A jezsuiták ugyanis nem tudták Monostoron értékesíteni dézsmaborukat s megint behozták a városba. Ez annyira felingerelte a tanácsot, hogy közgyűlés elé vitte a dolgot, mely rájuk írt, hogy adománylevelük értelmében csak annyi bort vihetnek be, amennyi házi használatra elég. S mert ezt nem tartották meg, azért megintésben részesíti őket.[1]

A városi tanács nehezteléséneк igazi oka abban rejlett, hogy a jezsuiták munkájának eredményeképen lassú, de biztos fejlődést mutatott a kath. tábor. Az emberek nagyrésze bizonyos átöröklött nosztalgiával vágyódott a kath. hit felemelő szertartásai után. Kedély és értelmi világa egyaránt kielégülést nyert az ő templomukban, így érthető, hogy a szám egyre növekedett. A jezsuitáktól megkapta mindazt, amitől a reformáció megfosztotta. A templom telve volt a kezdődő barokk-stíl minden szépségével, színével, hangulatával s a nagy ünnepek fényével és pompájával. Megújultak az énekes és zenés misék, a festői szépségű körmenetek, melyek százával vonzották hozzájuk az embereket. Az utóbbiakon felgallyazták az útvonalakat s keresztek és zászlók, énekek és imák kíséretében fényes asszisztenciával hordozták körül az Oltáriszentséget. Évtizedek elfelejtett álma varázsolódott élő valósággá a kolozsváriak előtt s érthető az a hatás, amit ez kiváltott. Azelőtt nem volt szabad segítségül hívni a boldogságos Szűzet, az apostolokat s a többi szenteket, most ezt is gyakorolhatták. Nagyszerű panegirisek hangzottak el tiszteletükre, melyek ismét régi trónjukra emel-

[1] Jakab E. i. m. II. 273. l.

ték Isten e kiválasztott lelkeit, a hívőkben pedig a tisztelet és a kath. elvek szerint való élet vágyát fakasztotta ki. Minden szentbeszédük ezt célozta. Vasár- és ünnepnap délután, a vecsernye végeztével hitvitákat is tartottak, ahol a laikus közönség igényének megfelelőleg boncolgatták a hitigazságokat s cáfolták meg a kor közismert támadásait.[1]

Felölelték a pásztoráció egész körét. Miséztek, prédikáltak, szentségeket szolgáltattak ki, betegeket látogattak s holtakat temettek. Munkájukról rendszeres katasztert vezettek. Ennek tanusága szerint 1580 karácsonyától a következő év húsvétjáig 1000 ember gyónt és áldozott meg. Egyetemes gyónást végzett 50. A megtértek száma 300 volt,[2] ami a következő esztendőben 400-ra emelkedett.[3]

Ez volt az, ami bántotta a másvallású lelkészeket s ami sehogy sem tetszett a magisztrátusnak. Azt nagyon jól tudta, hogy a jezsuitákat sem szép szóval, sem pedig fenyegetéssel nem állíthatja meg. De a reformált hívők apadása arra késztette, hogy valamit mégis tegyen. Legcélszerűbbnek látszott, ha szaporítja a prédikátorok számát, talán a felfrissítés megakadályozza az új felekezetek bomlását, a hívőket pedig bírói rendelettel eltiltotta a jezsuitatemplom látogatásától. De ez a rendszabály sem hozta meg a kívánt eredményt, mert a lelkészek ahelyett, hogy nemes versenyre keltek volna az atyákkal az Isten igéjének a hirdetésében s a pásztoráció egyéb ágaiban, továbbra is a régi csapáson haladtak. Az emberek pedig unták már a kath. vallás bálványimádási korholását s mentek oda, hol lelkük sebeire igazi gyógyító postillákat kaptak.

A két világnézet iskolái közt is ugyanilyen szakadékok

[1] Bagossy-Balázs i. m. 59. l.
[2] Veress E. i. m. I. 140. l.
[3] Veress E.: A kolozsvári Báthori-egyetem története. 10. l.

tátongtak. A jezsuitáknál az ifjúság modorban kicsiszolódott, erkölcsben megnemesedett, hitben megerősödött s tudásban felvérteződött. Nem akarom mindennek az ellenkezőjét a város újvallású iskoláira ráfogni, de hogy nem ment ott minden rendben, arra bizonyíték az egyik közgyűlés, mely utasította a bírót, hogy gondoskodjék *jobb tanerőkről*, talán így a szülők nem fogják gyermekeiket a jezsuitákhoz adni.[1] De bizony ez nem következett be. A városi iskolák tanulói egyre fogytak, a jezsuitáké pedig gyarapodtak. S keserűen jegyezte meg a prot. Hermann Dávid: Báthori István iskolát nyitott a jezsuiták számára s az ifjú Zsigmond nevelését is rájuk bízta. Ezek monostoraikkal meg nem elégedvén, tévelyüket vitatkozások és nyilvános iratok által kezdték terjeszteni, sőt színdarabokkal és más színielőadásokkal az országnagyok s a nemesek figyelmét ki is nyerték. Ime mennyire rosszalandó lutheranus gimnáziumaink restsége, nem találtatnak hív evangélikus tanítók.[2]

A jezsuiták kolozsvári gimnáziuma már öt osztállyal szerepelt. Szervezete azonos volt a nagyszombatiéval, helyesebben kiépítettebb folytatása volt a monostorinak. Tanították benne a septem artes liberales humanista értelembe vett egyes ágait. Nagy súlyt fektettek a koncentrációkra és a disputákra. A vallásoktatásnak segédeszköze s a lelki élet melegágya volt az ifjúság körében megalakult *Mária-kongregáció.*

Az intézet Wujek igazgatása alatt állott s kiváló eredménnyel működött mellette Szántó két másik magyar társával: Tomány Mátyással s Ladó Bálinttal. Megemlítendő még az éles dialektikával megáldott két német páter: Schreck Farkas és Pusch János s az olasz *Sfondrata Bertalan.* Odescalchi csak rövid ideig tartózkodott itt,

[1] Jakab E. i. m. II. 273.

[2] H. D.: Annales rerum eccl. in Transylv. inde a reform. religionis ab anno 1520 gestarum. 20. l.

mivel 1581 április 10-én szélütés érte s ezért hazakívánkozott Olaszországba. Helyét a nagy linguista és theológus, *P. Justus Rabbus* foglalta el. Ezek vállvetett buzgósága a meg nem említettekkel a kath. szebb jövő hajnalhasadását köszöntötte rá Erdély földjére.

13. A fejlődés évei.

A jezsuiták megkapták azt az alapot, amelyen nyugodtan lehetett tovább építeni. Amikor István király megalapította a kollégiumot, már akkor gondolt arra, hogy az iskola mellé létesít egy *szemináriumot* is, melynek szervezete körülbelül a mai konviktusokhoz áll a legközelebb. Az volt a célja, hogy az ifjúságot minél jobban koncentrálja a jezsuita kezekbe s ezáltal a kath. szellem jobban elmélyül benne. De közvetve szolgált egy távolabbi célt is. Segítségére akart sietni azon vidéki szülőknek, akiknek súlyos gondot okozott gimnazista fiainak az elhelyezése. Ide bátran beadhatták, hiszen a gondos felügyelet távoltartotta tőlük mindazt, ami a serdülő korra veszélyes lehet.

Kezdetben úgy volt, hogy egyszerre kettőt alapít, külön a nemes s külön a nemnemes ifjak részére. S az egyik a *pápai*, a másik pedig a *királyi szeminárium* nevet viselte volna. Azonban Possevino ezt nem tartotta helyesnek, mivel ez esetben kettős vezetőségre lett volna szükség, ami fölösleges kiadással, esetleg szükségtelen versengéssel, sőt irigységgel járt volna. De ellene szólt a tervnek az erős vallási megoszlottság is. A pápai szeminárium ugyanis ki lett volna téve annak a veszélynek, hogy a prot. szülők nem adták volna oda gyermeküket.[1] Az érv helyességét belátta a király, ezért elállt eredeti szándékától s Possevino ajánlatát fogadta el, aki egy közös szeminárium felállítását tartotta célszerűnek.

[1] Possevino jelentése. 1583 jan. 13. V. E. i. m. II. 17. l.

Azt azonban nem ellenezte, hogy meglegyen a pápai és a királyi jellege. Báthori István vállalta a felmerülő költségek felét. Erre a célra évi 1000 aranyat ígért, továbbá az Alsó- és Felsőzsuk határában levő ú. n. *Barátok-tavát.* Viszont Possevino arra vállalkozott, hogy a másik felét meg ő szerzi meg XIII. Gergely pápától. Irt is Galli államtitkárnak, aminek az lett az eredménye, hogy a pápa 1582 február 5-én kelt motu proprio bullájával 15 esztendőn át évi 1200 tallért helyezett kilátásba.

A kérdés anyagi része ezzel el is intéződött. Hátra volt, hogy megbeszéljék még az erdélyi államtanáccal, melynek tagjait a király 1583 februárjában várta magához. Ezek is tetszéssel fogadták a tervet. Különösen Kovacsóczi lelkesedett érte s támogatásukat a legmesszebbmenőleg megigérte. A szeminárium tehát oly simán haladt a megérés felé, hogy a király február 13-án ki is adta alapítólevelét. Kijelentette benne, hogy a nagy és a jó Isten iránti buzgóságából s a magyar nemzet iránt érzett szeretetéből minden alkalmat megragadott, hogy Erdély művelődését, javát és dicsőségét előmozdítsa. Megtelepítette a Jézustársaságot, hogy iskolát nyitva eloszlassa a mostoha idők által meghonosodott műveletlenséget. Most az ifjúság számára szemináriumot szándékozik alapítani, mely bőterméssű veteményes kertje legyen a hitbuzgóságnak és a tudománynak. Ezen művet felkarolta a pápa is, amennyiben a magyar nemzet iránt érzett szeretetéből osztozkodni kívánt a szeminárium költségeiben. Az intézetet a jezsuiták kollégiumához és iskolájához csatolja s benne a nemesi osztály és a nép azon fiai kaphatnak helyet, kik vagyoni helyzetüknél fogva nem képesek szellemi erejüket oly fokban kifejleszteni, mint tehetségük megérdemelné.

A szemináriumot Possevino atya fogja megszervezni ugyanolyan módon, mint azt már megtette néhány északi országban. A szükséges költségek fedezésére a szász papok

megerősítési díjaiból évente 1000 aranyat bocsát a vezetőség rendelkezésére oly feltétellel, hogy ezen összeget kiegészítve a pápa 1200 tallérjával, kizárólag az ott elhelyezett tanulók ellátására fordítsa.

Ezen alapítólevéllel felszólítja Zsombori tanácsosát s a dézsmák haszonbérlőjét és az ő utódait, hogy a nevezett összeget az alapítólevél felmutatása mellett minden évben pontosan fizessék ki a szeminárium felügyelőjének.[1]

Körülbelül ezzel egyidőben felszólította Kolozsvár városát is, hogy a Barátok-tavára szereljen fel egy malmot és úgy adja át az atyáknak. S mivel már eddig is sok baj volt a temetővel, arra is kötelezte, hogy a katholikusoknak erre a célra egy külön területet hasítson ki s építtessen oda egy kápolnát is. Továbbá állapítsa meg a régi okmányok alapján a jezsuitabirtokok pontos határait, nehogy határsurlódások legyenek e miatt. S minthogy a katholikusoknak most már voltak papjaik, azért kivette őket a másvallású lelkészek által eddig gyakorolt jurisdictio alól.[2]

Minden egyes intézkedése az erdélyi katholicizmus egy-egy továbbfejlődési fokát jelentette. Possevino, egyik rendtársa, *P. Piazza Tamás* és két udvari ember kíséretében február 10-én utazott el Erdélybe, hogy a szemináriumot megszervezze. Küldetése nemcsak ebből a szempontból fontos, hanem mivel úti tapasztalatait lejegyezte, művelődési és vallástörténeti érdekessége is van. Első pihenője *Bártfa* volt, a második *Ecsed*. Itt értesülve érkezéséről, ünnepélyesen fogadták. A szatmári kapitány lovasbandériumot küldött eléje s úgy kísértette a várba, ahol Báthori Miklós vendégszeretetét élvezte. Hasonló fogadtatásban volt része Ecseden is. Kellemesen érintette, hogy a Báthori-család birtokain már három kath. pap

[1] Teljes latin szövegét l. V. E. i. m. I. 253—4. l.
[2] Báthory István védőlevele. 1583 jan. 28. V. E. i. m. I. 251. l.

is működik, akiket, midőn tisztelegtek nála, arra buzdított, hogy minél buzgóbban teljesítsék hivatásukat.

Kolozsvárra március 1-én érkezett meg. Társai nagyon megörültek jövetelének s a király újabb kegyének. Egyelőre csak három napot töltött köztük, hogy előbb Gyulafehérvárra menjen s az államtanáccsal megbeszélje a szeminárium részleteit. Itt is a pápa diplomatájához méltóan fogadták. Az egyik kormánytanácsos több nemes kíséretében hat hintóval ment eléje s úgy kísérte be a városba. A palota előcsarnokában már várta a kis fejedelem. Szívélyesen üdvözölte és átvette tőle a pápa és a nagybátyja leveleit. Tiszteletére ünnepi lakomát is adott.

Zsigmond sajnálattal jegyezte meg, hogy tanácsosai mind eretnekek,[1] azonban Possevino azt tapasztalta, hogy nagyon jóindulatúak. Az alapítólevélben megjelölt összeget szívesen kiutalták, sőt is hálairatot intéztek a pápához, melyben megköszönték hazájuk iránt tanusított jóakaratát s nemzetük gyermekeinek nevelése érdekében megnyilatkozott nagylelkűségét. Szentséged — írták — örök és halhatatlan nevet biztosított magának nemzetünknél, mely a kereszténység ezen fontos véghelyének állandó veszélyeztetése miatt a kis fejedelem uralkodása alatt Szentséged további támogatását esdve kéri.[2]

Possevino, Kovacsóczi kancellár kíséretében meglátogatott több várost is, hogy minél tüzetesebben megismerhesse Erdély földjét és népét. Mindenütt szeretettel fogadták. De legérdekesebb élménye mégis *Nagyszebenben* volt. Itt mozsárlövéseket adtak le tiszteletére s még a prédikátorok is üdvözölték. Az egyik a következőképen köszöntötte: te, aki a fejedelmek közt a békesség helyreállítására vagy hivatva, bár csak köztünk is megszüntetnéd a

[1] Possevino jelentése. 1583 márc. 6. V. E. i. m. I. 261. l.
[2] Fraknói V.: Egy jezsuitadiplomata hazánkban. 20. l.

vallási viszályokat.[1] — Nincs ennek semmi akadálya — válaszolta Possevino — csupán az evangéliumot magyarázzátok az apostolokhoz legközelebb álló szentatyák nyomán, ne pedig a tegnap született tanítások szerint.[2] Befejezve körútját, visszatért Gyulafehérvárra s miután a fejedelemtől elbúcsúzott, Kovacsóczival Kolozsvárra ment, hogy a városi tanáccsal tárgyaljon.

A király ugyanis azt akarta, hogy a tanács adja át az unitáriusok által használt domonkoszárdát a szeminárium céljaira. Erről azonban hallani sem akart. Hogy a király neheztelését magára ne vonja, egy rozoga házat ajánlott fel, amit még Kovacsóczi sem volt hajlandó elfogadni, mivel méltatlannak találta királyához. Possevino ki is jelentette, hogy ne gondolják a városatyák, mintha a jezsuiták érdekéről volna szó. A szeminárium elsősorban Erdély és Kolozsvár javát akarja szolgálni s ha nem hajlandók erre a célra a domonikánusok volt zárdáját átengedni, megszakítja a tárgyalást s az ódiumot rájuk hárítja a királynál. Erre megijedtek s bár a zárdához ragaszkodtak, amnyit mégis megigértek, hogy gondoskodnak tisztességes házról. Possevino ezzel is meglégedett, mivel nem akarta a várost még jobban a jezsuitákra haragítani.

Ezután a szeminárium szervezetének a kidolgozásához fogott, melyet nagy vonalakban márc. 18-ra el is készített. Neve *Seminarium pontificium et regium* volt s szabályzata hat szakaszból állott. Eszerint az intézmény belső és külső életét a szeretetnek kell irányítania, mert rendeltetésének csak így tud megfelelni. Lelkére köti a vezetőségnek, hogy a bentlakók kiválasztásánál nagy körültekintéssel járjon el, mert itt is érvényesül a közmondás igazsága, amilyen az alap, olyan az épület. Inkább keveset vegyen fel, mint sokat, akik esetleg nem

[1] U. o. [2] U. o. 21. l.

törődve a fegyelemmel, könnyen az intézet rovására lehetnének. A jelentkezők is számoljanak azzal, hogy itt fegyelmezetten kell élniök. Egyszerű lesz az ellátásuk, de tisztességes s ezért a szegényebbek semmit sem fizetnek, a gazdagok pedig tetszésük és anyagi tehetségük szerint. Ruházatot, könyveket és ágyfelszerelést ki-ki a maga költségén tartozik beszerezni s ezeket tanulmányai végeztével mindenki magával is viheti. E pont alól csak a legszegényebb tanulókkal lehet kivételt tenni, továbbá, akik papi pályára készülnek. Ezekről minden tekintetben az intézet gondoskodik. Nehéz felfogású, rendzavaró és beteg gyermekek nem vehetők fel ; a korhatár 15 esztendő, de indokolt esetben ettől el is lehet térni.

A felvétel módjára nézve Possevino előtt a bécsi, illetve az olmützi szeminárium idevonatkozó szabályai lebegtek. A jelentkezőt nem lehetett mindjárt felvenni, hanem előbb néhány napig az iskolába kellett járnia, hogy megismerjék hajlamait és képességeit. Ha a rektor és a praefectus megfelelőnek tartotta, úgy nyolc napig elkülönülten élt a szemináriumban, mialatt tanulmányozta szabályait s ha ezeket magára nézve kötelezőknek elfogadta, úgy felvételét megnyerte. A felvételnél elsőbbségük az erdélyi és a kapcsolt részek fiainak volt s csak utánuk következtek a magyarországiak.

A szemináriumba felvett tanuló mindaddig ottmaradhatott, míg tanulmányait be nem fejezte. Voltak azonban esetek, melyek kizárással, illetve elbocsátással jártak. Így nem volt szabad megtűrni azon tanulót, aki még a megintés után is illetlen beszédeivel és viselkedésével a többinek romlására szolgált ; aki lopott ; a házirendet fegyelmetlen magatartásával zavarta ; aki veszedelmes tanokat hirdetett vagy ilyen könyveket terjesztett. El kellett bocsátani azt is, aki gyógyíthatatlan betegségbe esett. Mindkettőnek azonban szeretettel kellett történni, hogy a javulást és ne a további romlást eredményezze.

A nevelés tengelyét az ép test és az ép lélek kifejlesztése alkotta. Edzették az előbbit, de mint értékes virágszálat ápolták az utóbbit is, hogy csorbát egyik se szenvedjen. Az istenfélelem, az embertisztelet s a kölcsönös szeretet kategórikus imperativuszként kötelezték a fiatalságot.

A szeminárium egységes vezetést kapott. Élén állt a kollégium rectora, akinek kezébe szaladtak össze az összes szálak. Tőle függött a praefectus, akit akadályoztatása esetén a vicepraefectus helyettesített. Szolgálattételre volt még egy kapus, bevásárló és szakács. A praefectus ügyelt a tanulókra; ennélfogva olyan embernek kellett lennie, aki necsak szóval, hanem élete példájával is jóhatást gyakoroljon a reábízottakra.

Possevino meghagyása szerint az intézet belső életéről *historia domus*-t is kellett vezetni, ahová bekerültek a nevezetesebb események. A bevételt és a kiadást a rendesen vezetett pénztári naplónak kellett feltüntetni. Ezenkívül a rektor köteles volt minden hónapban egyszer Possevinónak is beszámolni, hogy az intézet életéről állandóan tájékozódva legyen.[1] Ezt azért is óhajtotta, mivel szándékában volt még részletesebben kidolgozni az intézet szabályzatát, erre azonban elfoglaltsága miatt nem került rá a sor.

Miután erdélyi megbizatásával nagyjában elkészült, március vége felé visszatért Lengyelországba. Útjáról részletesen beszámolt a pápának s örömmel jelentette, hogy a katholicizmusra Erdélyben nagy jövő vár, csupán a szentszék nagyobb buzgalommal karolja fel ügyeit.[2] Egyben hozzáfogott Erdélyország történetének a megírásához is. Közvetlen elutazása előtt Báthori István megmutatott neki néhány fejezetet *Brutus király* készülő

[1] Ratio seminarii pontificii et regii administrandi ex R. P. Antonio Possevino praescripta. Claudopolii die 18. Martii 1583. V. E. i. m. I. 272—279. l.

[2] Fraknói V. i. m. 23. l.

történeti munkájából.[1] Possevinónak sehogy sem tetszett kath. ellenes célzatossága miatt. Ekkor fogamzott meg benne az a gondolat, hogy közvetlen tapasztalatai s az ott szerzendő források nyomán ő is megírja. S miután az anyaga megvolt, nekilátott s decemberre el is készült vele. Művének *Transylvania* címét adta s öt részben tárgyalta történetét. Az első Erdély általános történetét ölelte fel a római uralomtól kezdve egészen a XV. század végéig. A következő három a XVI. századot tárgyalta, míg az utolsó arról szólt, miként lehetne a kath. egyházat helyreál'ítani Erdélyben. A műben végig csillog a kitünő diplomata részletekig ható éleslátása, bár katholicizmusát sem tudta benne megtagadni, épúgy mint Brutus saját könyvében a protestantizmusát.

Könyve egyébként arra is fényes bizonyság, hogy mennyire megszerette a magyar földet és annak népét. Sorsa most úgy hozta magával, hogy még egy kis időt ennek szenteljen. A pápa engedélyével elvállalta, hogy közvetíti a békét Rudolf és István király közt. Emiatt többször meg kellett fordulnia, hol Pozsonyban, hol pedig Kassán, de félszemével ekkor is Erdély felé tekintett. Nagy része volt abban is, hogy a Gergely-féle naptárt sikerült elfogadtatnia hazánkfiaival. 1584-ben Rómába kellett mennie, ahol találkozott *Forgách Ferenccel* s pályája fölfelé ívelését nagyban elősegítette.[2] Egyáltalán Oláh két nagy utódjának, Forgách és Pázmány érseknek, a kath. restauráció e két nagy apostolának a megindításában az ő messzenyúló keze is közrejátszott.

Másirányú elfoglaltságát, de még inkább távozását nagyon megérezte a kolozsvári kollégium. A megnövekedett munkakör súlyos próbára tette az atyák erejét s ezért Wujek több alkalommal is kért segítséget, főképen

[1] Ungaricarum rerum libri, qui exstant. (Mon. Hung. 12—14. k.)
[2] V. ö. Sörös Pongrác: Forgách Ferenc esztergomi bíboros. 5. l.

magyar pátereket, mivel ezeknek lehetett a legtöbb hasznát venni. Baj volt a várossal is, mert alighogy Possevino kitette lábát Erdélyből, vonakodott kötelezettségének eleget tenni. Ezenkívül bizonyos egyenetlenkedés támadt bent a kollégiumban is. Úgy látszik, Wujek és Szántó nem tudták egymást megérteni. Ez vádolta amazt, hogy nagyon rideg és durva ember, aki több kárt okoz érdes modorával, mint hasznot.[1] Viszont a rektor túltemperamentumosnak ítélte Szántót, ki inkább saját eszét szereti követni, mint elüljárója rendelkezéseit.[2] Possevino legjobb szerette volna, ha maga egyenlíti ki ezeket az ellentéteket, azonban feladatai más irányba szólították.

Szerencsére, hogy a provinciálisi székben Szunieri utódja, *P. Campani Pál*, sokban hasonlított hozzá, így megvolt a reménye, hogy minden tekintetben rendet teremt. 1583 végén személyesen utazott Erdélybe, hogy közvetlenül megismerje az ottani helyzetet. Vitt magával 12 új társat is, hogy Wujek kívánságának eleget tegyen. Dec. 31-én érkezett Kolozsvárra s útjában a magyar nép mindenütt oly szívesen fogadta, akárcsak előtte Possevinót. A fejedelemnél tett tisztelgő látogatása után hozzáfogott az ügyek rendezéséhez. Visszavitte Wujekot Lengyelországba, de Szántót sem hagyta Kolozsvárott, hanem Váradra küldte az ottani misszó megszervezésére. Az új rector a nápolyi származású *P. Capeci Ferdinánd* lett, akit *Aquaviva Kolozs* generális a következő ajánlással küldött: Ime egy ember, aki valóban az, nemcsak szíve, hanem mindazok állítása szerint is, akik őt ismerik.[3]

Több személyi változás után 1584 elején a következő tagokból állott a kollégium: *P. Capeci Ferdinánd* rector, *P. Undó Márton* miniszter és magyar hitszónok,

[1] Szántó jelentése Aquaviva generalishoz. 1582 okt. 19. V. E. i. m. I. 228—246. l.

[2] Wujek jelentése. 1581 aug. 18. U. o. I. 148—154. l.

[3] Socherus A. i. m. 290. l.

P. Schreck Farkas szemináriumi praefectus és német hitszónok, *P. Tományi Mátyás* házgondnok, *P. Fanfoni Jeromos* tartományi felügyelő s a kongregáció praesese, *P. Ardulfó János* házi lelkiatya s a noviciusok magisztere, *P. Ladó Bálint*, a székelyek misszionáriusa ; e különleges tisztségek mellett mindegyiknek volt még iskolai elfoglaltsága is. Tanárok voltak: *M.*[1] *Szydlowszky Péter, M. Krakói János, M. Galicziai Jakab, M. Burman János, Mostowszky Jakab, Elbing János.* Mint papnövendékek végezték tanulmányaikat : *Ilzei János, Kurticz Miklós, Lengyel Kázmér* és *Erdélyi Simon.* Laikustestvérek voltak a következők : a kiváló orvosi hírben álló *Milanói Maximus, Rasz Simon, Psarsky János, Javiczky Szaniszló ;* a nagy ötvösművész, *Schipper Orbán, Tensier Ádám, Szilézi Mihály, Flanmann György, Oláh János* és *Schif Lukács.*[2] Összesen 27-en voltak.

Campaninak a kollegium felfrissítésén kívül még a szeminárium kötötte le a figyelmét. Rendkívül sokat kellett tárgyalnia a várossal, míg sikerült rávenni, hogy kibővítette az ideiglenes épületet s bérbeadta mindaddig míg az új szeminárium elkészül. Belement nagynehezen abba is, hogy a jezsuiták megvehették azt a 4—5 házat, mely a kollégium átellenében állott s helyükön pompás szemináriumot lehetett építeni.

A város barátságtalan magatartását feledtette vele a nép általános rokonszenve, mely a jezsuiták iránt megnyilatkozott. Küldöttségek keresték fel; jöttek Somlyóról, Váradról, Vásárhelyről, Tordáról, Fenesről, Székelyföldről, Temesvárról, sőt még Moldvából az oláhok is mind azzal a kéréssel, hogy hozzájuk is küldjön 1—2 pátert. Egyik-másik meghatóan adta elő kérelmét. A váradiak pl. így szóltak hozzá : atyánk, az összes váradi polgárok

[1] M. = Magister.
[2] Rövid élettörténetüket l. V. E. i. m. II. 25—28. l.

kérnek téged, hogy könyörülj meg rajtuk. Mint bárányokat minden oldalról körülvettek a farkasok és pásztor nélkül vagyunk. Kevéssel ezelőtt volt egy György nevű papunk, azonban bűneink miatt, melyeket mi, tagok, követtünk el, az igazságos Isten a főben büntette meg. Atyánk talán másutt nagy az aratás és kevés az arató, nálunk szintén nagy, azonban arató egy sincs.[1] Campani erre megigérte, hogy küld hozzájuk egyet s valóban nem sokára meg is kapták Szántót, Kersten Lőrinc laikustestvér kíséretében. Sajgott a szíve, hogy nem tud mindegyiknek eleget tenni, azonban az alig néhány évtizedes rendnek még nem volt annyi embere, hogy mindenhová küldhetett volna. Itt csak az idő segíthetett. A provinciális fel is vett öt erdélyi ifjút a társaságba, hogy majd egykoron visszatérve ők is munkálkodhassanak Indiának elkeresztelt szülőföldjükön.

A provinciális háromhónapi tartózkodása után 1584 ápr. elején hazament Lengyelországba. Magvetését Capecinak kellett megérlelni. Minthogy a város nem mert tovább akadékoskodni, leromboltatta a vett házakat s azok helyén megindult a szeminárium építése. Az államtanács mindenben segítette s így egy-kettőre tető alá került a kétemeletes épület, mely a templom piacán Kolozsvár egyik legszebb háza lett.

A szemináriummal a kolozsvári jezsuiták történetének egy újabb, szép fejezete nyílott meg. A katholikum elmélyítésére s továbbterjesztésére jobb eszközt nem is találhattak volna ki. Nem nézték a jelentkezők vallását, csupán az előírt feltételeknek kellett megfelelniök és felvették. Hogy minő időszerű és felkarolt intézménnyé vált, azt legjobban bizonyítja mindjárt az első év statisztikája. A jelentkezők közül nagyon sokat vissza kellett utasítani, mivel legfeljebb csak 80-an fértek el s ez a szám csak-

[1] Socherus A. i. m. 293. i.

hamar megtelt. Sokan voltak a prot. vallásúak, a többek közt a bihari kálvinista alispán, *Pázmány Miklós fia, Péter* is.[1] Sőt ami még érdekesebb, a bentlakók közt szerepelt *16 luth. lelkészfiú* és a *gör. kel. püspök unokája* is[2]. A szeminárium természeteszrűleg megduzzasztotta az iskola látszámát, úgy hogy 1585 elején 230-ra szökött fel, melynek több mint egynegyede szintén a prot. fiúk közül került ki.[3]

Amilyen mértékben izmosodott a jezsuita iskola, ép annyira gyengült a városi. Az 1585 január 15-én tartott városi közgyűlés már keserű szemrehányást tett emiatt, mivel észrevette, hogy minemű nagy gondviseletlenség van a scholában a tanítók miatt, ki immár ugyan egynéhány időtlő fogva volt, hanem az jött immár be, hogy a tanítványok tanulásnak okáért a jezsuitákhoz mennek. Kéri azért a tanácsot, hogy erre a legfőbb gondot viseljen s a scholának látogatására válasszon kettőt őkegyelme, kik minden hónapban meglátogassák s a hanyag tanítót megdorgálják.[4] Ez a felszólalás felekezeti szempontból teljesen érthető. A jezsuiták ugyan nem kényszerítettek senkit sem a megtérésre, de a náluk uralkodó kath. szellem sok növendékük lelkében kigyujtotta a kath. hit szikráját. S az ilyenek sok esetben még buzgóbb apostolok lettek, mint tanítóik. Hazatérve, övéikkel szintén megismertették a kath. vallás szépségeit s nem egyszer a szülők is követték gyermekeiket. Ha ehhez hozzáveszszük még azokat a számokat is, amiket a szószék eredményezett, akkor teljesen érthetővé lesz a protestánsok izgalma.

Az idegesség egyre szélesebb körökre terjedt át, úgy annyira, hogy már az 1585. márciusi országgyűlésen is

[1] Fraknói V.: Pázmány Péter. (Magyar Tört. Életr.) 18.
[2] Copeci jelentése 1585 márc. 10. V. E. i. m. II. 89.
[3] U. o.
[4] Erdélyi Károly i. m. 17. l.

visszhangra talált. A prot. többség, hogy védekezzék az erős kath. áramlat ellen, kimondta, hogy az religió dolga minden részében, cikkében abba maradjon, az mint ennek előtte való generális gyűlésekben, partialisokban is végeztetett róla s azon mód tartassék meg az religióban mindaddig, míg a fejedelem generális gyűlésben országával más végzést nem teszen.[1] Különösen a másvallású lelkészek buzgólkodtak egy gátló végzés meghozásán. István király félvén, hogy az ifjú fejedelmet majd megszédítik a jezsuitaellenes izgatások, azért intette, hogy meg ne tántorodjék ezek hatása alatt. Méltánytalan dolognak tartotta a legősibb vallás támadását akkor, midőn az újak mind szabad gyakorlatot nyertek Erdély földjén.[2]

Ezek a jelenségek annál is inkább bántották, mivel nyiltan vallott terveit akarták keresztülhúzni. Ő a jezsuitákat nemcsak azért küldte Erdélybe, hogy a tudás és a műveltség apostolai legyenek, hanem hogy kiépítsék a katholicizmus régi szervezetét is. Erre különböző módok szolgáltak s az atyák mind felhasználták, hogy királyuk célját elérjék. Nem is szünt meg őket buzdítani, hogy ne tekintsenek se jobbra, se balra, hanem haladjanak tovább a megkezdett úton. Campanit még a föntebbi évben ismét elküldte hozzájuk, hogy szervezze meg az akadémián a filozófiai és theológiai fakultást, mivel megértek erre már azok a tanulók, akik Monostoron kezdték meg gimnáziális tanulmányaikat. Campani ezzel hamarosan elkészült s novemberben már meg is nyilt a nagyképzettségű Fanfonió vezetésével az első évfolyam, hogy fokozatosan kiépülhessen az egész.

A hallgatóság zöme papi pályára készült. Közülük néhány elég rövid idő alatt oly szép előmenetelt tanusí-

[1] Szilágyi Sándor i. m. III. 213. l.
[2] Lampe A. i. m. 315. pag.

tott a hittudományban, hogy *licenciatusi* minőségben már alkalmazni lehetett. Kettőt Ladó Bálint magával vitt a temesvári és lugosi misszióra. Négy a katholikusok által elűzött újhitű lelkészek helyét foglalta el, egyet pedig fel is szenteltek s ez oly buzgón működött kijelölt állomáshelyén, hogy 60 falut tudott visszatéríteni a kath. egyházba.[1]

A jezsuiták tehát minden gáncs ellenére meleg esőként érlelték a katholicizmus magvetését. Ez csak olajozta az ellenség tüzét, mely azonban István király haláláig ártalmatlan volt. Veszedelmessé csak az 1586. évben vált, amely szomorúan köszöntött be s még gyászosabban végződött.

Már a mult év végén elterjedt a borzasztó hír, hogy a pestis itt is, ott is felütötte a fejét. A téli hidegek egyelőre útját vágták s így inkább csak sporadikus jelenség volt. Az iskolai és a pásztorációs élet is zavartalanul folyt, míg be nem köszöntött a nyári forróság. Ekkor elemi erővel tört ki a gyilkos kór s százával pusztította főképen a föld népét. Belopódzott az iskola falai közé s itt is szedte áldozatait. A tanítást június végén be kellett szüntetni. A járvány nyomán ólálkodott a nyomor és éhinség is, ami a köznépet nagyon demoralizálta.

A jezsuiták ebben a szerencsétlen időben irgalmas szamarítánusként jártak házról-házra, hogy a betegeket vigasztalják, a haldoklókat előkészítsék a nagy útra s a szűkölködőkön segítsenek. Milanóinak percnyi nyugalma sem volt, hisz hol ide, hol oda hívták, hogy orvosi tudományával segítséget nyujtson.

Mialatt mások élet- ért s lelkeért fáradoztak, az alattomos kór őket is meglepte. Capeci már előre számolt

[1] Litterae annuae Soc. Jesu anni 1585, ad patres et fratres ejusdem Societatis. 210. pag.

czzel, azért úgy rendelkezett, hogy a betegeket Monostorra kell szállítani; néhány egészséges társ vonuljon Kővárra, Kereszturi Kristóf kastélyába, hogy védve legyenek s ha a többi el találna pusztulni, velük biztosítva legyen a kollégium további élete. Előrelátása nagyon helyénvaló volt, mivel az ő soruk ritkítását is megkezdte a fekete halál. Az első áldozat Flanmann György sekrestyéstestvér volt. Őt követte Kiniszki Pál, majd sorban a többiek. Meghalt a jóságos lelkű Capeci rector, az angyali szelidségű Fanfonió, azután Ardulfó János, Vokitzky Albert, Brantmayer Albert, Burman János, Viller Mihály, Elbing János, Lengyel Kázmér, Psarsky János, Kredik Jónás, Tensier Ádám, Zalesky Mátyás, Ripini Mihály, Erdős Péter, Schipper Orbán.[1] Nem tudott megmenekülni Törös György sem, pedig egyike volt azoknak, akiket a boldogult Capeci rector azért küldött Kővárra, hogy a fekete aratás után majd újra kezdhessék a munkát. Ő október 28-án halt meg s Kereszturi kegyelete jeléül saját kriptájába temettette el.[2] Vele a halálozások száma 19-re szökött fel s így a 32 tagú kollégiumból mindössze 13-an maradtak életben, 3 páter és 10 fráter.

Ez az esztendő még egy csapást mért reájuk, mely azután végzetes kihatással volt egész jövőjükre. Báthori István ugyanis épen grodnói üdülőhelyén tartózkodott, amikor december elején hirtelen rosszullét fogta el. Háziorvosa, Bucella Miklós megvizsgálta, azonban a bajt nem tartotta veszélyesnek. Bízott benne, hogy a király erős szervezete le fogja győzni. De az isteni Gondviselés másként határozott s a hithű királyt rövid betegség után december 13-án magához szólította. Valahogy megérezte, hogy napjai meg vannak számlálva, azért már

[1] P. Busau és P. Strus kimutatásai. V. E. i. m. II. 177—8. és 204., 206. l.
[2] Dobronoki-kézirat. 74. l.

jóeleve végrendelkezett. Nem feledkezett meg a jezsuitákról sem. A többek közt Zsigmond fejedelemhez ezeket írta: Hozzád fordulok legkedvesebb unokám, Erdély fejedelme, Báthori Zsigmond s mindenekfelett a kolozsvári és gyulafehérvári kollégiumokat hagyom és bízom terád. Ezeket a kollégiumokat atyád és én alapítottuk anélkül, hogy bárki jogát is megsértettük volna; úgy oltalmazd és védd ezeket, ahogy szívednek drága azon hazának üdve, melynek fejedelme vagy.[1] Érces szavak voltak ezek, azonban a fejedelem még sokkal fiatalabb és tapasztalatlanabb volt, semhogy érvényt tudott volna szerezni azok előtt, akik állandóan lesték, hogy mikor hunyja be a nagy király szemét s megkezdhessék nyiltan a jezsuiták elleni harcot.

A gyászhír úgy érte ez utóbbiakat, mint az egészséges embert félkezének a megbénulása. A grodnói halál őket is félig megbénította. A pestis pusztításait még valahogy csak kiheverték volna; elvük volt, hogy az emberek elpusztulhatnak, de az intézménynek élnie kell. Azonban a királlyal az intézmény éltető lelkét vesztették el s ezt nem volt, ki pótolja.

A jezsuiták bizalmukat most már kizárólag az isteni Gondviselésbe vetve megkezdték a munkát az ő szent nevében. A könnyebb kormányzás végett Aquaviva úgy intézkedett, hogy az erdélyi rész külön viceprovinciává alakuljon Wujekkal az élén. Ő szervezte meg első ízben is a jezsuitakolóniát, rá várt most is a feladat, hogy a romok helyén új életet teremtsen. A mult surlódásait Szántóval együtt felednie kellett s válivetett erővel dolgozni a kath. jövőn. Az elhalt társak helyett újak érkeztek s az 1587 június 1-én kelt katalógus szerint a kollégium a következő tagokból állott: *P. Strusz Máté, P. Busau András, P. Gerolczi Boldizsár, P. Krá-*

[1] Erdélyi K. i. m. 19. l.

kowi János, P. Ladó Bálint, Szádeczi Sebestyén, Lukari Lajos, Mosztowszki Jakab, Vásárhelyi Gergely, Ostiai Márton, Brzozovi János, Rasz Simon, Pultói Simon, Béke János és Tembor Bertalan.[1] Év vége felé a különböző személyváltozások folytán idekerült még *P. Ruben Lenárd,* aki a gyulafehérvári házba távozó Wujekot helyettesítette a kollégium vezetésébe, továbbá *P. Vega Emmanuel, P. Ortir Mihály* és *P. Gonzala János.*[2] Mindnyájan telt lelkesedéssel jöttek, bár nyomukat követte az atra cura is, vajjon lendületük szárnyát nem szegi-e ketté az ellenség rosszakarata? Egyelőre, úgy látszott, hogy nem. Az államtanács biztosította őket továbbra is támogatásáról, Zsigmond pedig levélben igérte meg Aquavivának, hogy sem az ősi vallástól, sem pedig atyja és nagybátyja nyomdokaitól nem tér el s az ország díszére és a kath. hit terjesztésére alapított kollégiumokat nemcsak megvédelmezi, hanem még fejleszteni is akarja s az atyákat az Isten dicsőségére szolgáló munkájukban segíteni fogja.[3]

Ily előjelek mellett nyitották meg 1587 november elején a tanévet. Ez ismét összeesett az országgyűléssel, melynek magatartása már egészen más volt, mint az államtanácsé vagy Zsigmond fejedelemmé. A másvallásúak szenvedélyesebb része már azt követelte, hogy meg kell szüntetni a bálványimádást (kath. vallást) s terjesztőit pedig el kell távolítani Erdély földjéről.[4] Az államtanács azonban csendre intette a vallásháborítókat, a jezsuiták pedig a néppel és az ifjúsággal 40 órai szentségimádással kérték az Istent, hogy tartsa távol tőlük a fenyegető veszélyt.

Az évnyitó ünnepélyükön megjelent az ifjú fejedelem

[1] Veress E. i. m. II. 211—212. l.
[2] Wujek levele. 1587 dec. 8. U. o. 234. l.
[3] U. o. 231. l.
[4] U. o. 233. l.

kíséretével s az országgyűlés tagjai közül is többen. Megtekintették a kollégiumot, a szemináriumot s a Mária-kongregáció helyiségeit. Az ünnepély fénypontja az ifjúság színelőadása volt, mely *Szent István királyról* szólt. Ezt követte volna egy theológiai disputa, melynek tárgya *Krisztus istensége* volt. Géczi János kormányzó, tekintettel az országgyűlés izzó hangulatára, nem engedte megtartani. Igy az ifjúság latin és magyar nyelven szónoki koncertációt adott elő, ahol azt bizonyítgatta, hogy a szenteket tisztelni és segítségül hívni, továbbá képeiket és ereklyéiket tiszteletben tartani nem babona, még kevésbbé bálványimádás.[1]

Intézetük most is megtelt tanulókkal; a szeminaristák száma megütötte a 70-et, a gimnáziumban és az akadémián körülbelül 200-an voltak. Még egy szombatos is beadta hozzájuk fiát egyenesen azzal a kéréssel, hogy neveljenek belőle diplomatát.[2] Az iskolai és a pásztorációs élet ugyanolyan keretben mozgott, mint a pestis előtt. Mások voltak ugyan az emberek, de ugyanaz a szellem irányította őket. Ennek következtében a katholicizmus megint fejlődésnek indult. A tanulók közül 60 tért át, hét lépett a jezsuitarendbe, köztük Pázmány Péter is; kettő ment Rómába. A felnőttek megtérési száma 100 volt, köztük szerepelt egy 80 éves prédikátor is feleségével együtt.[3]

A katholikusok a nagy csapás után még buzgóbb hitéletet éltek, mint azelőtt. Voltak olyanok is, akik napokon át gyalogoltak, csakhogy szentgyónásukat elvégezhessék. A nemesek előtt példaképen állhatott Kereszturi Kristóf, aki feleségével térdenállva szokta elvégezni templomi ájtatosságait.[4]

[1] U. o. 233. l.
[2] V. E.: A kolozsvári B.-egyetem tört. 23. l.
[3] U. o.
[4] Litterae annuae etc. 89. pag.

Buzgó munkájukon tehát rajta volt az Isten áldása. Iskolájuk a tudás és a műveltség világát árasztotta szét, templomuk pedig a hitet. Ha az 1588. évi medgyesi országgyűlés nem száműzi őket, nemcsak Kolozsvárt hódították volna vissza a kath. egyháznak, hanem az egész tartományt is.

14. A gyulafehérvári rendház.

Az erdélyi kath. hitélet egy másik gyujtó fókusa a fejedelmi székhelyen, *Gyulafehérvárott* volt. Ez a város is, mint a többi, 1579 előtt teljesen a hitújítók tanítását követte s a kath. vallással szemben olyan antagonizmust tanusított, hogy — Socherus — szerint még Kristóf fejedelem sem merte a nyilvános istentiszteletet megengedni s maga is palotájának a magánkápolnájában hallgatta a szentmisét, amit egy megtűrt franciskánus páter végzett.[1]

Ilyennek találta a helyzetet P. Leleszi is, amikor 1579-ben végleg a fejedelmi udvarban maradt. Egyik jelentése szerint a fejedelmen kívül mindenki és minden ellensége volt Krisztusnak s egyházának. A nemesség egészben véve eretnek volt, a főurak pedig részben a kálvinista, részben az unitárius hitet követték.[2] Itt tehát úgy állott urával, mint két zátony a tenger közepén ; nagy tapintatra volt tehát szüksége, ha nem akart többet ártani, mint használni egyházának. Szerencsére, hogy egyesítette magában mindazon kellékeket, amikkel meg tudta magát kedveltetni.

Kristóf kis fia, a hatéves Zsigmond neveltetését bízta rá s úgy rendelkezett, hogy míg nem kap segítőtársat, addig nála lakik s asztalánál is étkezik. Leleszi nagyon

[1] Socherus A. i. m. 233. pag.
[2] Veress E. i. m. I. 97. l.

örült ennek, hiszen a főrangú környezetben nagyon sok alkalma és lehetősége nyilt a kath. ügy előmozdítására. Kristóf egészen megajándékozta bizalmával, ami arra buzdította, hogy benne is mélyítse a katholikumot. Vallásos lelkülete szivesen is hajlott rá.

Lassan, mint az esőcseppek a kővájást, az udvari emberekben is iparkodott kitisztítani a kath. ellenes tanokat. Nehezen ment ez, mivel sok akadálya volt, de a kezdés jege mégis csak megtörött s az egyik kamarás, mielőtt meghalt volna, szentgyónását is el merte végezni.[1] Az első fecskét követte a többi is s Leleszi köre lassankint kibővült. Az 1580. év húsvét hetében Fehérvárra jött P. Odescalchi is, hogy az udvarban tartózkodó olaszokat meggyóntassa. Ezen alkalommal már 50-en gyóntak meg, kiknek legnagyobb része magyar volt s azelőtt másvallású.[2] Sokan jelentek meg a napi szentmiséken és szentbeszédeken s a jópéldát maga a fejedelem adta kis fiával. Az olasz páter négy hónapig tartózkodott itt s a kath. jövő a legszebb reményekkel töltötte el. Kár, hogy Leleszi gyenge fizikuma nem birta a ráháramló sok munkát s ezért P. Eberhard Mercurián generálistól kért még egy erőt s így jött Gyulafehérvárra rövid monostori tartózkodása után P. Törös György.

Most már ketten voltak s ezért Leleszi arra kérte a fejedelmet, hogy adja át nekik a szomszédságban levő üres préposti házat, mivel ott mégis szerzetesibb módon élhetnek. Oda is adta, de élelmezésükről továbbra is a konyhája gondoskodott s ideiglenesen megkapták a domonkosok volt templomát is. A fejedelem előbb rendbehozatta, gondoskodott egyházi felszerelésekről, hogy az istentiszteletet illő formában lehessen végezni.

A két jezsuita megkezdhette az intenzívebb pászto-

[1] U. o.
[2] P. Odescalchi jelentése. 1580 ápr. 3. U. o. 105. l.

rációs életet. Mindennap volt szentmise; kétszer, délelőtt és délután predikáció, amit a fehérváriak szivesen hallgattak. Ennek nyomán itt is jelentkeztek a megtérések, ami ingerlékennyé tette a másvallású lelkészeket. Mint Kolozsvárott, itt is megindult ellenük a hajsza. Erre jellemző, hogy amikor 1580 jún. 23-án nagy vihar vonult át a városon s a villám lecsapott a lőportoronyba, melynek robbanása nagy pusztítást okozott, ezt is úgy igyekeztek feltüntetni, mintha az Isten a jezsuiták bejövetele miatt sújtotta volna a várost.[1] Az ilyen ráfogás hatástalanul pattant le a közvéleményről s ők nyugodtan folytathatták munkájukat.

A pásztoráció tetemesebb részét Törös végezte, míg a beteges Leleszi inkább Zsigmond nevelésével foglalkozott. Úgy látszik, szivesen végezte ezt a munkát, mivel neveltjéről mindig a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott. Nem szégyelte, ha pápistának nevezték, ellenkezőleg dicsőségnek tekintette. Hithűsége oly nagy volt, hogy eretnek könyvet még a kezébe sem akart venni. Pontosan megtartotta vallása törvényeit. Egyik udvari ebéd alkalmával, mely történetesen péntekre esett, így szólt a meghivottakhoz: Uraim, csak költsék el az ebédet, én azonban, mivel katholikus vagyok, bőjtölni szeretnék. Kamarása megkérdezte, hogy mégis mit fog enni, mire azt válaszolta, hogy két tojást. Hátha P. János megengedné, vajjon az esetben enne-e húst? Nem — felelte rá. Környezetét nagyon meghatotta mély vallásosságával s a jellenlevők egyike meg is kérdezte tőle, ha Leleszi vagy István király áttérne a protestantizmusra, követné-e őket? Erre is nemmel válaszolt, mivel egyiküket sem tartotta a kath. egyház egészének.[2]

Kristóf fejedelem örömmel kísérte kis fia fejlődését,

[1] U. o. 112. l.
[2] P. Leleszi jelentése. 1581 szept. 13. U. o. 191. l.

hiszen felesége halála után jóformán ő volt egyedüli vigasza. A félárva azonban nem sokáig élvezhette az atyai szeretet örömét, mivel az édesanyát csakhamar követte az édesapa is. Mint tudjuk, már a kolozsvári országgyűlésről is betegen tért haza. Otthon ágynak dőlt s többé fel sem kelt. Betegágyánál állandóan Leleszi virrasztott. Állapota pünkösdelőtti szombaton válságosra fordult. Május 21-én felvette az utolsó szentségeket s készült a nagy útra. Ettől kezdve nem érdekelte más, csak kis fia sorsa s a mennyei haza. Úrnapján ismét magához vette a legméltóságosabb Oltáriszentséget, elkészítetre végrendeletét s fiát továbbra is Leleszi gondjaira bízta. A három utolsó napot és éjtszakát kizárólag imádsággal töltötte. A *Benned biztam, Uram* kezdetű zsoltárt 60-nál többször elimádkozta. Az agónia május 27-én délelőtt állott be. Utolsó fohásza: Uram, a te kezeidbe ajánlom lelkemet — volt s azután megbicsaklott a nyelve, megüvegesedett a szeme, elállt a szíve s délután 4 órakor Leleszi karjaiban kiadta nemes lelkét.[1]

A páter tüstént jelentést tett a provinciálisnak, István királynak s Törössel együtt gyötörte a gond, hogy most mi lesz velük? Kristóffal egy erős gát szakadt el s így féltek, hogy a másvallású áradat őket is elsodorja. Életükben azonban nem állott be változás, amennyiben István király megüzente a rendeknek, hogy a jezsuiták felett ő akar rendelkezni s Kristóf végakaratát is teljesíti s így a kis fejedelmet továbbra is Leleszi fogja nevelni.[2] Ezzel megsemmisült többek azon óhaja, hogy kis uruk neveltetését világi kezekre kellene bízni.

A főurak látva a király jóindulatát, maguk is a jezsuiták mellé álltak, hogy még a látszatát is elkerüljék, mintha a felekezeti elfogultság irányítaná őket. Rend-

[1] Leleszi jelentése. 1581 aug. 8. U. o. 146—7. l.
[2] István rendelete. 1581. jún. 10. U. o. 124. l.

ben tartották házukat és templomukat, sőt amikor megérkezett Domaszlawszky Simon laikustestvér s bevezethették a háztartást, az államtanács ennek a kiadásait is fedezte. Ezek láttára méltán írhatta Leleszi: a mágnások és a tanácsosok jóakarata, szivessége, annak ellenére, hogy valamennyien eretnekek, akkora irántunk, hogy semmiben sem kell hiányt szenvednünk. Szivesen járnak hozzánk, barátságosan elbeszélgetnek, sőt még az állam bizalmas ügyeibe is belevonnak.[1] S erre a bizalomra rászolgáltak, mert Blandrata is elismerte róluk, hogy igen tudományosak s nagy az erkölcsi tisztaságuk.[2]

A kis fejedelem, ha azelőtt is tisztelte őket, most kétszeresen ragaszkodott hozzájuk. Leleszit úgy tekintette, mint nevelőatyját. Mindenben útmutatását kérte s megkérdezése nélkül nem tett semmit. Szép előmenetelt tanusított a tudományok terén s legkedveltebb tárgya a katekizmus volt, melyből 1581 végén már átvette a hit-, remény- és szeretetről szóló részeket.

Leleszi arra törekedett, hogy minél hitvallásosabb katholikust neveljen belőle. S a jelek azt mutatták, hogy ezt a célját el is éri. 1583-ban levelet írt a szentatyának, melyben a többek közt ez olvasható: semmi sem illőbb hozzánk és kedvesebb nekünk, mint az a törekvés, hogy a kath. hitterjesztéssel sokak jótevőjévé váljunk. Magamat Szentséged imáiba ajánlom, országommal együtt védnöksége alá helyezem. Soroljon engem érdemetlen fiai közé, kiket a kath. anyaszentegyház világszerte a hit és az evangélium által jegyesének, Jézus Krisztusnak, a mi Urunknak szül.[3]

Ezek a körülmények kedvezőleg befolyásoltak munkájukat is. Ennek érezhető hatása megnyilatkozott a kath. tábor növekedésén. *P. Carminata* jezsuitaatya 1582

[1] U. o. 189. l. [2] U. o. 210. l.
[3] Fraknói V. i. m. III. 174. l.

februárjában végzett vizitációs útján örömmel számolt be generálisának az itteni tapasztalatairól. Úgy látta, hogy lakásuk kényelmes, templomuk rendes, egyházi felszerelésük aránylag gazdag és tiszta. A páterok naponkint miséznek, gyóntatnak, prédikálnak, keresztelnek stb. A kis fejedelem leckéket kap az egyik pátertől. Vasárnaponkint jelen van a szentmisén. A szükséges kiadások fedezésére az atyák évi 300 frtot kapnak az államtól, de ebbe nincs belevéve a gabona, a bor és sok egyéb, amit természetben kapnak meg.[1]

István király még Kristóf halálozási évében megigérte nekik, hogy Fehérvárott is létesít egy kisebbszerű kollégiumot. Erre a célra a templommal kapcsolatos domonkoszárdát szemelte ki. Nem okozott nehézséget a szükséges költségek előteremtése sem. Erre a célra előirányozta azt az 1000 frtot, amit a kolozsvári szeminárium élvezett felépítéséig s úgy rendelkezett, hogy azután a fehérvári kollégium kapja meg. Leleszi korán megkezdte az előmunkálatokat, hogy annak készenléte után itt is kezdetét vehesse az átalakítás és a szükséges építkezés. A tervnek mindenekelőtt a generálist kellett megnyerni. Ezért egy memorandumot írt, amit átadott a vizitátornak, hogy juttassa el rendeltetési helyére. Hat pontban vázolta az iskola létesítésének a szükségét : 1. Kívánják ezt mások, de ugyan ez az ő véleménye is, mivel 2. a fejedelem még szivesebben tanulna iskolástársai körében s ez volna a legbiztosabb útja is az itteni nép megtérésének. A mostani másvallású nemeseket nehéz megnyerni a kath. egyháznak, de ha ezt sikerül elérni majdan iskolájukba járó gyermekeikkel, a szülők fogják követni őket is. 4. A gyulafehérváriaknak kissé távol esik Kolozsvár s a szülők jobb szeretnék, ha fiaik a fejedelemmel tanulhatnának. 5. A királynak is ez az óhaja. 6. A tár-

[1] Veress E. i. m. 222. l.

saság ezáltal még jobban megnyerné a főurak jóakaratát, ami viszont lényegesen megkönnyítené az egész tartomány megtérését.[1] Ennek első feltétele azonban, hogy a generális küldjön Fehérvárra lehetőleg nagyképzettségű, de magyar társat, mivel ő egyedül nem bírja a tanítást.[2] A generálisnak tetszett a terv s meg is bizta Campanit az iskola megszervezésével.

Leleszi most a királyhoz fordult, hogy adja át a zárdát. Miután a szentszék hozzájárulását megnyerte, intézkedett, hogy necsak azt kapják meg, hanem még a város kapuja mellett elterülő prépostsági kertet is. Zsigmond már 1583 febr. 12-én utasította a requizitorokat, hogy miután Báthori István az Erdélyben elnyomott kath. vallás némi felemelésére a jezsuitaatyákat Gyulafehérvárra behozta s őket a szent Istvánról nevezett templomba s vele egybefüggő zárdába, mely régebben a szent Domonkos-rendű szerzeteseké volt, betelepítette ezen jezsuitákat a vár szent György-kapujával szemben fekvő régi prépostsági kertbe és zárdába, melyet nekik adott, haladéktalanul iktassák be.[3]

Ennek megtörténte után hozzá lehetett fogni az iskola megszervezéséhez. A király nagyobb arányúnak szánta, mint Leleszi gondolta, azért Galli bíboros útján arra kérte a generálist, hogy hat embert adjon Gyulafehérvárra, mivel azt szeretné, hogy a társaság három iskola vezetését venné át. Kettő lenne a várban, melyek közül az egyikben a fejedelem tanulna főrangú kis társaival, a másikban a nemesség gyermekei, míg a harmadik a városban levő fiatalság részére. A generális elfogadta a király ajánlatát s hasonló értelemben utasította is lengyel provinciálisát.

Campani ennek megfelelőleg Gyulafehérvárra helyezte

[1] U. o. 221. l.
[2] U. o.
[3] Gyulafehérvári kápt. levélt. Cist. I. fasc. I. 12. sz.

P. Erdélyi Pétert, aki a Váradra helyezett P. Törös munkakörét vette át, továbbá tanároknak *M. Szilézi Boldizsárt*, *M. Kroben Gáspárt* s kisegítőknek még *Woyciechowicz Pált*, *Simon és Tamás* páterokat, akik magyar származásúak voltak.[1] Összesen most már nyolcan voltak. Zsigmond az államtanács útján fejenkint és évenkint 100 frtt utaltatott ki eltartásukra s ehhez járult még a természetbeni járandóságuk. Volt nekik lótartásuk is, amire külön kaptak 100 frtot s 34 szekér szénát.[2]

Campani az iskolára nézve úgy állapodott meg az államtanáccsal, hogy mindaddig, míg a kilátásba helyezett 1000 frt fel nem szabadul, nem kezdenek az építkezéshez s csupán a várban nyitnak két osztályt. Az udvari építészek hozzá is fogtak a zárda egy részének az átalakításához s 1583 őszére már annyira jutottak, hogy az egyik osztályban meg is kezdhették a tanítást. Tanulóik száma a fejedelemmel együtt 11 volt. A másik osztály a következő évben nyilt meg. Épület hiányában a harmadikkal várni kellett.

Iskolájuk valóban közszükségletet pótolt, amit bizonyít, hogy nem is egészen kétévi működés után a tanulók száma már 100 volt, közülük 70 a városi iskolából iratkozott át, 30 pedig máshonnan jött.[3] De a megnövekedett jezsuitalétszám a hitélet terén is mutatta jótékony hatását. Míg 1583-ban 300 megtértet tudtak kimutatni, addig a következő évben már 400 család vallotta magát katholikusnak.

Az atyák mindennel meg lettek volna elégedve, csupán a helyiségkérdés aggasztotta őket. Az átalakított két terem nem felelt meg a pedagógia követelményeinek, ezért csak ideiglenes célt szolgálhatott. Viszont a kolozsvári tanács huza-vonája azt a látszatot keltette, hogy

[1] Veress E. i. m. II. 28.
[2] U. o. II. 25. l.
[3] Capece jelentése. 1585 márc. 10. U. o. 94. l.

nekik még sokáig kell várni, míg feloldódik a szeminárium 1000 frtja. Pedig minden érdekük azt súgta, hogy sietni kell a városi iskolával, mivel ott még nagyobb kilátások nyilnak a kath. ügy terjesztésére. El is határozták, hogy felírnak a királyhoz, vajjon nem tudna valami más lehetőséget teremteni, hogy tervük mihamarább valóra válhasson. István most is tanujelét adta jóságának, amenynyiben nekik ajándékozta a nem messze fekvő *szentmihálykői* apátságot, melynek erdejéből elegendő tüzi- és épületfát lehetett szállítani, továbbá 12 jobbágytelket s az építkezésre 500 frtot.[1] Rendezte személyi járulékaikat is. Ezeket 1000 aranyforintban állapította meg, mely összeget a haszonbérekből, továbbá a marosi hídvámból kellett az államtanácsnak kifizetni. Kaptak tőle egy malmot is, hogy a szükséges lisztkészletüket elő tudják állítani. Örökség útján övéké lett még Oláh Bertalan fehérvári telke és Korgóhegyen levő szőlőskertje is.[2]

Ezek folytán a legkedvezőbb anyagi körülmények közé jutottak s az építésnek mi sem állt volna útjába, ha a pénzt megkapják. Gálffi János kincstárnok azonban hivatkozva az ország elszegényedésére, nem tudta az összegeket kiutalni. Nem is lett belőle semmi, mert István király halála után nem volt, aki erélyesen szorgalmazza. Zsigmond még gyermek volt, Géczi kormányzó meg nem siettette.

A halogatás legjobban Leleszit bántotta. Amúgy is betegeskedett s ez még jobban lehangolta kedélyvilágát. Ezen időben kelt levelei tele vannak panasszal s kéréssel, hogy elüljárósága mentse fel eddigi tisztsége alól s helyébe egy erélyesebb embert küldjön Fehérvárra. Erre szerinte annál is inkább szükség van, mert a házban is bizonyos lazaság kezdett lábrakapni s ő nem bírja elhárí-

[1] U. o. 103. l.
[2] Gyulafehérvári kápt. levélt. fasc. 5. 42. sz.

tani a külső és belső bajokat. A lazaság előidézői Kroben Gáspár és Domaszlawszky János voltak.[1] Vétségük abban állt, hogy néha többet ittak a kelleténél s úgy látszik, erről tudomást szerzett a külvilág is. Campani épen ekkor (1585) tartotta második vizitációját s így csirájában fojtotta el e fegyelmetlenséget. A két vétkest Lengyelországba küldte s helyükbe *Javiczky Szaniszlót* és *Mosztowszky Jakabot* helyezte oda. Leleszit nem mentette fel, hanem melléje adta *P. Pitasich Márkot,* hogy a ház igazgatásában s a fejedelem nevelésében segítségére legyen.[2] Egyéb személyi változásokat is kellett eszközölnie, mivel *P. Undó Márton,* aki később egri kanonok lett,[3] megvált a rend kötelékéből s helyét *P. Tományi* és *P. Oláh* töltötték be. Ide került még *Ilzei János* is.

A személyek ekként kicserélve s újakkal pótolva folytatták munkájukat a pestis kitöréséig. Ez magával ragadta Javiczkyt, Woyciechowiczot s a kolozsvári Elbing János testvérét, Orbánt is. Ez a csapás s utána a király halála teljesen megtörte Leleszi idegeit s ezért 1587 elején fel is mentették állásától, hogy Olaszországban keressen majd üdülést. A kis fejedelem szomorú szívvel vett búcsút jóságos nevelőjétől s a kormányzó az ország hálája jeléül fogatot bocsátott rendelkezésére s utiköltség címén 370 aranyforintot.[4]

Utódja Erdély viceprovinciálisa, Wujek lett, akinek vezetésével a következő tagok működtek ott: *P. Szántó István, P. Zabielszky Szaniszló, P. Koritowszky Jakab, P. Kurticz Miklós, Milanói Maximus, Ilzei János, Radzimszky Szaniszló, Karg György, Oláh Szvekus* és *Szoldai János.*[5] Wujek mindent elkövetett, hogy az életet a régi sinpáron vezesse tovább, azonban egyre több akadályba

[1] Leteszi és Tományi jelentése. 1585 júl. 21. és júl. 29. V. E. i. m. II. 106. és 108. l.
[2] U. o. 143. l. [3] Velics L. i. m. 83. l.
[4] Veress E. i. m. II. 217. l. [5] U. o. 214. l.

ütközött. Zsigmond ugyan a régi szeretettel ragaszkodott hozzájuk, de az államtanács, mintha a multhoz képest kissé elhidegült volna. Gálffi még az István király által megszabott 1000 frtot sem akarta nekik kiutalni,[1] úgy hogy anyagi gondokkal is küzködtek. Wujek a generális engedélyével el is adta az Oláh-féle hagyatékot, hogy a szűkös idők beálltával legyen miből magukat fenntartani.

Utolsó alkotása a Mária-kongregáció megalapítása volt, melyet a kis fejedelem óhajtott s a generális 1588 aug. 27-én hagyott jóvá.

15. *A jezsuiták Nagyváradon.*

Az 1566. évi tordai országgyűlés kitiltó törvénye Nagyváradon is delendumra ítélte a kath. egyházat. Amit tehát meghagyott a reformáció, most annak is veszni kellett. Jogilag megszünt a püspökség, a káptalan s a szerzetesség. Elvette a hívek lelkipásztorait, hogy így kényszerítse őket az új vallások valamelyikének az elfogadására. Hogy ez teljesen még sem következett be, azt annak a néhány hőslelkű franciskánusnak lehet köszönni, akik nem törődve a rájuk váró ezer veszéllyel, titkon ott maradtak, hogy a megfogyatkozott számú katholikusoknak lelki vezetőik legyenek. Tudomásunk van róla, hogy 1572—74 között *Mágocsi János*, 1574—77-ben *Mohácsi Tamás*, 1577-ben *Gyöngyösi Ferenc* s 1579—80-ban *Szatmári Mátyás* volt a papjuk.[2] Utánuk egy elöregedett dalmát pap végezte az istentiszteletet.

Ez a mód, amilyen lealázó volt, ép oly kevéssbbé célravezető, hisz voltak időközök, mint pl. 1566—1572, 1578, amikor egyáltalán nem volt papjuk. A helyzet javulását ők is a jezsuitáktól várták. Mikor tehát 1583-ban Posse-

[1] U. o. 218. l.

[2] Karácsonyi János: Szent Ferenc rendjének története Magyarországon. 1711-ig. II. 207. l.

vino és Campani meglátogatták Váradot, ők is nekibátorodtak s megkérték őket, hogy számukra is adjanak egy-két jezsuitát. Sőt kérésüket írásba is foglalták, hogy azt a provinciális juttassa el István királyhoz és Aquaviva generálishoz.

Mindkét páter úgy találta, hogy a váradiak óhaját teljesíteni kell, mivel a város fekvésénél fogva nagyon alkalmas arra, hogy a kath. hitet két irányba terjesszék : Magyarország és Erdély felé. Possevino tehát, amint Vilnába érkezett, tárgyalt erről a királlyal, aki szívesen karolta fel az eszmét, hiszen régi szándéka volt a váradi megtelepítés. De a pápa figyelmét is felhívta rá, hangsúlyozván, hogy 2000 katholikus él ott s a közel fekvő helyekről, különösen a török uralom alatt álló Gyuláról 4—5000 hívő gyülekezik oda, noha magyar hitszónok nincs, hanem egy külföldi pap misézik.[1] A szentatyát Krisztus Urunk szent sebeire kérte, hogy ezen az állapoton segítsen.

A provinciális pedig a generálishoz fordult, hogy engedje meg a misszió felállítását. Annyira bízott ennek teljesítésében, hogy ideiglenesen el is küldte hozzájuk Szántót, aki legjobban ismerte az ottani helyzetet, mivel 1582-ben már tartott náluk missziót. A páter, mint négyéves ott tartózkodásának rövid, de kimerítő összefoglalásában írja, 1584 febr. 9-én érkezett hozzájuk s kimondhatatlan lelkesedéssel fogadták. A kath. hitvilág teljes kigyujtását várták tőle, amely az erős prot. áradatban épen hogy csak pislákolt annak a szegény dalmát papnak az őrködése mellett. Szántóra kemény munka várt, de nem ijedt meg tőle. Nem mentette fel eddigi lelkipásztorukat, hanem mint segédlelkészt alkalmazta maga mellett.

Első dolgának tekintette, hogy rendbehozassa a szent

[1] Fraknói V.: Egy jezsuita diplomata hazánkban. 24. l.

Egyed templomát és a plébániát, amit a városnak István király parancsára át kellett adni. Hozzátartozott egy puszta is, mely azonban súlyos adósággal volt megterhelve. Ezt kifizette s azután megkezdte a restaurálást. A régi tetőzetet és padlózatot újjal cseréltette ki, a belsejét kimeszeltette s kijavíttatta a düledező oltárt is. Igy temploma ha nem is salamoni fényben ragyogott, de tisztaságával megfelelt Isten szent fölségének. A hívek adományaiból rendbehozatta a megrongálódott miseruhákat, beszerzett egy új kazulát, dúsan aranyozott ezüstkelyhet és ampolnákat.[1]

A templom értékeit már jóval azelőtt a várba szállították, Szántó a király segítségével ezeket is visszaszerezte. Volt köztük több *Antifonaria*, 9 *Graduale*, csupa szép aranybetűs iniciálékkal, egyiknek az értékét 600 aranyforintra becsülték ; ezenkívül 15 templomi szőnyeg, melyek közül a három legnagyobb a szentély diszítésére szolgált ; 33 gyertyatartó s körülbelül két szekér különböző könyv.[2]

Mialatt kitartó buzgósággal szépítgette templomát s szerezte vissza jószágait, megkezdte a lelkek visszahódítását is. S ez nem ment nehezen, mivel maguk is vágyakoztak haza : a kath. egyházba. Nem egyszer Isten szabad ege alatt kellett hallgatóságához beszélnie, mivel oly nagy számban jöttek, hogy a templom nem bírta őket befogadni. Eljöttek még a török hódoltság területeiről is, néha 15—20 mérföldet gyalogolva. De ott lehetett látni a másvallásúakat is, akik közül csupán az első évben 100-at térített vissza.[3]

A váradiak nagyon megszerették fáradhatatlan páterukat, csupán az aggasztotta őket, hogy el is veszíthetik, mivel csak ideiglenesen kapták meg. Hogy ez be ne kö-

[1] Szántó irata. V. E. i. m. II. 221.
[2] U. o.
[3] Szántó jelentése. 1585 jan. 15. U. o. 81. l.

vetkezhessék, már 1584 márc. 13-án folyamodványt írtak Aquavivának s kérték, hogy hagyja végleg náluk a jó atyát. Húsz esztendeje — írták — hogy az eretnekek által a kath. papok és szerzetesek innen kiűzettek s azóta a váradi nép súlyos viszontagságban él. Bejöttek az eretnek lelkészek, akik sokakat a saját hitükre térítettek át. Vagyunk azonban szép számmal, akik Krisztus kegyelméből megmaradtunk katholikusoknak; de paphiányban szenvedtünk. Több helyen kerestünk, de nem tudtunk találni olyant, aki képzett és amellett állandóan köztünk maradt volna. Minthogy nincs senkink, akihez segítségért folyamodhatnánk, hozzád fordulunk és Krisztusra kérünk, hogy te, aki minden rendű és rangú nemzetiségen megkönyörülsz, ne hagyd el a mi népünket és városunkat sem, hanem hagyd körünkben Szántó Istvánt, akit a *P.* Provinciálistól csak ideiglenesen kaptunk meg. Sőt arra is kérünk, adj melléje még egy magyarnyelvű kisegítő atyát és járulj hozzá, hogy mi is állíthassunk egy kollégiumot, melynek érdekében már István királyhoz is írtunk s hisszük, hogy meghallgatja kérésünket. Levelünket annál is inkább fontold meg, mert akár az Isten dicsőségét tekinted, akár az emberek üdvét, nem hisszük, hogy fiaid számára akadna még egy ilyen hely, ahol bőségesebb és termékenyebb aratást lehetne várni, mint ebben a mi szerencsétlen városunkban, mely Magyarország legszélsőbb helye s már 20 év óta nincs állandó lelkipásztora.

A városokban, a falvakban, a táborokban mindenütt kívánják a kath. papot. Most, hogy van papunk, messze távolságból jönnek hozzánk. Ha tehát városunkon segítesz, ezzel segíted országunkat is, mivel a jezsuiták szabad utat nyernek még a török vidékekre is, ahol szintén csak tőletek várnak segítséget.[1] Kérésüket meghallgatta a generális, ott hagyta Szántót s megkapták még P. Tőröst

[1] U. o. 67—68. l.

is, akire annál nagyobb szükség volt, mivel közben meghalt a dalmát pap. Kisegítő testvérként még Kersten Lőrinc került oda.

Megindultak a tárgyalások a kollégiumra vonatkozólag is. A generális ezt sem ellenezte, a királynak meg egyenesen kapóra jött, azonban halála megakasztotta, úgy hogy a váradi misszió csak a *residencia* rangjára emelkedhetett.

Szántó feltűnő sikere a kath. hitterjesztés terén csakhamar erős harcot indított meg a másvallású lelkészek részéről, akiknek vezére a súlyos tudományos vértezetben megjelenő Beregszászi Péter volt. Azt hitték, hogy vele is ép oly könnyen elbánhatnak, mint a dalmáttal, azért azzal kezdték, hogy velük nem mer megmérkőzni. Szántó először nem akart, de nem hagyták békén, hanem görög és latin nyelvű pasquillusokat intéztek hozzá, melyekben kíméletlenül gúnyolták őt és rendjét, a pápát és a bíborosokat. Ezt már nem tűrte szó nélkül, hanem ugyanolyan élesen felelt vissza s azokat a kevésbbé hizelgő jelzőket, amiket ők használtak, rájuk terítette vissza. Ez már nem tetszett nekik s most panaszt emeltek ellene Géczinél s vallásháborítással vádolták. A főkapitány, aki ismerte a helyzetet, azt felelte nekik, hogy ki az ördög bujtatta fel őket a kihivó viselkedésre, most egyék meg, amit elkészítettek, ő nem tesz semmit, mivel csak felettük van joga, de a jezsuitákkal nem rendelkezhetik.[1]

Géczi eljárása még jobban elkeserítette őket s elhatározták, hogy zsinatot hívnak össze s ezen szereznek maguknak elégtételt. Meghívták rá az összes prot. lelkészeket s ezek számszerint 303-an meg is jelentek.[2] Vitájuk tárgyát ki is nyomtatták s megküldték Szántónak is. A meghívást elfogadta. A zsinatot 1584 pünkösdnapján nyitották meg a kálvinista templomban. Igen

[1] Szántó irata. V. E. i. m. 223. l.

[2] Szittyay Dénes: A nagyváradi disputa 1584-ben. Magy. Kultúra 1923. 725. l.

sok szemlélője akadt prot. és kath. részről egyaránt, mert érdekelte őket, hogy melyik fél győz.

Megvitatásra került az Antikrisztus képviselete. Szerintük Antikrisztus az a földi ember, aki magát a többi fölé helyezte, mint az Isten s ez nem lehet más, csak a pápa. Ebből következtették, hogy Antikrisztus az ő országa is. Mit felelt erre Szántó? A két állítás ellentmond egymásnak, mivel egy ember nem alkothat országot s viszont ez nem állhat egy emberből. Erre az ellenvetés az volt, hogy az ember a jelen esetben a pars pro toto-ként szerepel, de Szántó ezt gramatikai lehetetlenségnek tartotta. Majd azzal próbálták igazukat megvédeni, hogy az ember itt *stirps*-et jelent. Erre a páter nem mondhatott mást, minthogy ha az emberiség faját értik alatta, akkor ők is Antikrisztusok, mert az emberfaj fogalmába ők is beletartoznak.

Tételük további védelmére felhozták, hogy a kath. imakönyvekben ilyen szövegek találhatók: *Adoro te B. Virgo, adoro omnia verba tua*, mely szerint a katholikusok imádják szűz Máriát, a szenteket, azok képeit, de imádják magát a pápát is. Szántó azzal cáfolta meg ezen kijelentést, hogy az *adorare* ige kettős értelmű, jelenti az imádatot, mely csak kizárólag az Istent illeti meg s jelenti továbbá a közbejárást és a tiszteletet, ilyen értelemben fordul a «pápás» egyház a szentekhez s ezeket, valamint a pápát nem imádja, hanem csak tiszteli.[1]

A szócsata három napig tartott és sokszor bővelkedett mindkét részről erős kifejezésekben. Még tovább is elhuzódott volna, ha Géczi azt be nem rekeszti. Igy tehát átterelődött irodalmi térre. Beregszászi ugyanis 1585-ben kiadta az *Apologia pro ecclesiis reformatis actis impiis Synodi Sabariensis opposita* című munkáját, mely címe szerint a szombathelyi zsinat határozatai ellen készült,

U. o. 225. l.

azonban minden sora elárulja, hogy a jezsuiták ellen irányul. Ebben újólag megtámadta a pápát s a naptárfüggelékében még a XIII. Gergely-féle reformot is erősen kárhoztatta.

A feleletet rá nem Szántó adta meg, hanem Schreck a következő verses kis könyvével: *Adversus authores Juliani, ut vocant Pseudo calendarii, Varadini impressi pro anno 1585. Carmen*, de ő küldte meg ellenfeleinek. Beregszászi sem volt rest az újabb válaszadásra. A következő év tavaszán megjelent a *Ventilatio scripti Claudopoli editi* röpirata, melyben maró gúnnyal ostorozta a hamis Krisztust hirdető jezsuitákat s a pápában megtestesült Antikrisztust.[1] Ezt már Szántó sem tudta szó nélkül tűrni s mint maga mondja, leült s egyfolytában 15 órát dolgozott, míg elkészült az *Epistola apologetica* című iratával. Éles hangon tiltakozott a jezsuitákra szórt szitkok ellen s azt kamatostúl visszafizette. Igazolta a naptárjavítás szükségét, cáfolta azon állítást, mintha a római egyház megengedné a jószándékú hazugságot. Kitért a jezsuitarend alapításának a körülményeire. Lutherrel, Kalvinnal stb. hitújítóval szemben dicsőítette Loyola szent Ignácot s Beregszászi azon kijelentéseivel szemben, hogy a jezsuiták bejövetele valóságos átka az országnak, ő az ország áldásának mondotta, mivel a hitújítók hamis tanait irtogatják. Megvédelmezte az Oltáriszentséget, a szentmisét, az egyházi ünnepeket is.[2] Beregszászi erre szept. 4-én újból felelt Szántóhoz intézett iratában s újra támadta mindazt, amit ellenfele védett. A polémia tollát most már tisztán a szenvedély hangja mérgezte s egyik sem hagyta volna abba, ha a közben kitört pestis mindkettő figyelmét más irányba nem tereli.

Az irodalmi harc, míg el nem mérgesedett, kétségtele-

[1] Fraknói V.: Egy magyar jezsuita a XVI. sz.-ban. 41. l.
[2] U. o.

nül sokat használt a kath. egyháznak. Szántó rutinja az ellentábor tagjai közül is sokat megnyert s mind többen kezdtek érdeklődni a kath. hitrendszer felől. Az 1584/85. év a váradi misszió két aranyesztendejét jelenti. Odajött a beteges Törös helyébe az örökké mozgékony P. Ladó. S míg Szántó a városi hitéletet emelte, addig ő a vidéket járta be s az apostolok sikerével működött mindenütt. Végiglátogatott körülbelül 50 falut és két várost. Feljegyzése szerint csak a székelyek közt 1400 embert gyóntatott meg s a csecsemőktől eltekintve, 100 felnőttnek szolgáltatta ki a szent keresztséget. Gyula vidékén gyóntatásainak a száma szintén több, mint 1000-re emelkedett.[1] Eljutott még Karánsebes és Lugos vidékére is. Az utóbbi városban oly hatást ért el, hogy a lakosság hallani sem akart többé a másvallású lelkészekről.[2]

István király ezt a jól végzett munkát azzal akarta jutalmazni, hogy a váradi háznak adományozta a Telegdi Miklós halála után kincstárra szállott birtokát, mely állt a meleg forrásokban bővelkedő *Nagykér*, továbbá *Gyapju, Oroszi, Jánosd, Görbed, Andaháza és Szöcsköd* falvakból.[3] Ezzel a kath. fejlődés még nagyobb lehetőségét akarta megnyitni. Nemsokára újból növekedett a birtokuk, amennyiben *Chállai László* ugyancsak a jezsuitákra hagyta *sarkadőrsi* nevű jószágát.[4] Ezek akkora jövedelmet hoztak, hogy Szántó állítása szerint 20 ember eltartására bőven elég lett volna. Foglalkozott is azzal a gondolattal, hogy iskolát fog nyitni, azonban 1586-ig nem tudta megtenni, utána pedig már nem lehetett.

Amilyen veretlen harcosa volt a kath. elvnek, szónak és tollnak, ép oly kitünően értett a gazdaság vezetésé-

[1] Ladó jelentése. 1585 aug. 9. V. E. i. m. II. 120. l.
[2] Capeci jelentése. 1585 márc. 10. U. o. 94. l.
[3] B. I. donatiós levele. 1585 aug. 14. U. o. 127. l.
[4] U. o. 147.

hez is. Mintaszerűen instruálta az összes uradalmakat. Csupán a gyapjui uradalmában tartott 300 birkát, 15 tehenet s 40 ökröt. Jobbágyaival elvetetett 100 hold földet búzával, 12 holdat árpával, ugyanannyit zabbal, 6 holdat kölessel, ugyancsak hatot lencsével s néhányat lennel és kenderrel. Ugyanígy tett másutt. Mindenütt nagyszerű állatállománya volt, amit részben ajándék, részben vétel útján szerzett meg. Az állatok értéke elég olcsó volt; 1586-ban pl. igen jó ökröt lehetett venni 2 forintért, tehenet borjúval 1 forintért, ugyanannyiért lehetett kapni 10—12 birkát. Intenzív gazdasága nagyon sok embernek adott kenyeret. Még méhészettel is foglalkozott. Volt neki 50 kaptár méhe, amiből nagyon sok mézet tudott előállítani. Szőlőgazdasága szintén szép jövedelmet hozott.[1]

Az 1586. évi pestis őt is súlyos krízis elé állította. Rendtársai közül elveszített kettőt: P. Szidlovszky Pétert és Szárd Bálintot. S mert nagyon sok jobbágya is elpusztult, a gazdasági élet is pangásnak indult. Igazi megpróbáltatása azonban a király halála után következett be. Mint mindenütt, úgy Váradon is fellélekzettek most a másvallású lelkészek. Vereségüket nem tudták megbocsátani Szántónak s rajta voltak, hogy most visszafizessék kamatostul. Híveiket állandóan fanatizálták a jezsuiták ellen s megtörtént az a szomorú eset is, hogy amikor Szántó temetett, megtámadták a gyászoló menetet s még a keresztet is a sárba taposták.[2] Még durvább támadásban volt része az 1587. évi húsvéti feltámadási körmenet alkalmával. Ősi szokás szerint ezt kora hajnalban tartották meg nagy fénnyel és pompával. Amint a körmenet elhaladt a város mellett fekvő erdő szélén, örömmel énekelve a feltámadás boldog allelujáját, a sűrű-

[1] Szántó irata. U. o. 222. l.
[2] Fraknói V. i. m. 43. l.

ségből hirtelen előtört egy fölfegyverzett csapat, megtámadta a résztvevőket, közülük többeket súlyosan megsebesített a keresztet is darabokra zúzta.[1] Szántónak ettől kezdve nem volt maradása. Állítólag még élete ellen is összeesküdtek. Látván, hogy itt többé nincs nyugta, arra kérte előljáróságát, hogy helyezze el máshová s helyébe küldjön más embert, akit talán meg fognak tűrni ellenségei. Kérése meghallgatást nyert s ő könnyes szemmel mondott búcsút váradi híveinek. Azzal a megnyugtató érzéssel távozott, hogy megtette kötelességét, hiszen ottléte alatt több mint 1000 embert térített vissza a kath. egyházba s körülbelül 3000 azon lelkek száma, akiket megerősített ingadozó hitükben.[2]

Utána *P. Tormányi Mátyás*, *P. Pitasich Márk* és *Fr. Fehér Gáspár* kerültek oda. Elődjük felszántotta a lelkek ugarát s ők szép sikerrel dolgozhattak volna tovább, ha a másvallású lelkészek részéről nem ütköznek állandóan Scyllába vagy Charybdisbe s ha az 1588. évi medgyesi országgyűlés nem húzta volna meg az ő fejük felett is a vészharangot.

16. A jezsuiták számüzetése.

Amikor a jezsuiták megtelepedtek Erdélyben, a lakosság túlnyomó része már elszakadt a kath. egyháztól. Ottani életük tehát a Báthori uralkodó család személyes jóindulatán kívül attól függött, vajjon sikerül-e az elvesztett lelkeket visszahódítani s belőlük oly erős kath. frontot alkotni, amelyen megtörik az ellentábor minden támadása. Erre nézve azonban sokkal kevesebb idejük volt, semhogy ezt meg tudták volna valósítani.

A támadások pergőtüze korán megindult ellenük s

[1] Szántó irata. V. E. i. m. 226. l.
[2] U. o. 220. l.

hogy előbb célt nem ért, azt István királynak lehet köszönni, akinek acélos ereje megvédelmezte őket. Halála után azonban megváltozott a helyzet. Zsigmond fejedelem még egészen fiatal volt, akiben István erélye még nem is fejlődhetett ki. Ezáltal olyan rés támadt a kath. fronton, hogy annak bevétele csak idő kérdése volt. A főurak nagyrésze is levetette kath. színezetű vértjét s Pilátus képmosó szerepéhez fordult. A nemesi rend többsége pedig minden gondolkodás nélkül az új felekezetek vezéreihez csatlakozott. A jezsuiták mellett csupán a köznép tartott ki, de az ő szava a politikai életben nem számított. Az egyenlőtlen küzdelemben nekik el kellett veszteniök a harcot.

Ennek az eshetőségével mindjárt István király halála után számoltak s megkezdték azon javak eladogatását, amelyeket magánszemélyektől kaptak, hogy legalább némi készpénzzel rendelkezzenek, ha birtokaik szekularizációja bekövetkezik. Egyben utasítást is kértek a generálistól maguktartására vonatkozólag. Ő azt felelte nekik, hogy mindenekelőtt védjék jogaikat. Ha ezeket teljes egészében nem sikerül megtartaniok, úgy törekedjenek legalább az iskolákat és a templomokat kezükben tartani. Ha a rendek ezt sem engednék meg, úgy széledjenek el, de akinek van bátorsága, az maradjon ott, tegyen úgy, mint angol és skót rendtársai: hirdesse titokban az Isten igéjét s ha kell, hozza áldozatul még életét is Krisztusért. Ugyanez volt *V. Sixtus* pápa (1585—1590) tanácsa is.[1]

Ez az utasítás 1587 nyarán érkezett meg s ugyanezen év novemberében ült össze a kolozsvári országgyűlés. Már ezen is nagy számban jelentek meg a másvallású lelkészek s elkeseredett hangon követelték, hogy szűnjön meg végre a *bálványimádás* és ennek *jezsuita terjesztői*

[1] Socherus A. i. m. 380. pag.

távolíttassanak el Erdélyből. Zsigmond, Géczi s az államtanács hallani sem akartak erről, mire fenyegetőzni kezdtek, hogy nem tárgyalnak más ügyet sem, ha ez a kívánságuk nem teljesül. A végén azonban megelégedtek volna azzal is, ha az országgyűlés elvette volna tőlük templomaikat és iskoláikat s a fejedelem kapott volna egy másvallású lelkésznevelőt.[1] A többség ezt az indítványt is elvetette.

Az országgyűlés izzó hangulatban oszlott szét s minden jel arra vallott, hogy a következő még hevesebb összecsapásoknak lesz a színhelye. A jezsuiták, hogy teljesen készületlenül ne találja őket, egy *apológiát* írtak a maguk védelmére s azt benyujtották a fejedelemhez, a kormányzóhoz s az államtanácshoz. Ebben röviden kitértek ott tartózkodásuk egész történetére s az elért eredményre is. Kijelentették, hogy Erdélyben nem kerestek semmi mást, mint az Isten dicsőségét, a fejedelem és országa javát s a lelkek üdvét. Mindezt másutt kevesebb izgalommal és nagyobb eredménnyel tudták volna elérni. Itt pedig állandóan veszélyben van az életük Ők nem keresték ezt a helyet, hanem hívásra jöttek. Általában a társaság nehezen megy bele kollégiumok alapításába, de ha már egyszer megtette, úgy ki is tart mellette. A jelen esetben is csak akkor távoznak el, ha törvényes elüljárójuk visszahívja őket vagy ha a durva kényszerrel fognak velük szemben fellépni.

István király és Kristóf fejedelem törvényesen hozta be őket s ezt az országgyűlés jóváhagyólag tudomásul is vette. Ugyancsak törvény védi jogaikat s ezeket súlyos jogsérelem nélkül nem lehet tőlük elvenni. Viszont nem követtek el semmi olyan bűncselekményt, amivel ezt megérdemelték volna. Vallásuk nem lehet jogcím erre, hiszen mindenki tudhatta még bejövetelük előtt, hogy katholikusok s ezt akkor senki sem kifogásolta. Most is

[1] Wujek jelentése. 1587 dec. 3. V. E. i. m. II. 233. l.

ugyanazt a hitet követik és hirdetik, tehát hitújítás miatt nem marasztalhatók el. Nem csináltak semmi mást, mint az ősi vallást akarták visszahelyezni az eredeti jogaiba, ez pedig nem törvénybe ütköző cselekedet.

Ha Erdélyben szabad vallásgyakorlatot nyerhetett a lutheránus, a kálvinista, az anabaptista, az unitárius, az ebionita, a szombatos felekezet, sőt az oláh és orosz is, mely két utóbbi pedig ép úgy megtartotta a misét, a szentek és a képek tiszteletét, mint a katholikus, vajjon összeegyeztethető-e a méltányosság elvével, hogy csupán a legősibb vallásnak ne legyen itt helye, melyet szent István óta már 600 esztendeje követ a magyarság? Miért nem lehet meg a kath. vallásnak is ugyanaz a joga, amit háborítatlanul élvez a többi felekezet? Miért ne szabadjon a kath. fejedelemnek kath. papot tartani házában? Vajjon nem ugyanezt teszik-e a másvallású urak saját papjaikkal? A kath. vallás gyakorlatát még a pogány török sem tiltja, miért akarja ezt a keresztény megtiltani?

A fejedelemnek kötelessége minden vallás jogait és kiváltságait tiszteletben tartani, de kétszeresen az a kath. vallással szemben. Ezt nemcsak a méltányosság kívánja meg tőle, hanem az a kegyelet is, amivel azok iránt tartozik, akiknek örökébe lépett s akik a kath. vallást drága örökségként hagyták reá. Ne felejtse el, hogyha most enged a jezsuiták szilárd alapokon nyugvó jogaiból, ezzel megnyitja a további joglazítás zsilipjeit is. S vigyázzanak azok is, akik most oly hévvel követelik tőle ezt, hogy egykor ne ugyanígy bűnhödjenek saját vétkük miatt.

A Jézustársaság kilenc éven át ezen országban úgy viselkedett, hogy nem ártott senkinek, ellenben sokaknak használt. A fejedelmet istenfélelemben nevelte s hasznos ismeretekre oktatta. Nevelte az ifjúságot s végezte a felnőttek lelkigondozását. A kapott javakat nem saját kényelmére, hanem a tanárok, az iskolák és a templomok fenntartására fordította. Ellenségeik nem tudnak fel-

hozni olyan okot, ami indokolttá tenné akár javaik megfosztását, akár pedig számüzetésüket. Ha valakinek van kifogása, álljon vele elő s adjon módot a védelemre. Azt az ellenvetést, hogy a kath. vallás bálványimádás, ők pedig ennek terjesztői, hajlandók akár szóval, akár pedig írásban megcáfolni s bebizonyítani, hogy nem ők az istentagadók, hanem épen azok, akik ilyen váddal illetik őket. Az ő érdemük az is, hogy a szombatosok nem tudtak Erdély földjén gyökeret verni s hogy a Szentháromság és Krisztus istenségének a tagadása megszűnt. Emelték az ország jó hírnevét a külföldön, bent pedig terjesztették a keresztény műveltséget. Nagy összegeket fordítottak házak, iskolák és templomok építésére s azok felszerelésére; egész könyvtárat szereztek be a külföldről, hogy a kolozsvári akadémia minél jobban megfeleljessen tudományos rendeltetésének.

Távozásuk veszélybe döntené virágzó iskoláikat és szemináriumukat s hogy ez minő csapás lenne, ezt legjobban azok a szülők tudnák megmondani, akik eddig súlyos anyagi áldozatok árán a külföldön iskoláztatták gyermekeiket. De végveszély fenyegetné a katholicizmust is, amelynek sorsát annyira szívén viselte István király. Őket az anyagi károsodáson kívül más nem érné, de a fejedelem s Erdély kormányzó közegei nem kerülnék el a külföld megbélyegzését, ha az ő számüzetésükbe beleegyeznének. Ismerve István király szándékát s az ő becsületesen végzett munkájukat, ezt nem minősítené másnak, mint barbárságnak.

Tiszta lelkiismeretük tudatában már eleve tiltakoznak a számüzetés terve ellen s kijelentik, hogy jogaikat a legvégső határokig védeni fogják. Erdélyből tehát nem távoznak, hanem vagy meghalnak, mint társaik Angliában Krisztusért, vagy pedig bizonyítsák be bűnösségüket, különben zsarnokilag bánnak el velük s azt a látszatot keltik, mintha ők a fejedelmet zsarnokságra nevelték

volna. Ennek pedig az árnyékát is kerülni akarják.[1] Aláírókként a jézustársasági atyák szerepeltek.

A vádirat logikájának lüktető ereje, dialektikai éle s emelthangú ténymegállapításai azt mutatják, mintha Szántó tollából került volna ki. Nincs meg benne a megalázkodásnak egyetlen vonása sem. Erdélyi életük minden szála a jogból és a törvényből szövődött, ezért a jogtalanságnak nem akartak engedni. Nem vétkeztek s így nem is volt miért bűnhödniök. Alkottak s ezt nem engedték a görög osztrakizmussal kifizetni.

Wujek közvetlenül az enyedi részországgyűlés megnyitása (1588 október 21.) előtt nyujtotta át az iratot. Ezzel egyidőben megmozdult érdekükben a külföld is. Zamoysky János Lengyelország nagyhírű kancellárja levelet írt Géczinek, melyben mint a Báthori-ház barátját arra kérte, hogy minden igyekezetével akadályozza meg a jezsuiták elleni hajszát.[2] Zsigmond pedig V. Sixtustól kapott levelet. A pápa megütközéssel közölte vele azt az értesülését, hogy a kath. hit ellenségei a keresztény vallás meggyalázására s a mindenható Isten megbántására száműzni akarják Erdélyből a jezsuitákat. Azon reményének adott kifejezést, hogy ő, mint Istennek és az egyháznak hűséges gyermeke ezt nem fogja megengedni, hanem az államtanáccsal s az országgyűléssel megvédi a jezsuitákat. Őket István, Lengyelország dicső emlékű királya az ősi hit megalapozására s felvirágzására hozta be, neki tehát, mint az ő utódjának a fejedelmi széken, gondoskodnia kell, hogy intézményeikkel sértetlenül megmaradhassanak.[3]

A kormányhatóságra tehát két ellentétes erő hatott. Az egyik a szenvedélyek kráterének a tűz esőjével akarta a jezsuitákat elhamvasztani, a másik pedig ennek az

[1] U. o. 242—246 l.
[2] Veszely Károly: Erdélyi egyháztörténelmi adatok. 199. l
[3] U. o. 218. l.

eloltását, illetve ártalmatlanná tételét sürgette. Ezen az országgyűlésen még az utóbbiak győztek. *Hunyadi Demeter* az unitáriusok és *Toronyai Máté* a reformátusok szuperintendense jezsuitaellenes táborkarával hiába követelte a jezsuiták számüzetésének a kimondatását, nem sikerült. A fejedelem és az államtanács még akkor sem hajlott erre, midőn az országgyűlés többsége passzivitásba lépett és sem a propoziciók tárgyalását, s em pedig az adók megajánlását nem szavazta meg. Az országgyűlésnek szét kellett oszlania anélkül, hogy bármit is végzett volna.

A parázshangulat rossz jövőt jósolt a jezsuitáknak. A két szuperintendens most társadalmi úton erősítette a maga frontját. A következő országgyűlésre alarmirozta az összes prot. rendeket. Még a magyarországi részekről is hívott segítőtársakat, mint *Derecskei Ambrus* váradi, *Gönczi György* debreceni, továbbá *Nádudvardi Tamás* és *Bányai János* lelkészeket, hogy az ő közreműködésükkel leparittyázhassa a jezsuiták védelmi frontját. Ezek eljöttek — mint a prot. Lampe írja, — hogy segítségére legyenek az erdélyi testvéreknek.[1]

Ugyanekkor a jezsuiták tábora bomladozni kezdett. Sokan megijedtek az ellenzék fenyegetéseitől s cserbenhagyták az atyákat. Az 1588 december 8-ra kitűzött medgyesi országgyűlésen jóformán csak a fejedelem, az államtanács s néhány főúr, névszerint *Báthori Boldizsár* és *István, Jósika István, Wesselényi Ferenc, Géczi Ferenc, Lázár István* és *Kereszturi Kristóf* tartott ki mellettük. Míg a másik rész erősen tömörült. Zsilinszki szerint még olyanok is eljöttek, akik különben nem szokták a gyűléseket látogatni s feltünő nagy számban volt képviselve a papi (prot.) rend.[2]

Az első két nap az előkészületek formaságaival telt el.

[1] Lampe A. i. m. 313. l.

[2] Zsilinszky Mihály : A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai. I. 203. l

A rendek számára a nagytemplomot jelölték ki, míg a főrendek a városházát kapták meg a tanácskozás helyéül. December 10-én valamennyien a templomba vonultak, hogy megállapítsák a tárgyalás menetét. Már itt és ekkor éles kifakadások hangzottak el a jezsuiták ellen. Különösen Toronyai támadta szenvedélyesen a *bálványimádást*, ugyanígy Hunyadi is, míg párthíveik a görög drámák kórusa szerint darálták a bálványimádás terjesztőire a *pereat*ot.

A zaj elcsendesedésével *Geszti Ferenc* felolvasta a fejedelmi propoziciókat, melyek a hadügy, az igazságszolgáltatás, az udvartartás, Várad megerősítése s a jóléti intézmények kérdéseit tűzték napirendre. A rendek felizgatott többsége mit sem törődve ezekkel, valósággal a későbbi francia forradalom hegypártjának a stílusában követelte a jezsuitakérdés napirendre tűzését s azzal fenyegetett, hogy míg ezt el nem intézi, addig más ügyet nem tárgyal. Ebből kifolyólag feliratot is szerkesztett a fejedelemhez, melyben engedelmet kért, hogy tanácskozásai elején arról kíván szólni, ami az Isten dicsőségére vonatkozik s nem arról, ami a külső hasznot és a közjót illeti. De teszi ezt a Szentlélek sugallatára, aki az igazság vizsgálatát parancsolja. Ezután hozzáfog ahhoz is, ami a fejedelem javát s a haza üdvét tekinti. Hogy ezt a sorrendet választotta, arra az Isten fenyegetése is késztette, mivel kezei megkurtultak, fülei bedugultak, mert nincs, ki védelmezze ítéleteit. Ez mardossa lelkiismeretét s más kárán okulva, arra kéri a fejedelmet, hogy a jezsiutákat Isten és ember által gyülölt, az egész ország által a haza ellenségének ismert embereket utasítsa ki országából. A veszély már a közelben lappang s a szomszéd nemzetek sorsa s a baj, ami az ő megtelepülésüket követni szokta, arra int, hogy azt megtegye.[1]

[1] A fölirat rövid tartalma Albertus Huet, másként Süvegh Albert szebeni királybírónak, az országgyűlés egyik résztvevőjének, *Carto*

A felterjesztés az egész ország nevében beszél, holott a katholikusok egyáltalán nem értettek vele egyet, különben nem végeztek volna szentségimádást, csakhogy sikere ne legyen e bántó mozgalomnak. De még a protestánsok higgadtabb része is távol tartotta magát. *Ungler Lukács*, a szászok luth. szuperintendense az egész tárgyalás alatt hallgatott, ezzel akarta kifejezésre juttatni, mennyire helyteleníti a két testvérfelekezet papjainak az eljárását. Wesselényi meg egyenesen ellene szólalt fel, kijelentvén, hogy a felterjesztés nemcsak káros, de egyben veszélyes is.[1] De a túlzókat mindez nem tudta leszerelni, hanem az iratot átküldték a főrendekhez.

A városházán még nagyobb megütközést keltett. Általános volt az a vélemény, hogy nem lehet azt a fejedelemhez juttatni, hiszen még fel sincs esküdve s hatalma sem terjed ki odáig, hogy vallásügyben rendelkezhessék. Át is küldték a rendekhez Sombori, hogy bírja őket jobb belátásra. Szép szóval iparkodott őket meggyőzni, hogy lehetetlen a felterjesztést mindnyájuk nevében átküldeni, mikor azt a főrendek határozottan ellenzik. Erre ők azzal feleltek, hogy most van a legjobb alkalom a jezsuiták kiűzésére s ők ezt nem szalasztják el. Azt sem tartották akadálynak, hogy a fejedelemnek nincs meg a megfelelő hatalma, mert szerintük az országgyűlés ezzel felruházhatja.[2] Sombory nem tudott célt érni, ezért az egész főrend átvonult hozzájuk s Erdély jó hírnevére kérte őket, hogy hagyjanak fel ezzel a tárgyi alapokat nélkülöző harcukkal. Nem tették! Ekkor az igazság nevében azt követelte tőlük, hogy legalább hallgassák meg a jezsuitákat is, mielőtt a vádlottak padjára akarnák őket ültetni. Ezt nem ellenezték, bár az előjelek-

phylacium Historicum-ából való. A kézirat a marosvásárhelyi Teleki-féle kézirattárban van meg az 1144. sz. a. V. ö. Veszely Károly i. m. 188. l.

[1] Zsilinszky M. i. m. I. 204.

[2] Szilágyi S. i. m. III. 82. l.

ből biztosan lehetett következtetni, hogy ennek sem lesz foganatja.

A jezsuiták, mint Erdély földesurai, megjelenhettek volna az országgyűlésen, de tekintve az ellenük izzított közhangulatot, nem mentek el mindaddig, míg nem hívták őket. Most tehát Wujek megjelent Szántó kíséretében és engedelmet kért a szólásra. Felállását síri csönd követte s rendje ártatlanságának a tudatában kezdte meg védőbeszédét. Kereste az okokat, amiért számkivetésre akarják őket ítélni, de nem találta. Kilenc esztendőn át nem tettek mást, mint gyujtogatták a kath. hit világát, fáklyahordozói voltak a tudásnak és a műveltségnek. Senkit sem bántottak, a közbékét nem zavarták, ezt még ellenségeik is bizonyíthatják, ha nem félnek az igazság kimondásától. Azon nem ütközik meg, hogy a felekezetek papjai oly kíméletlenül támadják a kath. vallást, hiszen ez az egyetlen fegyverük, amivel híveiket toborozzák. Azzal vádolják őket, hogy a spanyol *inquisitio* rendszerével terjeszkednek. Ez ellen ünnepélyesen tiltakozik! Felszólítja a jelenlevőket, hogy nevezzék meg azt a jezsuitát, akire be tudják igazolni ezt a vádat s ő hajlandó átadni a hatóságnak, hogy akár fejvesztésre is ítélhetik. A bálványimádásra vonatkozólag most sem tud többet és kevesebbet mondani, minthogy adjanak nekik módot s ők bebizonyítják, hogy a társaság tagjai bálványimádók nem voltak s még kevésbbé terjesztették azt.[1]

Wujek latinul mondta el beszédét, utána Szántó lefordította magyarra is. S azt a prot. Zsilinszki is elismeri, hogy szavaiban méltóságteljes komolyság és higgadtság nyilatkozott meg, ami a hallgatóságban is ünne-

[1] Veszely Károly i. m. 204. V. ö. Báthori Endre: A jezsuiták erdélyi kiűzésének rövid története. V. E. i. m. II. 257. Ez utóbbi időbeli meghatározásai nem mindig pontosak.

pélyes érzelmeket keltett.[1] A két jezsuita után felszólalt Kereszturi kapitány is s az összes katholikusok nevében jelentette be tiltakozását. Követelte a maguk számára is ugyanazt a vallásszabadságot, amit minden más felekezet háborítatlanul élvez. Ezt az országos törvények is biztosítják nekik. Jezsuita lelkipásztoraik a közjót szolgálták s ezért nem üldözés, hanem elismerés jár. Visszautasítja az előbbit s követeli az utóbbit.[2]

A védelem szavai annyira az igazság talaján mozogtak, hogy azokat nem lehetett megcáfolni. Ámde a *Justitiának* elvakult a szeme s az osztó igazságot a hangöblök szerint mérte. Ezek pedig a jezsuiták számüzetését csapdosták a kálvinista nagytemplom falaira. Az uraló hang egyre erősebben zúgta: a jezsuiták a prot. vallás rovására terjesztik a katholicizmust s még az ifjúságot is a protestantizmus gyülöetére nevelik.[3] A szóharc délután háromig tartott s az egyik fél nem tudott engedni igazából, a másik pedig nem akart.

Másnap, december 12-én az egész országgyűlés ismét közös tanácskozásra gyűlt össze, hogy meghozza a véghatározatot. *Bánffi Boldizsár* szavazás alá bocsátotta a kérdést s a többség úgy döntött, hogy a felterjesztést át kell küldeni a fejedelemhez. Nyomban megválasztottak egy husztagú bizottságot, mely teljesítette ezt a feladatot. De nem voltak restek a jezsuitapártiak sem s ők is hasonlóképen cselekedtek. A fejedelem, aki államtanácsosaival *Schuller János* házában fogadta a két küldöttséget, azt válaszolta mindkettőnek, hogy a felterjesztést megfontolja tanácsosaival s az igazság értelmében másnap megadja a választ.

Ez nem lehetett más, mint csak tagadó. Kijelentette, hogy tanácsosaival jól meggondolta a dolgot s a jezsuiták

[1] Zsilinszky M. i. m. I. 205. l.
[2] Veszely Károly i. m. 204. l.
[3] Velics László i. m. I. f. 81. l.

kiűzetésébe nem egyezhetik bele. Őket Báthori István küldte Erdélybe, atyja befogadta s ezt a tényt az országgyűlés törvényesen elismerte. Ő tehát elődei példájától nem térhet el.[1]

A választ Kovácsóczi, Gálffi és Deák vitte meg a rendeknek azzal a szigorú utasítással, hogy kezdjék meg a propoziciók tárgyalását. Ők azonban nem akartak kudarcukban megnyugodni, hanem választottak egy huszonötös bizottságot, melynek az lett a feladata, hogy sürgősen készítsen egy újabb felterjesztést, melyben még részletesebben fejtse ki azokat az indokokat, amik szükségessé tették a jezsuiták kitiltását. Másnapra ez is készen volt. A bevezetésben abból az elvből indultak ki, hogy az ország és a nemesi szabadság értelmében az országgyűlésnek joga van a meghozott törvényeken változtatni, ha a közérdek megkívánja. A fejedelem ezen szabadságukat sértené meg, ha nem engedné jogaik gyakorlását. Elismerték, hogy az 1579. és az 1581. évi országgyűlések tudomásul vették a jezsuiták megtelepedését. Azt sem vonták kétségbe, hogy a mult parciális országgyűlés a többség akaratának hódolva úgy döntött, hogy továbbra is megmaradhatnak. De a helyzet azóta megváltozott s most azok vannak túlsúlyban, akik a jezsuiták megtűrését ellenzik. S kérik a fejedelmet, hogy ezek óhaját hallgassa meg.

Szerintük a jezsuiták tűrhetetlenné tették magukat az országban. A törvény rendelkezése értelmében csak az ifjúság oktatásával szabad lett volna nekik foglalkozni, de ők ezzel nem törődve, a templomokban, nyilvános helyeken, körmeneteken a vallásuk terjesztésével is foglalkoztak, sőt oly helyekre is elmentek, ahová nem lett volna szabad. Igy kerültek Váradra is, ahol az *igaz hívők* szent Egyedről nevezett templomát erőszak-

[1] U. o. I. f. 81. l.

kal elfoglalták s ott is vallásukat kezdték terjeszteni. Megtörtént, hogy a polgárok megbotránkoztatására fegyveres kézzel hordozták körül a keresztet, amiből majdnem forrongás keletkezett. Innen kijártak a szomszédos falvakba is, ahol a népet szintén a kath. vallás követésére késztették. Megtámadták a kozmási ref. lelkipásztort, lakását feldúlták, könyveit pedig darabokra szakgatták. Hivatlanul járták be a Székelyföldet, Vásárhely és Karánsebes vidékét, ahol szintén a protestantizmus rovására terjeszkedtek.

Átlépték Erdély határát, behatoltak a török részekre s még Oláhország megtérítéséhez is hozzáfogtak. Hogy e vakmerőségük minő veszélybe sodorhatja Erdélyt, azt mindenki tudhatja, aki ismeri a török szultánt.

Törvényellenesen birtokolják javaikat is, hiszen az 1556. évi országgyűlés törvénybe iktatta, hogy az egyházi birtokok nem adhatók vissza azoknak, akiktől elvétettek. De ők még nem is elégedtek meg Monostorral és a hozzátartozó részekkel, hanem elfoglalták Szentmihálykőt, továbbá a fiskus váradi jószágait is.

Eddig bárhol telepedtek meg, jövetelüket mindenütt nagy vérengzések követték. Elég Franciaországra és Portugáliára hivatkozni. Az előbbi helyen úgy összeveszítették a rokon fejedelmeket, hogy ennek következtében csupán egy napon 10.000 jámbor keresztény hullott el a csatatéren. Azután a portugál királlyal felbontatták a mórokkal kötött szövetséget, aminek az lett az eredménye, hogy a mórok megtámadták a királyt és seregével együtt felkoncolták. Erdélyben is állandóan a fejedelem udvarában forgolódnak ; ócsárolják a protestánsokat, dicsérik a katholikusokat, hogy ezzel testvérviszályt szítsanak.

A minap Rómában tartott egyik jezsuitabeszéd nyiltan elárulja, hogy miként akarják az ifjúságot szüleikkel egyetemben hálójukba keríteni. Kolozsvári akadémiájuk

is vallásuknak egyik erőssége. Tanítványaikat állandóan ingerlik a másvallásúak ellen s tartani lehet, hogy itt is megismétlődik a krakói eset, ahol a jezsuitatanulók megtámadták azt a házat, ahol a kálvinista diákok laktak, felgyujtották s a benne lakókat felkoncolták.

A multban, amikor a pápai hatalom kiterjedt még Erdélyre is, majdnem az összes birtokok az egyház kezébe kerültek. Félő, hogy ez az eset megismétlődik most is, hiszen a jezsuiták előszeretettel csalogatják magukhoz az ifjúságot s ezek szülőit, hogy azután vagyonukra rátehessék kezüket. S bekövetkezhetik az a szomorú idő, hogy az ország nem lesz képes magát eltartani, hiszen két ellenséges hatalom közé van beékelve s az egyiket adóval és ajándékokkal, a másikat pedig csak fegyveres erővel tudja magától távoltartani.

További zsarnokoskodásukat nem is sorolják fel, csupán még azt említik, hogy kényük-kedvük szerint bíráskodnak s aki a bőjtöt megszegi, már arra is 12 frt. pénzbüntetést rónak ki.

Még arra térnek ki, hogy nincs igazuk a főuraknak, midőn a jezsuiták megmaradása mellett kardoskodnak. Ők ugyanis a csekélyszámú katholikusokkal az ország kisebbségét alkotják, már pedig a törvény értelmében mindig a többség tekintendő azon egésznek, mely egyes dolgokban határozatot hozhat. Nem fogadhatják el a fejedelem azon utasítását sem, hogy foglalkozzanak a közdolgokkal s a jezsuitakérdést kapcsolják ki. Már 1585-ben is sürgették ennek az elintézését, akkor nem sikerült, most pedig nem hajlandók tovább várni vele. Ezért tehát arra kérik a fejedelmet, hogy hallgassa meg lelkiismeretük szavát, mert ők az országot fenyegető veszélyt akarják elhárítani.[1]

E második irat felterjesztését szintén megszavazta az

[1] Lehmann: Hist. dipl. 9. l. V. ö. Veszely Károly i. m. 206—212. l

országgyűlés, hiszen azok voltak többségben, akik ezt akarták. *Gerendi István* vezetésével egy küldöttség el is vitte Zsigmondhoz, aki azt felelte, hogy válaszát majd írásban közli a küldőkkel. A fejedelem lelkében két hatalmas erő kezdett viaskodni. Lelkiismeretének a szava hangosan tiltakozott az ellen, hogy száműzze a jezsuitákat, kiknek ő és országa annyi jót köszönhet s ezzel megsértse nagybátyja és atyja emlékét. De másrészt maga előtt látta azt a veszélyt is, ami a tagadó válasz esetén trónját is fenyegette. Nehéz helyzetbe került s nem tudta, mitévő legyen. Tanácsosai azt ajánlották neki, hogy tárja fel a jezsuiták előtt ezt az újabb fordulatot, nehogy a végén őt tekintsék bűnbaknak. Magához is kérette Wujekot s megismertette vele az újabb vádakat. A viceprovinciális annak minden egyes pontját megcáfolta. Arra vonatkozólag, hogy az 1556. évi országgyűlés törvényileg tiltja az elvett egyházi javak visszaadását, az volt a válasza, hogy a nevezett országgyűlés végzése igazságtalan volt, mert azt vette el, ami a másé és nem az övé volt ; de jogtalan is, mivel Izabella és az ország egymásnak még nem esküdtek fel, így ott érvényes törvényt sem hozhattak. De feltéve és meg nem engedve, hogy érvényes volt, akkor is elvesztette a hatályát az 1581. évi országgyűlésen, mely a jezsuiták birtokképességét törvényileg elismerte. Birtokaik nagy részét István király saját pénzén váltotta meg s Kristóf fejedelemmel egyetértve adta nekik. Mindaddig háborítatlanul bírták, mi jogon akarják őket épen most megfosztani azoktól? Azt, hogy csalárd úton szerezték s hogy a kincstárt kifosztották, talán azok sem hiszik komolyan, akik ezzel a közvéleményt ámítják, hacsak a gyülölet egészen meg nem vakította ítélőképességüket.

A többi vádak is mind olyanok, hogy részben a társaság dicsőségére válnak, részben pedig maguktól omlanak össze. Nem hiszi, hogy akadna olyan igazságos bíró, aki

őket elítélné azért, mert az igaz vallást terjesztették Székelyföldön, Oláhországban s a többi török részeken. Bárcsak ezt nagyobb sikerrel tehették volna. Nem felel meg az igazságnak, hogy térítésükkel a török veszedelmet hozzák Erdélyre, hiszen a törökök mindenütt a legnagyobb szeretettel fogadták az atyákat. Azt is felhozták ellenük, hogy fejedelmeket és testvérnépeket uszítottak egymás ellen, de miért nem nevezték meg pontosan a helyet, a személyeket, a körülményeket, mert szavuk csak így lenne hitelt érdemlő. A portugál-mór háború felelőssége alól felmenti őket, az egész portugál nemzet barátságos viselkedése s az a tény, hogy a király halála után bántatlanul megmaradhatott a társaság az országban. A francia példa meg egyenesen a vádlók ellen szól, mivel Franciaországban, Belgiumban, Németországban az utóbbi években nem volt oly háború, amit ne a kálvinista és lutheránus pártoskodás okozott volna.

Az sem felel meg a valóságnak, hogy Váradon fegyveres kézzel hordozták körül a keresztet s Rómában intrikát folytattak Erdély ellen. Tudni illett volna, hogy a katholikusok Krisztus Urunk feltámadásának az emlékét körmenettel, tarackok elsütésével szokták megünnepelni, botrányos ez csak azok előtt lehetett, akik ezt a szép szertartást eltörölték, veszélyesnek meg csak a rosszakarat mondhatta. A római szónoklat veszélyes volta is ép így dől össze magától. Az egyik jezsuita ugyanis XIII. Gergely pápa ravatalánál beszédet mondott s a többek közt így szólt : Gergely más harcmodort követett, melyben nem a fegyver, hanem a bölcseség vívja ki a győzelmet. Ő nem zsoldosokat toborzott a hitetlenek megtámadására, hanem olyan ifjúságot, mely a hit és a jó erkölcs birtokában élete nemes példájával, vitatkozva harcol polgártársai, barátai és rokonai ellen s anélkül, hogy sebeket ejtene, győzi meg azokat, kiken a katonai csapat győzedelmeskedni nem tud. Majd a hittől elpártoltakhoz

intézve szavait, így folytatta : «Gergely egymaga diadalmaskodik felettetek Német-, Francia-, Magyarországban és *Erdélyben* alapított szemináriumaival s a kath. hit ezen védőbástyáival utatokban áll és saját gyermekeitek és tanítványaitok által győz le benneteket». Ki ne látná be — mondá Wujek — hogy itt oly harcmodorról s oly fegyvernemekről van szó, mely csak hasznára válhatik mindenkinek. S aki tényleges fegyverkezésre, csatára és összeesküvésre magyarázza a fenti szavakat, az rosszhiszemüleg jár el. Ily értelmet csak az irigység és a gyülölet adhat a fenti szavaknak.[1]

A vádak ismét ködpáraként oszlottak szét és Zsigmond mégis nehéz helyzetben volt. Úgy érezte, hogy a jezsuitákat ártatlanul üldözik s még sem mert a pártjukra állni, hiszen a túlerő akkor az ő fejedelmi trónját döngette volna. Scylla és Charibdis közt evezett, pedig szerette volna mindkettőt megkerülni. Erre legalkalmasabbnak találta, ha a jezsuitákat egyelőre elvonja Kolozsvárról, Gyulafehérvárról és Váradról s Kolozsmonostorra gyüjti őket össze. De ez a megoldás a jezsuitáknak sem tetszett. Váltig azt hangoztatták, hogy az ő ott létük s javaik birtoklása törvényes alapon nyugszik s ettől csak az erőszak foszthatja meg őket.[2]

Még kevésbbé voltak vele megelégedve a rendek. Hiába mondta, hogy ebben a tárgyban ez az utolsó szava, többet fel ne keressék feliratukkal, hanem fogjanak a szükséges dolgok tárgyalására.[3] Ők bizony nem ijedtek meg s harmadízben is felfolyamodtak hozzá. Köszönetet mondottak, hogy a három helyet megtisztítja tőlük, de nem tudnak abban megnyugodni, hogy Kolozsmonostorra gyüljenek össze, mert ezen hely ismét erős váruk lesz, ahonnan újból fognak terjeszkedni s így tovább is veszé-

[1] Veszely Károly i. m. 213—215. l.
[2] Veress Endre i. m. II. 259. l.
[3] Szilágyi Sándor i. m. III. 87. l.

lyeztetik az országot. Kérik tehát, hogy vegye jobb megfontolás alá előbbi felterjesztésüket s adjon kegyesebb választ, mert ők mindaddig más tárgyhoz nem nyúlnak, míg ezt a kérdést a rend biztosítására s lelkiismeretük megnyugtatására el nem intézik.[1]

Zsigmond meghökkent ezen a makacs ellenálláson, félt, hogy megint nem szavazzák meg az adót, nem fogják nagykorúsítani s még trónját is elveszítheti a jezsuiták miatt. Tanácsosai is azon a nézeten voltak, hogy a húrt tovább már nem lehet feszíteni, mert félő, hogy elpattanása őt is erősen megsebezheti. Az egyik emlékirat szerint Géczi kormányzó azt mondotta neki, vigyázzon, nagyon, mert a rendek könnyebben szerezhetnek maguknak fejedelmet, mint ő magának országot.[2] Az alig 16 éves fejedelem tehát nem tudott mást tenni, mint feláldozta kedvelt jezsuitáit, hogy biztosítsa a közbékét s a maga fejedelmi jogarát.

Az erről szóló kéziratának minden sora elárulja, milyen nehezen engedett a rendek fenyegető követelésének. Midőn meggondoltam — írja az országgyűléshez — hogy Erdély megválasztott fejedelme vagyok, abban a hitben voltam, hogy ti irántam való szeretetetekből megelégedtek tegnapi válaszommal s amit tanácsosaimmal a legjobbnak véltem, abban megnyugodtok, szemetek előtt tartva azt, hogy édesatyám fivére, Lengyelország felséges királya volt az, aki a jezsuitákat ide betelepítette. Tekintetbe kellett volna vennetek azt is, hogy a jezsuiták úgyszólván édesanyám karjaiból vettek át, becsületesen neveltek s nagy buzgósággal oktattak a tudomány különböző ágaira. Midőn efelett gondolkodom, úgy érzem, hogy nem eltávolítani kellene őket, hanem mint életem gyámolítóit, képességem kiképzőit s védelmezőimet hálával és tisztelettel kellene öveznem.

[1] U. o.
[2] Trausch: Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum. I. k. 82. l.

Eltávolításuk tehát ellenkezik felfogásommal és méltóságommal, de mert az egész ország megnyugvását látom benne, azért én is beletörődöm, számítván arra, hogy ti is mindenben, ami óhajom, tekintélyem és országom javának az emelését szolgálja, engedelmeskedni fogtok, nevezetesen meg fogjátok szavazni az ország fenntartására szükséges igazságos adókat. Ennélfogva elállok jogomtól, beleegyezem ismételt kéréstekbe s a jezsuitákat összesen és egyenkint egész országomból, úgy az erdélyi, mint pedig a magyarországi részekből, a hozott és megerősített törvény napjától kezdve 25 napi határidővel száműzöm.[1]

A fejedelmi leiratot Kovacsóczi és Géczi dec. 16-án kézbesítették az országgyűlésnek. Amikor felolvasták, a rendek nagy részének felcsillant a szeme s mámoros kedvvel kiáltotta: *vivat illustrissimus princeps Sigismundus! Vivat! Vivat!*[2] Hunyadi és Toronyai mindjárt ott helyben hálaimát mondtak, hogy az Isten megsegítette, a fejedelem meghallgatta őket s hogy a rendek oly rendületlenül kitartottak.[3] Egyben választottak egy huszonnégytagú bizottságot, hogy a fejedelem elé járuljon s tolmácsolja neki az országgyűlés köszönetét. Zsigmond helyett Kendi Sándor fogadta őket és köszönte meg ura nevében hűségüket és ragaszkodásukat.

A leirattal végleg kettészakadt a jezsuiták védőgátja s az ár hömpölyögve hajtotta őket az országhatár felé. Hiába vigasztalta őket Zsigmond, hogy ne féljenek, legyenek türelemmel, ő tudja, mit csinált, a számüzetés keserűsége mégis csak fojtogatta lelküket. És méltán, hiszen a rendek megkapták azt a jogalapot, melyen nyugodtan készíthették a számüzetés törvényét és siettek is vele, hisz mindössze csak egy hetük volt s ezalatt még más törvényeket is meg kellett alkotniok.

[1] Veszely K. i. m. 217. l.
[2] U. o. [3] U. o.

A jezsuiták megpróbálkoztak még egy utolsó erőfeszítéssel. Mint a vihartól vert madárfiókák, úgy védekeztek erdélyi életük 24-ik órájában. Kérték a fejedelmet, hogy ne engedje őket elveszíteni, hiszen ártatlanok s nem követtek el olyan bűnt, amiért jószágkobzás és számüzetés jár. Ellenségeik csak vádaskodni tudnak, de bizonyítani nem. Erdélyben nem bántottak senkit, de sokan megbántották őket. Ha megengedi számüzetésüket, jusson eszébe az a fekete folt, melyet saját és családja nevén ejt a külföld előtt. Neki kötelessége minden alattvalója szabadságát megvédelmezni, tegye meg ezt velük is, hiszen ők sem alábbvalók, mint a luteránusok, kálvinisták, unitáriusok stb. Az ő hitük mindezeknél sokkal régibb, hiszen az apostoloktól ered s szent Istvántól meghonosítva már közel 600 esztendeje vall a magyarság. Nem hitújítók, hanem az ősi hit hirdetői. Erdélyben még a kóborló cigányoknak is megvan a szabadélhetési joguk, csupán nekik akarják ezt megtiltani. Ismételten tiltakoznak az egész ország színe előtt s kijelentik, hogy nem mennek el Erdélyből, míg a rendek be nem bizonyítják szörnyű vádjaikat, melyek miatt jószágvesztésre és számüzetésre akarják őket ítélni.

Volt szavuk Géczi kormányzóhoz is, figyelmeztették esküjére, mellyel szentül megfogadta, hogy senki jogát és szabadságát meg nem sérti. Jószágaikat sem veheti el, hiszen amint 33 jobbágyteleknél többet nem adhat, úgy el sem vehet senkitől.[1]

Mindez csak üres levegőverdesés volt, Zsigmond már nem volt ura akaratának, a rendek meg nem törődtek velük. Nekik megadatott a szabadság, hogy ítélkezzenek felettük s amit oly nagy harc árán vívtak ki, azt most az igazság kedveért nem akarták feláldozni. Elkészítették tehát a törvényt, mely a következő hat pontban tört pálcát

[1] Veress Endre i. m. II. 248—249. l.

a jezsuiták felett : végeztük azért országul, három nemzetül, magyarországi atyánkfiaival egyetemben, hogy a dato computando huszonöt nap alatt ezek a szerzetes jezsuiták mindenünnön az ngod. birodalmából mindenestől kimenjenek és soha ez a szerzet, minthogy még florente pontifitia religione in regno Hungariae soha hírrel nem hallatott, többé ez országba bé ne jöhessen ; sőt még ugyan eféle római religión való szerzeteseknek is, claustrumuk, collegiumuk és közönséges helyen templomuk ne lehessen s e penig az régi ország constitutioja ellen eféle religión valók, se egyéb ecclesiastica persona köztünk donationis titulo, aut alio quaesito sub colore nemes jószágot és örökséget ne bírhassanak.

(6) Miért penig hogy ezek, uti promittitur, mindenünnen ammoveáltattak, sub amissione bonorum proprie ipsum concernentium, eféle szerzetes jezsuitákat se házánál se jószágában senki ne tarthasson. Ha valaki temeritate ductus ez ellen cselekednék, citatus per directorem causarum convincáltassék juridice és megbüntettessék.

(7) Hogy penig mindaz, mi kegyelmes urunknak, őngnak és mind egyéb római religión való főurainknak, atyánkfiainak conscienciajok quiescaltassék és contentaltassék, urunk őnga maga szükségére magyar nemzetből való jámbor praedicatort, papot avagy barátot tartson, kinek tárházából fizessen. Hasonlóképen az többi uraimék és nemes atyánkfiai is azon rendbeli tanítókat tarthassanak magoknak egyet, ne többet házoknál, de senkinek se szegény subditusnak, se egyebeknek conscientiajokat, senki per vim ne kényszerítse, hogy eképen in recepta-religione, az régi articulusok tartása szerént religionis libertas megmaradjon.

(8) Végeztük továbbá ezt is, hogy az mostan exprobaltatott jesuitarum secta ez hazában nullo unquam temporum in successu admittaltassék, sőt ha vocatiora is

ezen végzésünk ellen ez országba béjönni merészelne, mindenkinek szabad legyen őket persequalni és marhájokban zsákmányt tenni.

(9) Azonképpen egyéb szerzetek is azon kívül, az mint feljül meg vagyon írva, ha bejönnének, azon büntetés alatt legyenek.

Az mely jószágok penig az mi régi szabadságunk és constitutioink ellen nekik conferaltattak volt, mind Erdélyben és mind Magyarországban, azokrul országul deliberaltunk, hogy ngod azokat az feljül megírt régi articulusnak continentiaja szerént az fiscushoz foglaltassa és az jezsuitáknak se pénzen, se alia sub condicione, aut quovis modo eladni vagy elidegeníteni az fiscustól szabad ne legyen. Ha penig valakik tőlök megvennék, avagy vötték volna is, pénzek belevesszen és az fiscushoz ugyan elfoglaltassék.

(10) Az váradi városnak, az szent Egyedegyháza minden pertinentiajával, akivel occupalták volt, restitualtassék, hogy (mint) ezelőtt, ezután is predicatiót tarthassanak a város számára benne, de nem a római valláson valót. Ha mit penig az jezsuiták újonnan tettek vagy vettek volna, az fiscusé legyen.

(11) Az religio dolgában penig végeztük országul, hogy az két rendbeli religio, az augustana confession kívül való, miképpen ez eddig observaltatott, azonképpen ennek utánna is az előbbi articulusok tartása szerént megtartassék és senki abban meg ne háborítassék. Innovatio pedig ne engedtessék sub poena ante hac edita.[1]

A fejedelem a többi törvénnyel együtt ezt is december 23-án szentesítette. Ezzel bezárult a medgyesi országgyűlés. A jezsuiták szomorú karácsonyi ajándékot kaptak, a száműzést, mert karácsony hitét terjesztették Erdély magyarjai között. Nekik még egy feladatuk volt, hogy

[1] Szilágyi Sándor i. m. III. 239—240. l.

tiltakozzanak a már szentesített törvény ellen is, mielőtt végleg elhagynák Erdélyt. Ezt karácsony napján tették meg. Kijelentették, hogy ők mindig a béke és az egyetértés hívei voltak, bár nem abban az értelemben, mint ellenségeik szerették volna. Ez ellenkezett volna lelkiismeretükkel, a társaság instuticióival s megtelepítésük kimondott céljával is, mely szerint nemcsak az ifjúság oktatása, hanem a kath. hitélet feleleventése végett is hozattak Erdélybe. Ezért kapták javaikat is, melyeket a fejedelem örök jogon adott nekik s azokba törvényesen be is lettek iktatva. Ezekről már csak azért sem mondhattak le, mivel ezáltal azt a színezetet mutatták volna, mintha István király, Kristóf fejedelem jogtalanul járt volna el a donációk körül s ők tudatosan ugyanígy birtokolták volna javaikat. Önkénytes lemondásuk a népben azt a hitet keltette volna, hogy a két uralkodó azt adta nekik, ami felett nem rendelkezhetett, ők pedig hamis úton fogadták el és így méltán megérdemelték a száműzés büntetését. Jogaikat tehát továbbra is fenntartják annak ellenére, hogy azoktól az erőszak törvény útján fosztotta meg őket.[1]

Ezzel megtették, amit még megtehettek s most már csak a készülődés volt hátra. Utolsó szentmiséjüket karácsony másnapján mondhatták el s azután ez is tilos volt. Tekintettel a zord időre, arra kérték még a fejedelmet s az államtanácsot, hogy legalább az enyhébb tavaszt várhassák be, azonban a rendek merevsége miatt az egy beteges Leteszi kivételével a többinek azt sem engedték meg s ragaszkodtak a 25 napi határidő betartásához.[2]

Ingó jószágaikat a fejedelem engedélyével magukkal vihették, de minden egyéb dolgukat be kellett szolgáltatniuk. Kaptak egy bizonyítványt is, mely szerint az erdélyi nemesek nem bírták őket megtűrni kath. vallásuk

[1] Veress Endre i. m. II. 249—251. l.
[2] U. o. II. 261. l.

miatt, bár kötelességüket mindig a leghívebben teljesítették.[1] A fejedelem kiállíttatott számukra egy *salvus conductus*t is, majd kisérőül *Sennyei Pongrácot* és *Havaséli Balázst* rendelte melléjük.

Mielőtt útra keltek volna, még utoljára elbúcsúztak a fejedelemtől. Hálát mondtak Istennek, hogy megérhették azt az időt, amikor dicső őseinek örökébe, az erdélyi fejedelmi trónra léphetett. Reményüknek adtak kifejezést, hogy Isten által reá ruházott országát úgy fogja kormányozni, hogy nevelőinek e miatt nem kell szégyenkeznie. Ők is azt kívánják számára, amit *Salamon* király kért a Mindenhatótól, hogy áldja meg bölcs szívvel, népét jól kormányozza s a jót a rossztól mindig meg tudja különböztetni. Lehelje rá az Úr a bölcseség, az értelem, a tanács, a bátorság, a tudás, a jámborság és az istenfélelem lekét. Köszönik neki azt a sok jót, amivel elárasztotta, őket. Nekik innen távozniok kell, bár nem tudják, hogy miért, hiszen csak beigazolatlan vádakat hallottak, de a védelemre nem kaptak engedélyt. Harag azért nem dúlja szívüket, mert követik az Úr parancsát, mely szerint: *szeretnünk kell ellenségeinket is, jót kell tenni azokkal, akik gyülölnek bennünket s imádkozni üldözőinkért és rágalmazóinkért.* Megbocsátnak mind a fejedelemnek, mind pedig ellenségeiknek s kérik számukra a jó Isten kegyelmét s lelkük üdvösségét.

Végül engedelmet kértek, hogy mint neveltjükhöz intézzék utolsó intelmüket. Krisztus Urunkra s lelke üdvösségére kérték, hogy ne feledkezzék meg két elődje végakaratáról s ha most nem is bírta megvédeni az általa alapított kollégiumokat az ellenség támadásaitól, a kath. hitet ne engedje romlásba dönteni. Szerezzen a maga és a kolozsvári, váradi katholikusok részére is jámbor és képzett papokat. Ha a kath. hitet, mely egyedül igaz, el-

[1] U. o.

hagyja vagy elnyomni engedi, legyen elkészülve arra, hogy elvész ő maga is, de elveszíti ideiglenes és örök hazáját is. Míg ellenkezőleg, vele lesz az Isten, megsegíti itt s bevezeti majd egykor az örök élet honába is. Ők mindig imádságos lélekkel emlékeznek meg róla s ha e súlyos megpróbáltatásuk után az isteni Gondviselés úgy akarná, szívesen állanak majd szolgálatára is.[1]

A fiatal fejedelem könnyezve vett tőlük búcsút s január 15-én elhagyták Erdélyt. Egyik részük Lengyelországba, a másik Ausztriába távozott, öten, köztük Ladó is, Oláhországba ment, Szántó és Tományi pedig Magyarország felé tartott. Az utóbbi azonban a nagy hidegben meghült s csak Kisvárdáig tudott eljutni s itt halt meg február 23-án. A beteg Leleszit Kereszturi vette oltalmába, hogy majd a melegebb idő beálltával Olaszországba távozzék.

A nép megdöbbenéssel vette tudomásul a medgyesi országgyűlés végzését. Sajnálta az atyákat, hiszen bennük lelkiatyáit s gyermekeinek a nevelőit vesztette el. Aznap, hogy az országgyűlés tagjai szétoszlottak, iszonyú vihar vonult végig a városon, mely felszaggatta a templom fedélzetét, ahol e szomorú végzés létre jött. A nép ezt Isten verésének tekintette. Ugyanakkor halt meg Géczi kormányzó is, amikor a jezsuitáknak vándorútra kellett kelni. Báthori Endre és Daróczi György szerint ezek voltak az utolsó szavai: Jaj nekem, hogy Báthori Istvánnak adott szavamat és eskümet így megszegtem.[2]

A jezsuiták erdélyi életének első ciklusa lezárult. Távozásuk a katholicizmus elsorvadását jelentette s ezért V. Sixtus levelet írt Zsigmondnak, melyben helytelenítette eljárását s komolyan figyelmeztette, hogy hibáját mielőbb tegye jóvá.

[1] Veszely Károly i. m. 221. l.
[2] Daróczy György i. m. 95. l. V. ö. V. E. i. m. II. 261.

FELHASZNÁLT IRODALOM.

Acsády Ignác: Magyarország három részre oszlásának a története. Budapest, 1897.

Bagossy-Balázs stb.: Az erdélyi katholicizmus multja és jelene. Dicsőszentmárton, 1925.

Balanyi György: A szerzetesség története. Budapest, 1923.

Bangha Béla: A jezsuita-rend és ellenségei. Budapest, 1928.

Beke Antal: Az erdélyi káptalan levéltára. Budapest, 1889.

Békefi Remig: Oláh Miklós nagyszombati iskolájának a szervezete. Budapest, 1898.

Brutus Mihály: Ungaricarum rerum libri, qui exstant. (Mon. Hung. Script. 12—14. k.)

Braunsberger Ottó: B. Petri Canisii S. J. Epist. et Acta Vol. 2. Friburgii, 1896.

Bunyitay-Rapaics-Karácsonyi: Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. 4 k. Budapest, 1902.

Daróczy György: Ortus et progressus Colleg. Acad. Soc. Jesu. Claudopolitani, 1736.

Duhr Bernhard: Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge. I. b. Freiburg, 1907.

Eötvös József összes munkái. XIV. k.

Erdélyi Károly: A kolozsvári r. k. főgymn. története 1579—1898. A kolozsvári r. k. főgymn. értesítője 1897/98.

Fináczy Ernő: A renaissancekori nevelés története. Budapest, 1919.

Fraknói Vilmos: Egy jezsuita diplomata hazánkban. Budapest, 1902.

Fraknói Vilmos: Egy magyar jezsuita a XVI. sz.-ban. Budapest, 1887.

Fraknói Vilmos: Erdődi Bakócz Tamás élete. Budapest, 1889.

Fraknói Vilmos: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékkel. III. k. Budapest, 1903.

Fraknói Vilmos: Pázmány Péter és kora. 3 k. Budapest, 1868.

Fraknói Vilmos: Pázmány Péter. (Magyar Tört. Életr.) Budapest, 1886.

Hermann Dávid: Annales rerum ecclesiast in Transylvania inde a ref. relig. ab anno 1520 gest. 1659.

Holzwarth-Szabó: Világtörténet. VI. k. Temesvár, 1890.

Horváth Zoltán: A nagyszombati kath. érseki főgimnázium története. Nagyszombat, 1895.

Hradszky József: A XXIV. királyi plebános testvérülete. Miskolc, 1895.

Irodalomtörténeti közlemények 1930. I—II. füzet. Timár Kálmán: Szántó (Arator) István irodalmi tervei.

Jablonkay Gábor S. J.: Loyolai szent Ignác élete. 2 k. Budapest, 1921.

Jakab Elek: Kolozsvár története. II. k. Budapest, 1888.

Karácsonyi János: Magyarország egyháztörténete. Nagyvárad, 1915.

Karácsonyi János: Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. 2 k. Budapest, 1924.

Karácsonyi-Kollányi-Lukcsics: Egyháztört. emlékek. Budapest, 1912.

Kath. Szemle 1887. évf.: Ipolyi Arnold: A nagyszombati iskola a XVI. sz.-ban. — 1888. évf.: Kollányi Ferenc: Oláh Miklós. — 1903. évf.: Sörös Pongrác: Ötven év Oláh Miklós életéből. — 1909. évf.: Jablonkay Gábor: Jézus Társaságának első érintkezései Magyarországgal.

Kurz Anton: Nachlese auf dem Felde der ungarischen und siebenbürgischen Geschichte. Kronstadt, 1840.

Lampe Adolf: Historia eccl. reformatae in Hungaria et Transylvania 1728.

Lányi-Knauz: Magyar egyháztörténelem. 2 k. Esztergom, 1869.

Lehmann-Okolicsányi: Historia dipl. de statu religionis evangelicae in Hung. Frankfurt, 1710.

Litterae annuae Soc. Jesu anni 1585 od patres et fratres ejusdem Societatis. Romae, 1587.

Loyola s. Ignatii: Exercitia Spiritualia. Romae, 1615.

Magyar Kultúra 1929. évf.: Meszlényi Antal: Dávid Ferenc hitújítása és pere. Szittyay Dénes: A nagyváradi disputa 1584-ben; u. o. 1923. évf.

Magyar Sion 1891. évf.: Kollányi Ferenc: Képek a hitújítás idejéből. — 1895. évf.: u. a.: Zsinati bíróság Magyarországon 1561-ben.

Miller René-Fülöp: Macht und Geheimnis der Jesuiten. Leipzig-Zürich, 1929.

Monumenta Historica Societatis Jesu a patribus ejusdem Societatis edita. Matritii.

Péterffy Károly: Sacra concilia etc. 2 k. Posonii, 1741—42.

Possevino Antal: Transylvania.

Prohászka Ottokár összegyüjtött munkái. VIII. k. Budapest, 1928.

Sacchini Franciscus: Historia Societatis Jesu. Romae, 1661,

Salamon Ferenc: Magyarország a török hódítás korában. Budapest, 1884.

Socherus Antonius: Historia Provinciae Austriae Societatis Jesu etc. Viennae, 1740.

Sörös Pongrác: Forgách Ferenc esztergomi bíboros. Budapest, 1901.

Szabó György-Pius: Ferencrendiek a magyar történelemben. Budapest, 1921.

Szabó Károly: Régi magyar könyvtár. III. k. Budapest, 1879.

Szádeczky Lajos: Báthori István lengyel királlyá választása. Budapest, 1887.

Szekfű Gyula: A XVI. század. Budapest, 1928.

Szilágyi Sándor: Erdélyi országgyűlési emlékek. II—III. k. Budapest, 1877.

Theiner Aug.: Vetera monumenta Hung. etc. 2 k. Roma, 1862.

Velics László S. J.: Vázlatok a magyar jezsuiták multjából. 3 f. Budapest, 1912.

Verancsics Antal összegyüjtött munkái. (Magyar tört. eml.-sorozat.) VIII. k.

Veress Endre: Berzeviczi Márton élete. Budapest, 1911.

Veress Endre: A kolozsvári egyetem története. Kolozsvár, 1906.

Veress Endre: Fontes rerum Transylvanicarum. 2 k. 1911—13.

Veszely Károly: Erdélyi egyháztörténelmi adatok. Kolozsvár, 1860.

Wielewiczky: Historia diarii domus professae Soc. Jesu Cracov. Vol 2. Krakoviae, 1881.

Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai. 4 k. Budapest, 1880.

TARTALOM.

Lap

Előszó... 3
Bevezetés 4
1. A jezsuitarend 4

I. RÉSZ.

A királyságbeli jezsuiták.

2. Vallási viszonyaink Mohács után 19
3. Első érintkezések a Jézustársasággal 30
4. Oláh Miklós és a jezsuiták megtelepítése 37
5. A nagyszombati kollégium... 52
6. A jezsuiták és a hitélet 64
7. A jezsuiták iskolája 71
8. A kollégium felosztása 78

II. RÉSZ.

A fejedelemségi jezsuiták.

9. Az erdélyi katholicizmus a jezsuiták előtt... ... 86
10. Báthori István és a jezsuiták 98
11. A jezsuiták Erdélyben 115
12. A kolozsvári kollégium 127
13. A fejlődés évei 139
14. A gyulafehérvári rendház 157
15. A jezsuiták Nagyváradon 167
16. A jezsuiták száműzetése 176

Felhasznált irodalom 201

SZENT ISTVÁN KÖNYVEK

Katholikus kultúrát fejleszteni, *katholikus tudományt* terjeszteni és népszerűsíteni, ez a hivatása a *Szent István-Társulatnak*, ez a hivatása a kiadásában megjelenő **Szent István Könyveknek.**

A **Szent István Könyvek** sorozata az emberi tudás minden ágát fel akarja karolni. A **Szent István Könyvek** a tudomány mai színvonalán mozognak. Oly stílusban jelentetjük meg, amely alkalmassá teszi őket arra, hogy minden művelt egyén érdeklődéssel olvashassa. Viszont súlyt helyezünk arra, hogy a **Szent István Könyvek** mindegyike a katholikus világnézetnek legyen beszédes hirdetője.

Ilymódon, reméljük, elérjük azt a célt is, mely e könyvek kiadásánál szemünk előtt lebegett: az olvasni vágyó katholikus közönségnek oly műveket nyujtani, amelyek kielégítik igényeiket anélkül, hogy veszélyeztetnék hitüket, sőt amelyek alkalmasak arra, hogy a tudás és műveltség eszközeivel is megerősítsék őket vallásos meggyőződésükben és világnézetükben.

Természetesen e programm megvalósítása nagyban függ attól, hogy a kath. közönség felkarolja-e, támogatja-e nagylelkűen e vállalatot. A Szent István-Társulat igen nagy anyagi áldozatokat hoz, amikor fenntartja és továbbfejleszti a **Szent István Könyvek** sorozatát, a nagy közönségtől függ, hogy a könyvek eljussanak oda, ahová szánva vannak.

A Szent István Könyvek sorozatában eddig megjelentek:

		Pengő
1.	*Zubriczky Aladár dr.:* Jézus élete és a vallástörténet	—·—
2.	*Wolkenberg Alajos dr.:* A teozófia és antropozófia ismertetése és bírálata	—·—
3—4.	*Wolkenberg Alajos dr.:* Az okkultizmus és spiritizmus multja és jelene	5.60
5—6.	*Balanyi György dr.:* A szerzetesség története	5.60
7—8.	*Alszeghy Zsolt dr.:* A XIX. század magyar irodalma...	—·—
9.	*Miskolczy István dr.:* Magyarország az Anjouk korában	2.80
10.	*Palau-Timkó Jordán:* Krisztus útján. A katholikus tevékenység főelvei	2.80
11.	*Quadrupani-Babura László dr.:* Útmutatás jámbor lelkek számára	2.80
12.	*Prohászka Ottokár:* Elbeszélések és utirajzok	—·—
13.	*Trikál József dr.:* Természetbölcselet	2.80
14.	*Bognár Cecil dr.:* Értékelmélet	2.80
15.	*Prohászka Ottokár:* A bűnbocsánat szentsége	2.80
16.	*Babura László dr.:* Szent Ágoston élete	2.80
17.	*Lepold Antal dr.:* Szaléziszent Ferenc válogatott levelei	—·—
18.	*Áldásy Antal dr.:* A keresztesháborúk története...	—·—
19.	*Marosi Arnold dr.:* Átöröklés és nemzetvédelem ...	2.80
20.	*Zoltvány Irén dr.:* Erotika és irodalom	2.80
21.	*Horváth Sándor dr.:* Aquinói szent Tamás világnézete	2.80
22.	*Balogh Albin dr.:* Művelődés Magyarország földjén a magyar honfoglalás előtt	2.80
23.	*Marczell Mihály dr.:* A katholikus nevelés szelleme ...	—·—
24—25.	*Molz Atanáz dr.:* A német irodalom története... ...	5.60
26.	*Babura László dr.:* Szent Ambrus élete	2.80
27.	*Márki Sándor dr.:* II. Rákóczi Ferenc élete	—·—

		Pengő
28.	*Kiss Albin dr.:* A magyar társadalomtan története	2.80
29.	*Szabó Zoltán dr.:* A növények életmódja	2.80
30.	*Weszelszky Gyula dr.:* A rádium és az atomelmélet...	2.80
31.	*Balanyi György:* Assisi szent Ferenc élete	2.80
32.	*Dávid Antal:* Bábel és Assúr. I. Történet	3.40
33.	*Fejér Adorján:* Római régiségek...	4.50
34.	*Balogh József:* Szent Ágoston, a levélíró	3.40
35.	*Babura László dr.:* Szent Jeromos élete	3.40
36.	*Karácsonyi János dr.:* Szent László király élete... ...	3.40
37.	*Miskolczy István dr.:* A középkori kereskedelem története	4.50
38.	*Szémán István dr.:* Az újabb orosz irodalom	4.50
39.	*Bán Aladár:* A finn nemzeti irodalom története ...	3.40
40.	*Trikál József dr.:* A gondolkodás művészete	4.50
41.	*Kühár Flóris dr.:* Bevezetés a vallás lélektanába ...	4.50
42.	*Babura László dr.:* Nagy szent Gergely élete	4.—
43—44.	*Kühár Flóris dr.:* A keresztény bölcselet története	8.—
45.	*Weszely Ödön dr.:* Korszerű nevelési problémák... ...	5.60
46.	*Somogyi Antal dr.:* Vallás és modern művészet ...	3.—
47.	*Divald Kornél:* Magyar művészettörténet	5.60
48—49.	*Birkás Géza dr.:* A francia irodalom története ...	8.—
50.	*Wodetzky József dr.:* A világegyetem szerkezete... ...	3.50
51.	*Záborszky István dr.:* Rabindranath Tagore világnézete	3.50
52—53.	*G. Kurth-Michel K.:* A modern civilizáció kezdetei ...	10.—
54—55.	*Dávid Antal:* Bábel és Assúr. II. Művelődés	7.30
56.	*Horváth Jenő dr.:* A modern Amerika története... ...	3.30
57.	*Balogh Albin dr.:* Ország és nyelv	4.70
58.	*Meszlényi Antal dr.:* A katholikus egyház és az állam 1848/49-ben	7.30
59—60.	*Radó Polikárp dr.:* A kereszténység szent könyvei. I. Ószövetség	8.30
61.	*Kecskés Pál dr.:* A házasság etikája	4.—
62.	*Huszár Elemér:* A katholikus házasságjog rendszere ...	3.30
63.	*Petró József dr.:* Az ősegyház élete	5.—
64—65.	*Radó Polikárp dr.:* A kereszténység szent könyvei. II. Újszövetség	8.80
66—67.	*Trikál József dr.:* A jelenségekből a valóságba ...	7.—
68.	*Erdey Ferenc dr.:* Kant valláserkölcsi világnézete ...	4.—
69—71.	*Hartmann Grisar:* Luther Márton élete (Fordította Hoitsy Lajos Pál.)...	12.—
72.	*Tóth Ágoston:* Bevezetés a meteorológiába	5.80
73—74.	*Bánhegyi Jób dr.:* A magyar irodalom története I. ...	6.60
75—76.	*Divald Kornél:* A magyar iparművészet története ...	7.50
77.	*Balanyi György:* A római kérdés...	6.40
78—79.	*Bánhegyi Jób dr.:* A magyar irodalom története. II.	7.—
80.	*Pitroff Pál dr.:* Bevezetés az esztétikába...	3.—
81.	*Kühár Flóris dr.:* A vallásbölcselet főkérdései	5.—
82—84.	*Kőrösi Albin:* A spanyol irodalom története	11.—
85.	*Sigmond Elek dr.:* A mezőgazdasági növények termelési tényezői	4.—
86—87.	*Kalmár Gusztáv dr.:* Európa földje és népei	8.—
88.	*Kiss Albin dr.:* Szent Ágoston «De Civitate Dei» című művének méltatása	4.—
89.	*Trikál József dr:* A lélek rejtett élete	4.—
90—91.	*Petró József dr:* A szentmise története	5.50
92.	*Meszlényi Antal dr:* A magyar jezsuiták a XVI. században	4.50
93.	*Mihelics Vid dr:* Az új szociális állam	4.—
94.	*Éhik Gyula dr:* Prémek és prémes állatok	3.—

NB. Azok a számok, amelyeknél a bolti ár nincs feltüntetve, csakis a teljes sorozat megrendelése esetén kaphatók.

MIHÁLYFI ÁKOS BESZÉDEI

I. kötet: EGYHÁZI BESZÉDEK. 372 oldal.
II. kötet: TÁRSADALMI BESZÉDEK. 360 oldal.

A két kötet ára 20 pengő.

ERDŐSI KÁROLY:

NAPSÜTÉSES INDIÁBAN

Újabb, bővített (IV.) kiadás; olcsóbb, de elsőrangú kiállításban.

Egészvászon díszkötésben 7.— pengő.

WOLKENBERG ALAJOS dr.:

A KATHOLIKUS VILÁGMISSZIÓ KÖNYVE

716 lap, 14 térkép.

Fűzve 25 pengő.

TARCZAI GYÖRGY:

AZ ÁRPÁDHÁZ SZENTJEI

SZENT IMRE-JUBILEUMI EMLÉKKÖNYV.

Díszkötésben 22 pengő.

Megrendelhetők

a Szent István-Társulat kiadóhivatalában

Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28.